

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Harbog for Nors

Udgivet af
Norslands danske
Samfund.

„Historisk Aarvog for Mors“

er nedsat til Kr. 2,00 pr. Aargang.

Restoplaget af de otte første Aargange sælges samlet for Kr. 15,00, saalænge Eksemplarer haves; iøvrigt enkeltvis til Subskriptionspris.

Aarbogen er i Kommission hos P. Haase & Søn, København, og faas hos Landets Boghandlere.

Hovedoplæg og Ekspedition hos Tømmerhandler Th. Christensen, Nykøbing Mors.

Historisk Aarbog for Mors

Udgivet af

Morslands danske Samfund
og
Morslands historiske Museum

XIII

1931

I Kommission hos P. Haase & Søn - København

Morsø Folkeblads Bogtrykkeri

Bestyrelsen for
„Historisk Aarboeg for Mors“ :

Friskolelærer Ole Jacobsen, Ø. Jølby, (Formand).

Tømmerhandler Th. Christensen, Nyk. M. (Kasserer).

Kommunelærer Marius Dahlsgaard, Nyk. M. (Redaktør).

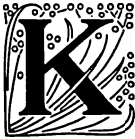
Apoteker R. Olufsen, Nyk. M.

Brugsforeningsuddeler J. Sønderby, Ø. Jølby.

XIII Aargang af „Historisk Aarboeg for Mors“, som hermed foreligger, har af den grevelige Hjelmsjerne-Rosencroneske Stiftelse modtaget et Tilskud paa 300 Kr., hvorfor Bestyrelsen bringer sin hjerteligste Tak.

Kvægpesten paa Mors 1747—1749.

RIG OG PEST er forrest i den Række af Ulykker, der forstyrrede Menneskehedens rolige Udvikling i Kaar og Kultur. Ofte fulgte disse to morderiske Ødelæggere hinanden som trofaste Følgesvende. Ofte ogsaa spredte de hærgende Hære foruden Folkedød tillige Fædød, dødelige Husdyrsygdomme. Oftest var denne de gamles „Fædød“, Kvægpest, en særlig Kvægsygd, som nu har været forsvundet fra det danske Kongerige i 150 Aar; men som den Dag i Dag findes andre Steder i Verden.

Mange har jo nok hørt Tale om denne Pest hos Kvæg, men tror, at man kalder enhver stærkt smittende og dødelig Sygd for Pest, og at Kvægpesten maaske var Mund- og Klovsyge eller andet lignende. Men saaledes er det ikke. Ligesom Pesten — Menneskepesten — er — og var — en bestemt eller flere indbyrdes nærstaaende Sygdomme med sit eget Forløb, sine egne Symptomer og Aarsager, saaledes forholder det sig ogsaa med Kvægpesten. Det er en Sygd for sig, og det var den, der for snart et Par Hundrede Aar siden hærgede de danske som mange andre Lande. Efter Verdenskrigen viste den sig forøvrigt, som før efter Krige, udbredt fra Ruslands og Sydøsteuropas Sletter og Stepper, men blev i de vesteuropæiske Lande forholdsvis hurtigt bekæmpet ved den moderne Veterinærvidenskabs Hjælp. Takket være Nutidens Midler blev Danmark altsaa ikke denne Gang i vor egen Levetid

truet, og der er heller ingen Grund til at tro, at man oftere faar Kvægpesten at se i Danmark.

I Tiden fra 1745 til 1782 var den dog med Mellemrum en hærgende Landeplage her i Landet. Der døde i den Tid Millioner af Kvæg hos Bønder, Borgere og Herremænd, særlig paa Sjælland, men ogsaa i uhyggeligt Tal i Jylland. Det er givet, at en paa sine Steder næsten fuldstændig Udryddelse af Kvæget havde en meget indgribende Betydning paa mange Maader og paa mange Omraader. Det er hidtil kun i yderst ringe Grad udforsket, hvor stor Udbredelse denne „grasserende Kvægsyge“ havde, og hvad det kom til at betyde for Landets — specielt Landbrugets — Udvikling; men da der endnu er bevaret et ikke ringe Arkivmateriale til Belysning af Kvægpestens Historie i Danmark, har jeg taget mig for at samle og bearbejde det store hidtil ubenyttede Materiale til Belysning af denne i Danmarkshistorien ingenlunde uvigtige Epoke.

Til disse Studier har jeg modtaget betydelige økonomiske Tilskud fra Den grevelige *Hjelmstjerne-Rosen-croneske* Stiftelse og fra *Carlsbergfondet*, og det er saaledes ogsaa derved blevet mig muligt at give de efterfølgende Oplysninger om Kvægpesten paa Mors.

Hvorledes Kvægdøden fra Grænsen bredte sig op gennem Jylland og derved kom til Mors, kan jeg ikke her faa Plads til at vise; men til vor Ø kom Sygdommen fra Salling, hvor den var begyndt i Begyndelsen af 1747 paa Skivehus og ved Midsommertide fik en saadan Udbredelse, at store Dele af Salling, særlig Nørre Herred, blev helt eller delvis kvægtomme. Herom har jeg i Aar skrevet ret udførligt i „Skivebogen“ og kan saaledes her nøjes med at anføre, at Kvægpesten i November Maaned, medens den rasede stærkt i Salling, kom over Sundet til Mors og begyndte paa *Dueholm*. Det var ikke saadan, at det skyldtes en

gradvis Udbredelse fra Sogn til Sogn; thi i Sognene ligeoverfor Mors paa Sallingsiden — Nautrup, Vile og Sæby — var der praktisk talt ingen Kvægepest. Derimod var der en Del Morsingboere, navnlig Nykøbingborgere, der havde Jordegods i Salling paa de befængte Steder, saaledes navnlig Niels Olufsen og Niels Erslev, der begge fik Kvægepest paa deres Sallinggods. Om det nu er gennem denne Forbindelse eller paa anden Maade, at Kvægepesten kom over Sallingsund, faar staa hen; men som sagt kom den i November Maaned 1747 til Dueholm Kloster. Beretningen herom er afgivet til Rentekammercollegiet af Amtmanden over Dueholm, Ørum og Vestervig Klosters Amter, Baron Verner *Rosenkrantz*, der da boede paa Krabbesholm ved Skive, hvorfra han under 25. Novbr. 1747 afsendte følgende Skrivelse, som jeg gengiver af Hensyn til Læsere, der ikke er vant til at se den Slags gamle Breve.

Forinden maa jeg dog bemærke, at jeg i denne Meddelelse vil indskrænke mig til at omtale Kvægepestens *Udbredelse* paa Mors i den behandlede Periode og tillige vil medtage Omtalen af de paa Øen iværksatte særlige Anstalter til Sygdommens Bekæmpelse — Præcaution, som man den Gang sagde. Angaaende Sygdommens Symptomer og Behandling maa jeg henvise til, hvad jeg andet Sted (bl. a. altsaa „Skivebogen“ 1931) har meddelt og navnlig agter at behandle udførligt i et særligt Værk om Kvægepesten i Danmark.

Amtmand Rosenkrantz' Skrivelse findes nu paa Rigsarkivet. (R. K. Aalborg og Viborg Stifters Ktr. Efterretning ang. Kvægsygen i Aalborg og Viborg Stifter 1746—49. Et særligt Læg, Fol. 1—126 omhandler Kvægsygen i det nuværende Thisted Amt og er den væsentligste Kilde for hele denne Afhandling). Den lyder som følger:

„Deris Excellence Høy- og Velbaarne Høyædle og Velbaarne, Velædle og Velbyrdige Høyt og Høystærede Herrer.

Det er icke uden Bedrøvelse, at ieg denne Sinde haver at anmelde for deris Excellence og høytærede Herrer, at dend fordærvelige Qvæg-Sygdom haver yttret sig udi Morsøe og det paa Dueholms Closter, hvor der i een kort Tid skal være styrtet over 80 capitale Stald-Stude, udi Tødsøe Bye er Sygdommen ligeledes begyndt, saavel som udi Nyekiøbing paa Morsøe, Jeg haver for at see om mueligt være kunde, at Svagheden icke skulde gribe alt for meget om sig gjort de Anstalter, at hver Mand skulde tage deris Creature i Huusz, Paa det de icke skulde befænge hver andre, samt lade forbyde ved Færge-Løbene at føre Qvæg til Tye, som Jeg haaber deris Excellence og gode Herrer aproberer, Ligeledes haver Jeg ladet kundgiøre dend Kongl. Rescript af 27. Sept., som er gaaed til Amtmand Müller for Schive-Huus Amt, at hver Mand skal tage Huden og Tælget af det bortdøde Qvæg, og det saa strax nedgrave, bedende allerydmygst om det skulde gøres fornøden, at mig derover deris Excellences og høytærede Herrers ordre maatte tilstilles.

Jeg forbliver med ald optænckelig ærbødighed.

Deres Excellences

og samtlige høye og respective Herrers
ydmygste og ydmyge Tiener

W. Rosenkrantz.

Krabisholm d. 25. Nov. 1747.“

Med disse Dikkedarer i Over- og Underskrift fremkommer der da i den følgende Tid en Række Indberetninger fra den „ydmygste og ydmyge“ Baron Rosenkrantz. Naar der var Kvægpest paa Færde, var det nemlig paalagt Amtmændene at indsende ugentlige „Relationer“ over Sygens Gang.

Den næste i Rækken afgik 5. Dec. fra Krabbesholm og ledsages af en udførlig Specifikation. Rosenkrantz maa da „veemodig tilmelde . . . hvorledes dend bedrøvelige Qvæg-Syge udi Morsøe Land og særdelis udi Nyekiøbing og Tødsøe endnu Continuerer . . . „Ellers tager ieg mig dend Frihed at insinuere dend af mig til Precaution imod qvæg-Sygen i Dueholms Amt giorte Foranstaltning. Som ieg haaber deris Excellence og samtl. mine høytærede Herrer gunstigt ville behage at Aprobere —“.

Specifikationen er af 30. November og giver Oplysning om, hos hvilke Mænds Besætninger Kvægpesten først viste sig. Det skete i Begyndelsen af November Maaned 1747, saaledes at der i Nykøbing nævnes følgende, som har mistet Kvæg. (Vi nævner Mændenes Navne, da det jo ikke er hver Dag, man støder paa en Samling Borgere og Bønder fra den Tid): Christen Wilse, Peder Sund, Iver Handskemager, Mads Hisselbjerg, Søren Børgesen og Peter Nahrberg havde mistet hver et Kreatur, Hans Thrane 3, Byfogden 4 og Niels Erslef 9.

Paa Dueholms Kloster, som ejedes af Konferentzraadinde *Klingenberg*, havde Forpagteren *Anders Tøtrup* mistet 77 og *Mogens Landberg* 3 Stude, og i *Tødsø* Sogn og By havde *Christen Jensen* mistet 8 Høveder, Husmand *Christen Nielsen* 1, Enken paa *Tødsøgaard*, som ejedes af Søren Børgesen i Nykøbing, 14, og endelig havde *Peder Jensen*, Vestergaard i *Tødsø*, som var Fæster til Nørtorp, ogsaa mistet 14 Kreaturer. Nørtorp ejedes da af Clementin.

I November Maaned døde der altsaa ialt 139 Stk. Kvæg af Kvægpesten paa Mors. Amtmand Rosenkrantz udfærdigede derfor som pligttopfyldende Embedsmand følgende:

„Anordning

for Dueholms Amt udi Morsø Land imod Qvæg Sygens videre Udbredelse |: Næst dend Allerhøjestes Beskiernelse :| i muelige Maader at forekomme.

1. Enhver eyer hvis Fæe Creaturer med dend Grasserende Svaghed, eller rædt mistancke af Svaghed maatte være befængt skal være forpligtet deris gandske Hiord for nærværende Tiid for sig self at indeholde fra andre deris Creaturer, og naar de af Fornødenhed skulde komme til at gaee ud paa Marcken, da enten med vedbørlig Vagt at holde det paa deris egne endeels Ejendomb, som maatte lige for sig self, fra andres, eller og en Plads af de andre Byemænd, der til at udviises, Skulde noget med Svaghed befængt

Creatur herimod befindes til andres Creatur som ere sunde at indkomme, skal det strax ihjelslaaes og nedgraves, og Eiermanden, til det med Svaghed besmittede Creatur, der foruden med vedbørlig Straf ansees.

2. Ingen maae tilforhandle sig fæe Creaturer i Landet paa een Miil nær Sygdommen til at leve, og om end fæe Creaturer saaledes til egen Fornødenhed kjøbes skal Kjøberen dog der paa førrend hand indfører samme Creatur til nogen Stæd tage Attest fra Sognefogden og 2de af de skickeligste og troeværdigste Mænd i Byen hvor det kjøbes, hvor udi Creaturerne Couleurer, Mærker og Sundhed anføres, som og af Sogne-Præsten vidre bør *T e s t e r i s*, hvilcken Attest, derpaa straxen Herritzfogden til videre paaiteigning og *A p p r o b a t i o n* foreviszes, førrend Creaturerne til det Sted hvor de ere tilkiøbte, maae antages, befindes nogen uden saadan forregaaende Rigtighed at tilforhandle sig Creaturer af Horn-fæe og samme fra Stæd til andet henbringer, skal dermed stricte efter det Kongl. Allernaadigste Rescript af 12te May 1747 ved Confiscation og andre vedbørlig Straf forholdes.

3. Slagterne i Nyekiøbing, som til at slagte ere berettigede, maae hellers vel til strax at slagte; kjøbe i de Sogner som for Svagheden er befriede, Creaturer til strax at slagte, naar med samme Creaturer følge saadanne Attester som i næst forrige Post er mældet, Dog bør intet Creatur i Byen indføres førend samme Attester først er Byfogden forreviist, og hans Tilladelse til deris indbringelse og Slagtning i Byen er indhentet under Straf af dets Confiscation og videre som vedbør.

4. Intet Horn fæe maae fra Morsøe Land til Thye overføres uden min nærmere forrevidende og *s p e c i e l e* Tilladelse, hvor for Eenhver sig derom hos mig eller Fuldmægtig i min Fraværelse, haver at anmeldes, og dertil efter Omstændighederne i lovlig og fornøden Tilfælde søge Tilladelse førrend sligt maae skee og for inden Færgemændene saadant forrevises og leveris, maae aldeles intet Horn-fæe fra Morsøe til Thye overbringes under Fæits *C o n f i s c a t i o n* og anden vilkorlig Straf for Eyerne af Fæet og for Færge-mændene, som enten ved sig self, deris Folck eller andre end Creaturerne Ejer her udi skulde *C o n i v e r e*, at være underkast, ald vedbørlig Straf, Tiltale og Ansvar.

5. Paa Ligemaade er det forbuden, her fra Landet til Thye at overføres Qvæg, hvormed icke er tilbørlig Sundheds-Attester, førrend der til efter Omstændighederne min Tilladelse er indhentet, Ei heller maae Huder fra Stæd til andet i Morsøe Land henvføres, uden behøvende Sundheds-Attest, eller Bye og Herritzfogdens forrevidende, og dertil givne Tilladelse under dets Confiscation.

6. Ingen Kalfve maae indtil eet Aar gammel af nogen til Slagtning falholdes eller sælges under Confiscation eller anden Straf.

7. Alt Prangerie med Fæe Creaturer fra Stæd til andet skal efter det Kongl. Rescript 12te May 1747 være afskaffed, og ingen uden til egen Fornødenhed noget at købe, under Straf af C o n f i s c a t i o n, og vidre som vedbør, og skal ligesom Fæe-Marckeder til videre ere afskaffede ogsaa alle Samlinger, som enten een eller anden der til egen Brug og Fornødenhed, kunde faae Tilladelse til at købe vilde gjøre, herved være forbuden.

8. Hvor nogen af dend grasserende Svaghed skulde miste deris Creaturer, maae Bønderne og Tienniste Folck, ingenlunde vegre sig ved, det døde Qvæg at udslæbe, Huden og Tælgen der af at tage og Kroppen i Jorden at nedgrave, under Straf for den Modtvillige af Wiborg Tugthuusz.

9. Det døde Qvæg skal vel i Jorden nedgraves, og Hullerne saaleedes tildækkes og opfyldes, at det i Tiiden ingen Stanck, skal give af sig:

10. Huderne af saadant Qvæg skal enten vel nedsaltes eller saaleedes med Kalck eller Aske bestrøes samt i Luften lenge udhenges, indtil den bliver vel udtørret, førrend de efter forskrevne 5. Post nogenstæds henføres —

11. Efter det Kongl. Rescript af 30. September 1746 forbliver det at intet Hornfæe: fra Salling til Morsø maae overføres.

12. Hvad Fæe som dør angives for hver Sogn og Bye rigtig engang hver Uge for Herritzfogden, som derover forfatter og mig indsender rigtig Angifvelser.

13. Sognefogderne skal hermed under forventende Tiltale og Straf, have nøie og vedbørlig indseende, og saa snart noget sig imod forrestaende Poster skulde tildrage, saadant vedbørligen at anmelde og bekiendtgjøre. Skulde nogen understaae sig mod disse mine paa Forordningerne grundede og til Landets Nøtte hensigtende Foranstaltninger noget at forretage eller handle, maae saadant straxsen enten af Angiveren eller anden dertil forordnet beqvem Persohn paatales, og strax videre Extraordinair Rætt efter 24ve Timers Varsel indstevnes, Beviser og Paastand der udi inden 3de Soelemercker af vedkommende Dommer som er Herritz og Byefogden at kiendes, saaleedes som louligt og forsvarligt kand være, da Angiveren eller dend som Sagen at paatale er anordnit, nyder Credit indtil Sagens Udfald baade paa stemplet Papiir og Retten Gebühr, til hvilcken ende dette til alles efterretning saavel ved Retterne paa Morsø som ved Kirkestefne paa Landet nyder en behørig Publication.

Jeg har gerne villet gengive denne Anordning, fordi det er ret sjældent, at saadanne lokale Forskrifter nu mere findes. Den giver jo ogsaa ret gode Oplysninger, selv om dens Sprog efter min Mening, bedømt med Datidens Maalestok, er mere end almindeligt ubehjælpssomt.

Den 17. December 1747 indberetter den som sædvanlig „allerydmygste og ydmyge Tiennere“ Rosenkrantz, at der til den 8. December yderligere er bortdød 26 Kreaturer paa Morsø; men at han paa Grund af manglende Oplysninger har „overbied een Postdag, som formodes ej ugunstig ansees.“

Disse 26 Kreaturer fremkom ved, at der siden 30. November var død andre 22 i Nykøbing, og paa Sr. Jens Clementins Gods i Tødsø yderligere 4.

I en ny Indberetning af 23. December 1747 melder Rosenkrantz allerydmygst til Rentekammeret, at „lovte være dend aldmægtige Gud det dog icke meget endnu tager Overhaand med Qvæg-Sygen,“ og at den foruden de forhen omtalte Steder endnu kun er kommen til „Seyerslef“ Sogn i „Hisselbjerg“ By. Dog er det stadig galt i Nykøbing, hvor Kvæget „endnu svært henfalder.“

Ganske morsomt følger Rosenkrantz til: „At jeg icke kand give saa rigtig og accurat Rapport, som jeg burde og gerne vilde, er Endeel Indbyggernes *Negligeance*, en anden Deel disse her udi Amterne meget slette Anstalter med Postvæsenet, som til Postmesteren i Wiborg er forpagtet, denne holder saa gandske slette gangende Bud, at imellem Nyekiøbing og dette, som ickuns ere toe Miile, opholder de sig til 3 a 4re Dage og venter paa Leylighed. Jeg haver med sidste Post stilled fornøden Anstalt, at *Specificationerne* meere udførlige blive indrettede, saa Ieg haaber om det, som Gud dog i Naade forbyde, Sygdommen vedvarer, efterdags skal kunde give nøyere efterretninger.“

Af den med denne Skrivelse følgende Specifikation, ses, at der fra den 8. December til 23. December er falden 42 ny Ofre for Kvægpesten paa Mors, nemlig 39 Høveder i Nykøbing By og 3 i Hesselbjerg By, Sejerslev Sogn.

Allerede 2. Nytaarsdag 1748 indsender Amtmanden en ny Relation og kan heri meddele, „at dend bedrøvelig Qvæg Syge i Dueholms Amt, Gud være lovet, er bleven stille“, saa at der siden 23. December ingen Kreaturer er døde undtagen i Nykøbing, og det antager han, „at Hr. Stiftsbefalingsmand Hr. Baron Holck i Aalborg“ har indberettet til de høyst og høytærede Herrer. Det havde Hr. Stiftsbefalingsmanden ogsaa rigtig nok gjort; men ikke saa udførligt, at man kan se, hvilke Borgere i Byen, der havde mistet Kvæg. Som Stiftamtmand var Baron Holck Overøvrighed i Stiftamtets Købstæder, og derfor ogsaa i Nykøbing; men han havde i denne Tid nok at tage Vare paa, andet end at give Indberetninger om hver enkelt Mands Tab ved Kvægsygen. Naar han bare kunde overkomme at indberette Tallene for hvert Sogn og hvert Gods i de Amter — Aalborghus, Aastrup, Børglum og Sejlstrup — hvori han selv var Amtmand, var det store Ting. Paa den Tid, da Kvægpesten havde faaet fat i Nykøbing — altsaa ved Juletid 1747, var der i disse Amter død over 42000 Kreaturer; der var i den sidste Uge før Jul død over et Tusinde alene i hans Amter, altsaa de nuværende Hjørring og Aalborg, og Kvæget faldt stadigvæk som Fluor; men i Nykøbing, som vi altsaa her har at gøre med, var der efter Stiftamtmandens Indberetning ved Nytaarstid død ialt et Hundrede Stykker. — Paa hele Mors var der da i 1747 paa knapt 2 Maaneder død 221 Høveder.

Medens der i Begyndelsen af 1748 altsaa var Stilstand i Kvægpestens Angreb paa Mors, blev dog Kvæ-

get i dens Købstad ved at dø, saaledes at der til omtrent midt i Februar kunde dø et Kreatur om Dagen i Byen, indtil der derefter blev en Pavse, til der i Maj Maaned atter mistedes 10 Stk. af Byens Kvæg. Det samlede Tab i Nykøbing By blev da 135 Høveder, og det var et stort Tab efter Byens daværende Størrelse.

Amtmand Rosenkrantz blev imidlertid skuffet i sit Haab om, at Kvægpesten var standset med Udgangen af 1747. Allerede den 20. Januar maa han indberette, at Kvægsygen nu „disværre har yttret sig paa nye der i Amtet“ i tvende Byer, nemlig *Gullerup*, hvor Poul Christensen Væster, „Madame Maren Pedersdatter i Thisted tilhørende“, havde mistet 6 Høveder og *Erslev* (Erslef), hvor Peder Dalsgaard, Sr. Christen Quistgaard paa Ullerup tilhørende, havde mistet 3.

I Erslev fik Kvægpesten stor Udbredelse, og da Amtmanden opgiver de Skadelidtes Navne, vil vi ogsaa tage dem med, for at man kan se, hvem der den Gang boede i Byen. I det hele taget vil vi nu gaa over til at behandle By for By, da man paa den Maade vistnok faar den bedste Oversigt over Forholdene. Vi føjer da Datoen til, saaledes at man kan se, hvornaar hver Mand har mistet sine Kreaturer, og derved ogsaa hvorlænge Kvægsygen har varet paa hver Gaard. —

1. *Erslev By og Sogn*: Følgende Mænd fik Kvægpeste i Besætningen med de vedføjede Tab:

Peder Dalsgaard, Fæster til Christen Quistgaard paa Ullerup: 20.-1.-1748, 3.

Michel Dalsgaard, Fæster til Ullerup: 27.-1.-1748, 5, 3.-2. 1, ialt 6.

Michel Christensen, Selvejer: 1748, 27.-1. 5, 3.-2. 3, 10.-2. 4, 19.-3. 2, 1.-5. 1, ialt 15.

Christen Andersen, Fæster til „Niels Ollesen“ i Nykøbing, 1748: 3.-2. 4, 10.-2. 6, ialt 10.

Chr. Bach, Fæster til „Niels Ollesen“ i Nykøbing, 1748: 3.-2. 4, 10.-2. 1, ialt 5.

Christen Michelsens Enke, Fæster til Peder Schallerup i Nykøbing, 1748: 10.-2. 1, 17.-2.-6, 24.-2. 2, 28.-3. 1, 6.-4. 5, ialt 15.

Christen Tongsgaard, Fæster til Ullerup, 1748: 17.-2. 1, 24.-2. 4, 2.-3. 1, 28.-3. 2, ialt 8.

Jep Høygaard, Fæster til Søren Nielsen paa Nandrup, 1748: 17.-2. 3, 24.-2. 3, (nu opgives han at høre under Ullerup), 2.-3. 2, 28.-3. 5, ialt 13.

Søren Pedersen, Fæster til Konferentzraadinde Klingenberg, Dueholm, 1748: 17.-2. 1.

Laust Nørgaard, Fæster til Peder Schallerup, Nykøbing, 1748: 28.-3. 10.

Niels Dam, Fæster til Niels Olufsen i Nykøbing, 1748: 28.-3. 8.

Michel Laursen, Fæster til Ullerup, 1748: 28.-3. 7.

Jens Kierk, Fæster til Peder Schallerup i Nykøbing, 1748: 6.-4. 1, 19.-4. 6, ialt 7.

Niels Smed, Fæster til Peder Schallerup i Nykøbing, 1748: 6.-4. 1, 19.-4. 3, ialt 4.

Jens Mickelsen, Fæster til Peder Schallerup i Nykøbing, 1748: 6.-4. 1, 19.-4. 13, ialt 14.

Laurs Mortensen, Fæster til Peder Schallerup i Nykøbing, 1748: 6.-4. 1: 19.-4. 2, 1.-5. 6, 17.-5. 3, ialt 12.

Annexgaarden i Erslev tilhørende Hr. Niels Wille i Tødse, Jens Præstgaard, 1748: 6.-4. 1, 19.-4. 6, ialt 7.

Anders Boel, Fæster til Niels Olufsen i Nykøbing, 1748: 6.-4. 1.

Ole Sørensen, Fæster til Ullerup, 1748: 6.-4. 2, 19.-4. 3, ialt 5.

Anders Povelsen, Fæster til Niels Olufsen i Nykøbing, 1748: 19.-4. 6.

Peder Mickelsen, Fæster til Ullerup, 1748: 1.-5. 10, 17.-5. 2, ialt 12.

Jep Andersen, Fæster til Konferentzraadinde Klingenberg, 1748: 1.-5. 4, 17.-5. 3, ialt 7.

Søren Mortensen, Fæster til Konferentzraadinde Klingenberg, 1748: 1.-5. 1, 17.-5. 3, ialt 4.

Jep Madsen, Fæster til Konferentzraadinde Klingenberg (?), 1748: 17.-5. 6.

Peder Dammen, Baarup, 1748: 10.-11. 14. — Han tilhørte Landsdommer Schinkel.

De anførte Datotal maa forstaas saaledes, at Kvæget er død i de mellem to Indberetninger liggende Dage, altsaa i Reglen en halv Snes Dage før det anførte.

Kvægpesten i Erslev By har altsaa gjort sit Værk i Tiden fra omkring Nytaar 1748 til lidt hen i Maj samme Aar. Den begyndte hos Peder Dalsgaard, bredte sig derefter i Januar Maaned til 3 andre af Byens Besætninger, i Februar til 7 andre Besætninger, i Marts til 3, i April til 11 og endelig i Begyndelsen af Maj til 1 Besætning. Derefter forsvandt Kvægpesten fra selve Byen; men paa Baarupgaard kom den igen i Oktober som Begyndelse til et nyt Udbrud paa Mørs.

Maanedsvist var Dødstallene følgende: Januar 21, Februar 35, Marts 33, April 80, Maj 17, Oktober 14. Ialt var Tabet saaledes paa 25 Gaarde akkurat 200 Kreaturer. I Sognet var der i 1682 (Henrik Pedersen: De danske Landbrug efter Matr. 1688) 26 Gaarde, og hvis man kan antage, at der ikke er bleven flere til 1748, og at alle Gaardene har været beboede, har der altsaa været Kvægpest paa alle Sognets Gaarde i denne Vinter 1748 med Undtagelse af 1.

Gennemsnitstabet paa de angrebne Gaarde i Erslev var altsaa 8 Høveder. Hvis man kunde gaa ud fra, at, saaledes som jeg for Sallings Vedkommende har fundet sandsynligt (se Skivebogen for i Aar), der ogsaa paa Mors var 2 Kreaturer pr. Td. Bondehartkorn, vilde der, da 1748 begyndte, have været 236 Høveder i Erslev Sogn; men maaske har der paa Grund af de store Engstrækninger, der hørte til Sognet, dog været flere. Ellers døde der da 81,8 pro Cent af Kvæget i Erslev Sogn i Vinteren 1748; men hvor stor Dødelighedsprocenten paa den enkelte Gaard var, kan ikke opgives, da man ikke ved, hvormeget Kvæg, der har været paa hver. Men med de foreliggende Dødelighedstal kan man sige, at alt Kvæget paa nogle af Gaardene bort-

døde, og at der kun blev meget lidt tilbage paa de andre.

2. Gullerup By, Bjergby Sogn.

Povl Christensen Vester, tilhørende Madame Maren Pedersdatter, Thisted, 1748: 20.-1. 6.

Christen Vester, tilhørende samme, 1748: 9.-3. 2.

Niels Lauritsen, tilhørende Søren Nielsen paa Nandrup, 1748: 17.-2. 12.

Jens Svenningsen, tilhørende Konferentzraadinde Hespen, 1748: 17.-2. 4, 9.-3. 10, ialt 14.

Mickel Bertelsen, tilhørende samme, 1748: 9.-3. 15, 28.-6. 4, ialt 19.

Christen Hansen, tilhørende Ullerup, 1748: 28.-3. 9.

Peder Povlsen, tilhørende Konferentzraadinde von Hespen, 1748, 24.-5. 14.

1682 var der 7 Gaarde i Gullerup, og der var næppe flere i 1748. Alle disse Gaarde fik da Kvægpesten og mistede 76 Kreaturer eller i Gennemsnit ca. 11 pr. Gaard, hvis Hartkorn ligeledes i Gennemsnit var 7,2 Td. Antager man, at der har været 2 Høveder pr. Td. Hartkorn, bliver Dødelighedsprocenten for Kvæget i Byen da 78,6.

3. Alsted By og Sogn.

Peder Tøgersen, tilhørende Christen Nørbek paa Damsgaard, 1748: 10.-2. 12, 16.-3. 1, ialt 13.

Peder Laursen, tilhørende samme, 1748: 9.-3. 2. 16.-3. 2, ialt 4.

Anders Christensen, tilhørende samme, 1748: 17.-5. 1, 31.-5. 1, 7.-6. 2, 28.-6. 1, ialt 5.

Peder Christensen, tilhørende samme, 1748: 9.-3. 1, 16.-3. 3, ialt 4.

Niels Fuhrboe, tilhørende samme, 1748: 11.-5. 9, 17.-5. 1, 31.-5. 1, ialt 11.

Niels Josephsen, tilhørende Søren Nielsen paa Nandrup, 1748: 11.-5. 2, 17.-5. 14, 31.-5. 1, ialt 17.

Søren Svenningsen, tilhørende Konferentzraadinde Klingenberg til Dueholm Kloster, 1748: 31.-5. 5, 7.-6. 4, 14.-6. 2, ialt 11.

Niels Boel, tilhørende samme, 1748: 31.-5. 1.

I Alsted blev altsaa 8 Besætninger befængt med Kvægpest. 1682 var der 11 Gaarde i Byen. Det samlede Tab i Sognet var 66 Kreaturer, altsaa 8 paa hver af de angrebne Gaarde i Gennemsnit. Gennemsnitlig havde hver Gaard i Byen 6,5 Td. Hartkorn, og Gaardene kan saaledes maaske antages at have haft en Gennemsnitsbesætning paa ca. 13 Høveder, ligesom man kan tænke sig, at der normalt var omtrent 142 Kreaturer i Byen. — Som man ser, gik Udbredelsen fra Besætning til Besætning i Alsted By ret langsomt.

4. Galtrup Sogn. A. Tøving (Tøvenge) By.

Thomas Eriksen, tilhørende Ullerup, 1748: 10.-2. 8, 9.-3. 2, ialt 10.

Christen Pedersen, tilhørende Sr. Niels Erslef i Nykøbing, 1748: 19.-4. 25.

Josep Handgaard, tilhørende Ullerup, 1748: 24.-11. 8.

B. Galtrup By.

Skammel Laursen, Kongens, 1749: 5.-1. 4, 11.-1. 6, 18.-1. 2, 1.-2. 3, 15.-2. 1, ialt 16.

Som man ser, fik Kvægpesten altsaa ingen stor Udbredelse i Galtrup Sogn, medens dog Tabet paa de 4 angrebne Gaarde var meget betydeligt. I Tøving var der 1682 18 Gaarde og i Galtrup 5. Mærkelig nok kom der ingen Kvægpest paa Ullerup, som jo dog havde mange Fæstere med Kvægpest i Besætningerne. Men antagelig har Ullerup dog haft saa mange andre Fæstere, at de med Kvægsyge befængte kunde fritages fra Hovning.

5. Sejerslev Sogn. A. Nørre Draaby.

Jens Madsen, tilhørende Konferentzraadinde vonHespen, 1748: 24.-2. 11, 2.-3. 3, 28.-3. 1, ialt 15.

Laurs Andersen, tilhørende samme, 1748: 24.-2. 4, 2.-3. 4, 28.-3. 3, ialt 11.

Peder Christensen, tilhørende samme, 1748: 24.-2. 2, 2.-3. 3, 28.-3. 2, ialt 7.

Niels Christensen, tilhørende samme, 1748: 28.-3. 11.

Søren Pedersen, tilhørende samme, 1748: 1.-5. 6, 11.-5. 8, ialt 14.

1682 var der i N. Draaby kun 4 Gaarde. Paa mindst een af disse har der altsaa 1748 været to Fæstere. Antagelig har hele N. Draaby saaledes haft Kvægpesten paa den Tid. De fire Helgaarde havde hver 6 Td. Hartkorn og har vel tilsammen haft et halvt Hundrede Høveder. Tilsammen mistede de efter det anførte ialt 58 paa godt et Par Maaneder. Skulde Bønderne i N. Draaby mon have været saa uforsigtige at indkøbe nyt Kvæg, inden Kvægpesten var forsvunden fra Byen?

B. Hesselbjerg By.

Jens Søndergaard, tilhørende Konferentzraadinde von Hesen, 1748: 1.-5. 1. — (Det kan jo være tvivlsomt, om der her har været Tale om Kvægpest, ligesom de 3 Kreaturer, der døde der i Byen i December 1747, ogsaa godt kan være mistet af anden Aarsag.)

6. Lødderup By og Sogn.

Svenning Christensen, tilhørende Peter Stiernholm paa Ørndrup, 1748: 9.-3. 4.

Christen Jensen, tilhørende Etatsraad Klingenberg til Højris, 1748: 24.-11. 6, 7.-12. 6, ialt 12.

Christen Bisgaard, tilhørende samme, 1748: 7.-12. 3, 13.-12. 14, 20.-12. 1, ialt 18.

Christen Damm, tilhørende Søren Børgesen, Frøslevgaard, 1748: 7.-12. 3, 13.-12. 3, 20.-12. 3, 1749: 5.-1. 4, ialt 13.

Povl Lynggaard, tilhørende Stiernholm til Ørndrup, 1748: 20.-12. 1, 1749: 5.-1. 2, ialt 3.

Jørgen Sørensen, Frydsbrønd, tilhørende Fru Krabbe til „Bierret“, 1748: 20.-12. 12, 29.-12. 8, 1749: 5.-1. 8, ialt 28.

Ialt blev efter dette 6 Gaarde i Lødderup hjem-søgt af Kvægpesten, og mistede ialt 78 Høveder. 1682 var der 22 Gaarde i Lødderup og 3 i Frydsbrønd; men i 1748 er Frydsbrønds Hartkorn — godt 20 Td. — samlet til een Avlsgaard. At denne 1751 solgtes ved Auktion

for den lave Pris 67 Rd. D. C. (Schade: Beskrivelse af Øen Mors, 1811) kunde jo skyldes, at man ikke har faaet den besat med Kvæg efter Kvægsygen.

7. Frøslev (Frøslef) By og Sogn.

Niels Vestergaard, tilhørende Søren Børgesen, Nykøbing, 1748: 6.-4. 11.

Søren Clausen, tilhørende „Sr. Søren Børgesen til Frøslefgaard,“ 1748: 19.-4. 8.

Bertel Jensen, tilhørende samme, 1748: 1.-5. 7. 17.-5. 1, ialt 8.

Niels Jensen, tilhørende samme, 1748: 1.-5. 10.

Christen Jensen Maygaard, tilhørende samme, 1748: 1.-5. 7.

Christen Pudsgaard, tilhørende samme, mistet mellem 27.-5. og 17.-6. 1748, ialt 8.

Christen Glinborg, tilhørende samme, mistet mellem 13.-6. og 27.-6. 1748, ialt 3.

Ialt blev saaledes i Frøslev Sogn 7 Besætninger smittede med et samlet Tal paa 55 Høveder. I Byen var 1682 19 Gaarde med godt 94 Td. Hartkorn. Man kan godt regne med, at en Fjerdedel af Byens Kvæg døde under Kvægpesten 1748.

8. Ejerslev Sogn og By.

Jens Svenningsen, tilhørende Ullerup, 1748: 28.-3. 3 19.-4.- 6, ialt 9.

Povl Christensen, tilhørende Ullerup, 1748: 19.-4. 2. 1.-5. 9, ialt 11.

Niels Pedersen, tilhørende Konferentzraadinde Klingenberg til Dueholms Kloster, 1748: 17.-5. 1, 24.-5. 3, 7.-6. 3, 14.-6. 1, ialt 8.

Altsaa 3 Gaarde hjemsøgte af Pesten med et Tab paa ialt 28 Kreaturer. Gaardene i Ejerslev havde 5,75 Td. Hartkorn pr. Helgaard.

9. Bjergby By og Sogn (Bierbye).

Peder Svenningsen, tilhørende Dueholm Kloster, 1748: 24.-5. 6. (Se ang. Gullerup under 2).

10. *Tødse (Tødsø) Sogn. A. Tødse By.*

Christen Jensen, tilhørende Dueholm Kloster, 1747:
Fra 7.-11. til 30.-11. 8.

Christen Nielsen, Husmand, tilhørende samme. 1747:
Fra 7.-11. til 30.-11. 1.

Enken i Tødsegaard, tilhørende Søren Børgesen, Nykøbing, 1747: Fra 7.-11. til 30.-11. 14.

Peder Jensen, Vestergaard, tilhørende Clementin paa Nørtorp, 1747: Fra 7.-11. til 30.-11. 14.

Unævnt Ejer, tilhørende Jens Clementins Gods, 1748: 8.-12. 4.

B. Hyldig.

Povl Pedersen, tilhørende Dueholm Kloster, 1748:
14.-6. 2, 21.-6. 1, ialt 3.

C. Vodstrup.

Niels Mortensen Vester, tilhørende Peder Schallerup, Nykøbing, 1749: 15.-2. 4, 24.-4. 4, ialt 8.

Der døde saaledes i Tødse Sogn 52 Høveder; men det varede jo omtrent halvandet Aar, idet Kvægpesten paa Mors — udenfor Nykøbing og Dueholm Kloster — baade begyndte og endte i Tødse Sogn, uden altsaa dog at faa nogen større Udbredelse i dette.

11. *Skallerup By og Sogn.*

Jep Laursen, tilhørende Etatsraad Klingenberg til Højris, 1748: 10.-11. 4, 24.-11. 2, 7.-12. 1, ialt 7.

Anders Jensen, tilhørende Søren Nandrup i Nykøbing, 1748: 24.-11. 2, 7.-12. 5, ialt 7.

Hans Christensen, tilhørende Christen Nørbek paa Damsgaard, 1748: 7.-12. 6, 13.-12. 2, 1749: 15.-2. 1, 28.-2. 2, ialt 11.

Peder Madsen, Selvejer, 1748: 7.-12. 1.

Paa 4 Gaarde i Skallerup skulde da være mistet 26 Høveder af Kvægpesten.

12. *Solbjerg By og Sogn.*

Søren Christensen, tilhørende Etatsraad Klingenberg, Højris, 1748: 7.-12. 12, 13.-12. 2, 20.-12. 3, ialt 17.

Niels Mickelsen, tilhørende samme, 1748: 7.-12. 1, 20.-12. 3, 29.-12. 5, 1749: 5.-1. 2, ialt 11,

Peder Jensen Havn, tilhørende Stiernholm, Ørndrup, 1749: 18.-1. 8.

Tabet paa de 3 Gaarde i Solbjerg var da 36 Stk.

13. Flade By og Sogn.

Laurs Thomassen, tilhørende Niels Erslef i Nykøbing, 1749: 1.-2. 2.

Peder Christensen Bukhave, tilhørende „Søren Nielsen til Nandrupgaard“, 1749: 1.-2. 6.

Thomas Laursen, tilhørende Niels Erslef i Nykøbing, 1749: 15.-2. 2, 28.-2. 1, ialt 3.

Povl Laursen, tilhørende samme, 1749: 28.-2. 1.

Laurs Laursen, tilhørende samme, 1749: 28.-2. 4.

Jens Pedersen, tilhørende Jens Sørensen i Flade, 1749: 28.-2. 3.

Præstegaarden, Thøger Forpagter, 1749: 28.-2. 1.

Paa 7 Gaarde i Flade døde derefter altsaa ialt 20 Høveder. Gaardene i Flade havde i Gennemsnit for Helgaarde 5 Tdr. Hartkorn hver og vel nok en halv Snes Kreaturer. Nandrup undgik Kvægpesten.

14. Elsø By og Sogn.

Jens Kiældergård, tilhørende Etatsraad Klingenberg Højris, 1749: 20.-3. 8.

Christen Jensen, tilhørende samme, 1749: 28.-3. 1.

Resultatet af det hele bliver, at der paa Mors i 1747 døde 221 Høveder af Kvægpest og fra Nytaar 1748 til Juli samme Aar 515 andre Kreaturer. Derefter kom der en Pavse i Sygdommens Optræden; men den begyndte igen i Oktober 1748 og varede ved til April 1749, i hvilken Tid den krævede 211 nye Ofre. Det samlede Tab ved Kvægpesten paa Mors 1747—1749 bliver da et lille Tusinde Høveder, nøjagtigt 947.

Bemærkelsesværdigt er det, at Hoved- og Præstegaardene med Undtagelse af Dueholm Kloster og Flade

Præstegaard samt Erslev Annexgaard gik fri, hvilket ikke plejede at ske andre Steder. Men man kan vel ikke tro, at Herremændene og Præsterne paa Mors har snydt sig fra at melde Sygdommen. Det kunde nemlig nok have sine Ulæmper for dem at faa til almindelig Kundskab, hvis deres Besætninger var befængte. Paa Sjælland og andre Steder i Landet, hvor Kvægpesten havde udryddet Kvæget, var der betydelig Efterspørgsel efter Kvæg, og det steg derfor i Pris, hvorfor det var en god Forretning for Folk eller Egne, der havde beholdt deres Høveder, at sælge dem til Indenlandets Forbrug. Af Indberetninger til Rentekammeret over de fra Jylland over Kallundborg Toldsted indkomne Kvægshøveder (R. K. Sjællandske Rtskrkt. Efterretninger ang. Kvægsygen i Sjælland Stift II 1748—53, 1763) ses, at der fra *Ullerup* i September 1751 er solgt 51 Køer og 6 Stude til Sjælland. *Christen Quistgaard* paa Ullerup har selv sendt en Sundhedsattest med Høvederne, dateret 6. September, og Etatsraad, Amtmand *Rosenkrantz* har ratificeret Attesten den 17. September. Kreaturerne er solgt til *Peder Quistgaard*. Den 9. Oktober var endnu kun 9 af disse Høveder — „formedelst vedholdende langvarige contraire Vind“ — kommen over til Kallundborg. De fulgtes ikke af Driver eller andre, men var adresseret til *Vejle Kro* en Mil fra Kallundborg, hvor de kom til at gaa paa Græs, til Resten af Forsendelsen ankom. Dette skete den 20. Oktober. Derefter kunde man begynde at drive dem til *Basnæsgaard*, som ejedes af *Peder Quistgaard*, der vel var en Slægtning af *Christen Quistgaard*, maaske en Broder, ligesom *Mads Quistgaard*, i hvis Navn Kreaturerne overførtes. Det er værd at lægge Mærke til, at det er *Køer*, der overføres. Meningen er jo, at de skal bruges til Avl paa *Basnæsgaard*, hvis Kvæg, som næsten alt paa

Sjællands Herregaarde, var blevet Kvægpestens Offer. 30. Oktober har Peder Quistgaard forøvrigt faaet yderligere 64 Høveder overført, 16. November atter 18 „Qvægshøfder“, i Juli Maaned 1752 endnu 52 — denne Gang Stude —, i November Maaned samme Aar atter 50 Stude. I Oktober Maaned 1753 overfører „Prop. Mads Quistgaard“ 41 Stk. Kvæg til Basnæsgaard, og i November Maaned samme Aar overfører han ligeledes 99 Stk. Kvæg til Gaarden. Alt det omtalte Kvæg førtes til Basnæsgaard, selvfølgelig til Indsættelse paa selve Gaarden og til Uddeling blandt dens Fæstebønder; men om det altsammen er kommen fra Mors, kan ikke ses. Det er maaske dog sandsynligt. I hvert Fald er det sikkert, at der efter Kvægpestperioderne fremkom en livlig Kvæghandel mellem Landets mere kvægrige og de kvægtomme Egne.

Foruden i Nykøbing var der efter det allerede oplyste Kvægpest i 13 af Morsøes Sogne med 18 befængte Byer. Af disse var kun de tre Sogne, nemlig Frøslev, Elsø og Lødderup beliggende i Mors Sønder Herred, og de var jo endda kun i ringe Grad hjemsogte, Resten laa under Nørre Herred. Man kan altsaa sige, at Kvægpesten paa Mors i dens her omhandlede Periode praktisk talt kun holdt sig til Dueholm, Nykøbing og Nørre Herred.

Vi skal nu slutte med kort at rekapitulere Sygens Gang over Øen. Begyndende paa Dueholm, i Nykøbing og i Tødsø Sogn (omtrent samtidig omved den 7. November 1747) hvor den dog, med Undtagelse af Nykøbing, ret straks standsede, bredte den sig i Begyndelsen af 1748 ved et isoleret Tilfælde til Hesselbjerg paa Øens Nordspids, og videre ret spredt til Gullerup i Bjærgby Sogn og til Erslev. I disse to Byer fik den derefter en meget stor — praktisk talt generel — Udbredelse med henimod total Dødelighed.

Med Februar bredte Sygen sig til Alsted By, hvor den ogsaa fik ret stor Udbredelse, men med mindre Dødelighed, og samtidig til Tøving i Galtrup Sogn, hvor dog foreløbig kun en enkelt Besætning smittedes. Midt i Februar kom Sygen nu ogsaa til N. Draaby i Sejerslev Sogn, i hvilken By snart alle Besætningerne omtrent helt udryddedes. Omkring 1. Marts opkom Kvægpesten derefter i Lødderup, Morsø Sønder Herred. I denne By blev Pesten en Del udbredt, men holdt sig dog foreløbig til en enkelt Besætning. Ved Marts Maanedes Udgang havde Kvægpesten udraset i Gullerup, men begyndte nu i Frøslev i Sønder Herred og bredte sig der i Løbet af et Par Maaneder til 7 Besætninger og voldte disse store Tab.

Optrædende usædvanlig springende brød Sygdommen derefter ud i Ejerslev omkring 1. April og angreb straks et Par Besætninger; men fik ingen større Udbredelse i Sognet.

Til de nævnte Byer holdt Kvægpesten sig saa til henimod Juli, da den for en Tid forsvandt fra Mors. I Maj kom der dog et enkelt Tilfælde i Bjærgby og i Juni ligeledes et isoleret Tilfælde i Hyldig. I de følgende Sommermaaneder var der ingen Kvægpest paa Mors; men i Oktober brød den ud igen, nemlig i Skallerup. Imidlertid var Sygdommen i August Maaned kommen over til Thy, hvor den begyndte paa Øland i Haring Sogn og i de følgende Maaneder bredte sig en Del deromkring, navnlig ogsaa til Stagstrup Sogn lige overfor Skallerup paa Mors. Der er derfor noget, der tyder paa, at Smitten i anden Omgang paa Mors kom tilbage fra Thy. Dog brød den samtidig — nemlig i Oktober — ud i Baarup, Erslev Sogn, og der har vel derfor været Tale om forskellige Smittekilder. I November var kun et Par Besætninger i Skallerup angrebne, senere kom et Par til. Ligeledes i November

kom der igen enkelte Tilfælde i Tøving og i Lødderup; men ved Decembertid kom der Kvægpest i Solbjerg, dog uden stor Udbredelse og ophørende allerede i Januar 1749. Ved Nytaarstid opstod et enkelt Tilfælde af Kvægsyge i Galtrup By. Saa syntes Pesten at skulle høre op; men i Slutningen af Januar opkom den i et Par Besætninger i Flade Sogn, hvor en Del Besætninger efterhaanden smittedes; men Sognet kom af med Kvægpesten allerede ved Begyndelsen af Marts. Endelig kom der et Par spredte Tilfælde, saaledes at den sidste Indberetning om Kvægpest paa Mors indsendtes til Rentekammeret den 24. April 1749.

Da havde 88 Bønders Besætninger foruden Kvæget paa Dueholm og i Nykøbing været hjemsogt af Kvægpesten. Det vil sige, at der paa hver Gaard var død i Gennemsnit 8,4 Kreaturer.

Med lidt Kendskab til Kreaturholdet paa Datidens Bøndergaarde kan vi derfor se, at det, der i særlig Grad fremhæver Kvægpesten paa Mors i den anførte Periode, er en meget stor Dødelighed i de angrebne Besætninger i Forbindelse med en forholdsvis ringe Udbredelse til Øens Besætninger i det hele taget. Udelukket er det ikke, at Amtmand Rosenkrantz' Anordning har bidraget til at hemme Smittens Udbredelse.

Kristen Klastrup.

Fajancefabriken ved Gammellund paa Mors.

Af Kai Uldall.

FRA TIDEN omkring 1700 var Efterspørgslen efter Pryd- og Brugsgenstande af Fajance i stærk Stigning herhjemme, og Varerne maatte hentes fra Udlandet, især fra Holland. 1722 oprettedes den første danske Fajancefabrik i Hovedstaden og efterfulgtes snart af forskellige andre københavnske Fabriker, hvis Levetid dog kun blev kortvarig. En Virksomhed, som 1754 paabegyndtes i Kastrup paa Amager, og især en Række Fabriker i Hertugdømmerne arbejdede med større Held og holdtes i Drift i et længere Tidsrum. 1774 etableredes Kongerigets første Fabrik uden for Hovedstaden eller dennes nærmeste Opland, nemlig Fajancefabriken ved Lund paa Mors.

I en Artikel „Thomas Thomsen Lund til Lund paa Mors“ i „Historisk Aarbog for Mors“ XI (1929) har Skoleinspektør H. Gerner Lund omtalt Lund-Fabrikens Grundlægger og gjort Rede for hans triste Livsskæbne, og da der kan henvises til denne Afhandling, skal vi her indskrænke de personhistoriske Oplysninger om denne Mand til det mindst mulige. — Kancelliraad Thomas Lund, der fødtes 1727, var af vestjysk Landmandsslægt og havde sit Tilnavn fra Lund i Gellerup Sogn. Med en Fædrearv i Ryggen

og tilskyndet af sin medfødte Foretagsomhedstrang kastede Thomas Lund sig ud i sin Samtids Spekulationshandel med Jordegods og købte og solgte i Tiden 1755—63 fem forskellige Hovedgaarde. Først ved Købet af Hovedgaarden Lund i Ø. Assels Sogn paa Mors fandt han 1763 en Ejendom, hvorpaa han kunde

Fig. 1. Bakkeformet Plade til et Thebord, saakaldt „Bakkebordsblad“, med blaa Dekoration. Tværmaal 55 × 81 Centimeter. Fra Fabrikens første Periode, (Dansk Folkemuseum).

tænke sig at slaa sig til Ro, eller rettere, hvor han kunde finde tilstrækkelig vidt Virkefelt. Paa Lund vilde han ikke blot drive Landbrug. Her var ogsaa Mulighed for Fabrikdrift.

For ret at forstaa Thomas Lunds vidtflyvende Planer, maa man kende lidt til hans Samtid. Det var en ejendommelig Gæringstid, hvori det følte, at Op-gøret med den forudgaaende Menneskealders økonomiske Depression indenfor Landbruget stod for Døren, en Mulighedernes Tid, hvor der kunde saas billigt og høstes mangefold af den, der havde Tid og Raad til at

vente. Ved Siden af den i og for sig berettigede Optimisme med Hensyn til Landvæsnet stod dengang Merkantilismens teoretiske Forestillinger om den indenlandske Fabrikdrifts Nytte saavel for Fabrikherren som for Landet. Enhver Brugsartikel skulde om muligt tilvirkes indenfor Forbrugslandets Grænser, og med

Fig. 2. Lampehus til at koge paa. Violet Dekoration. Muligvis Lund-Fabrikat. Højde 18,5, Diameter 21 Centimeter. (Dansk Folkemuseum).

Regeringens Støtte i Form af Privilegier, Indførselsforbud eller Driftstilskud var den ene fabriksmæssigt drevne Virksomhed efter den anden skudt op, saaledes ogsaa de forannævnte Fajancefabriker.

Thomas Lund anlagde saavel Teglblænderi som Kalkværk paa sin Gaard og senest 1774 ogsaa en Fajancefabrik. Der fandtes Brændsel i Godsets Tørvemoser og paa Hovedgaardsjorden en Lerart, som syntes egnet til Fajancemassen. Tidspunktet forekom gunstigt. Fajancefabrikerne i København havde alle indstillet Driften. Kun én Konkurrent var tilbage i Kongeriget, nemlig Fabriken i Kastrup. En meget væsentlig Ting tog Lund dog ikke i Betragtning, da han bandt sin Kapital i

Fabriken: De samme Vanskeligheder, som havde ruineret de ældre Virksomheder, maatte ogsaa true hans Bedrift.

I September 1774 fik Thomas Lund efter Ansøgning Privilegium paa at drive en Fajance- og Stentøjsfabrik paa Lund og paa at drive fri Handel med Fabrikens Varer, hvoraf han maatte have Oplag saavel i København og Købstæderne som paa Landet. Tillige opnaaede han Toldfrihed paa de Raamaterialer, der skulde anvendes ¹⁾. Hvad der i øvrigt ad arkivalisk Vej kan oplyses om Fabrikens Anlæggelse og videre Forhold er yderst lidet. Man maa paa Forhaand gaa ud fra, at Lund ikke selv har siddet inde med keramisk Sagkundskab, og at han maa have engageret en eller flere fremmede Fajancemestre til at planlægge og forestaa Fabrikens hele Indretning. Heri laa naturligvis en stor Fare. Det 18. Aarhundrede var paa mange Maader en Projectmagernes Tid, ikke mindst indenfor Porcelæns- og Fajanceindustriens Omraade. Rundt omkring i Europa dukkede Charlataner op, der, ligesom tidligere Tidens Guldmagere, tilbød at stille Sagkundskab til Raadighed for den, der havde en velfyldt Pung, og mangen Rigmand fik Grund til at fortryde den Tiltro, han havde ofret paa en saadan Mand. Naturligvis stod ogsaa dygtige og paalidelige Fajancemestre til Raadighed. Men et og andet tyder paa, at Thomas Lund ikke har haft den bedste Hjælper. Paafaldende er især de uhyre store Kvantiteter af Raastoffer, som blev indkøbt ved Fabrikens Start. Der er for flere Posters Vedkommende købt over al Maade, og man faar ved et Blik paa Tallene en Anelse om, at det kan være gaaet paa Mors, som tidligere paa den ældre Fabrik i København, hvor Mesteren tog Rejsepas til Udlandet med en god Portion af de dyrt indkøbte Kemikalier i

1) J. W. Frohne: Danske Fajancer p. 82.

sin Pose. Hvorledes det nu end forholdt sig, saa er det sikkert, at Thomas Lunds Fabrik forvoldte Ejeren store Tab. Allerede tre Aar efter Grundlæggelsen var Lund en ruineret Mand, og alt tyder paa, at Traditionen i den Lund'ske Familie har Ret, naar den i vore Dage melder, at netop Fajancefabriken bragte Ulykken til Huse. 1777 maatte Ejendommen stilles til Auktion, der var fastsat til 8. Oktober ¹⁾, men allerede 16. September døde Thomas Lund. Sagn paa Egnen fortæller, at „Thomas Pileben“, som Lund benævntes paa Grund af sit Træben, berøvede sig selv Livet. Det hedder sig,

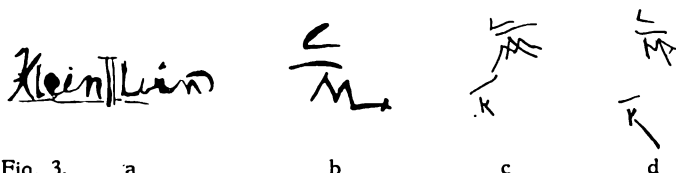

Fig. 3. a b c d
Forskellige Signaturer: a fra Fabrikens første Periode. b tvivlsom Lund-Signatur fra første Periode. c og d fra anden Periode.

at han ragede uklar med sine svenske — eller, som det ogsaa siges, tyske — Fajancearbejdere, fordi han ikke vilde udlevere dem saa meget Brændevin, som de forlangte, og at de da hævnede sig ved at rejse bort midt under en Brænding, saaledes at en Ovnfuld blev ødelagt. Da dette Tab forøgede de mange øvrige økonomiske Vanskeligheder, og da Kreditorerne ikke lod sig formilde, skal Lund for at undgaa Gældsfængsel have skudt sig i Vænget Øst for Gaarden ²⁾. Som anført i den forannævnte Afhandling om Thomas Lund bekræfter hverken Kirkebogen eller Justitsprotokollen Sagnets Fremstilling, og hvad Beretningen om den sammenbrændte Ovn angaar, saa er den næppe helt

1) Jydske Efterretninger 1777 Nr. 35, 36 og 37. I Avertissementerne hedder det næppe helt sandfærdigt, at Fabrikken var i god Drift. — 2) Samlinger til jysk Historie og Topografi IX (1882—83) p. 357 ff. — Tang Kristensen: Danske Sagn V p. 94.

troværdig. I alt Fald fortælles lignende Sagn andre Steder i Landet, saaledes om Teglovnene ved Møltrup, Hald og Nørre Vosborg¹⁾). Sandsynligt er det imidlertid, at en Del af Fajancearbejderne kan have taget brat Afsked med den Virksomhed, der stod paa saa svage Fødder.

Vurderingen efter Thomas Lunds Død viser, hvor slet Sagerne stod. Boets Aktiver vurderedes til 38,739 Rdlr., Passiverne til 39,458 Rdlr. Enken, Birgitte Sophie Friis, der havde Ret til at sidde i uskiftet Bo, fik dog Gælden dækket. Ved Løsøreauktion indkom 3701 Rdlr. og det lykkedes at sælge Gaarden med Gods og Fabrik anlæg for 36,289 Rdlr.²⁾ Selv forbeholdt hun sig i Købekontrakten af 7. Januar 1778 Ret til fremtidig at bebo Vestenden af Fajancefabrikens Hus og nyde en mindre, aarlig Ydelse i Naturalier eller 400 Rdlr. en Gang for alle i Tilfælde af Fraflytning. Køberne var Hans Meulengracht og Saxo Aschanius.

De nye Ejere havde endnu Tro til, at Fajancefabriken kunde drives med Fordel, og efter Ansøgning fik de 4. Januar 1779 Bevilling paa at fortsætte Virksomheden, som Lunds Enke havde drevet indtil Overtagelsesdagen 1. Maj 1778. Som det vil fremgaa af efterfølgende Redegørelse for Virksomhedens Fabrikata, stammer disse saa godt som alle fra Meulengrachts og Aschanius' Ejertid, og alt tyder paa, at denne Periode har været den bedste i Fabrikens korte Levetid. Nogen økonomisk Fordel har Virksomheden næppe givet. 1784 udtraadte Meulengracht af Ejerskabet og paa samme Tid synes Fabrikationen at være indstillet for stedse. Folketællingslisten for 1787 giver intet Livstegn fra Fabriken, og en Signatur uden Meulengrachts M

1) Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV p. 80. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (1877) p. 17. — Jeppe Aakjær: St. St. Blichers Livs-Tragedie II p. 172.
— 2) Landsarkivet: Dueholm Amt: Skiftebrev efter Kancelliraad Th. Lund 1785 og Skifteprotokol 1773—86.

kendes ikke. Efter Aschanius' Død 1788 ejede hans Enke, Martzen Marie Erling, Lund, som hun 1795 skødede til Justitsraad P. S. Föns og Landsdommer H. J. Leth. 1798 købte Justitsraad T. Wissing Gaarden, og Hovedgaardsjorden blev udstykket. Stamparcellen bærer nu Navnet Gammellund.

Fig. 4. Oval Laagskaal med Kurve- og Bladmønster i Relief. Blaa Blomstkvistdekoration. Højde 16, Bredde 25 Centimeter. Anden Periode. (Tilhører Skibsreder Stang, Oslo).

Fajancefabriken var opført Sydvest for Gaarden et Stykke ude ad den Vej, som fra Gammellund fører ned til Hestør Færgested overfor Jegindø. Efter at Førstelærer Touborg i Øster Assels havde vist Dansk Folkemuseum den Tjeneste at foranstalte Prøvegravning paa Fabrikomtten, og efter at Proprietær Møller Poulsen havde givet sin Tilladelse, foretog Forfatteren i 1926 paa Folkemuseets Vegne en Udgravning af Tomten. Ved Udgravningen lagdes der især Vægt paa

at finde Skaar af Fabrikens Frembringelser, saaledes at der derigennem kunde vindes et Overblik over Varernes Form og Dekoration. Der fremgravedes tæt Nord for Vejen Granitsyld af to i hinandens Forlængelse, omtrent i Retningen Øst-Vest liggende Bygninger, hvorefter den vestre havde haft en Længde af mindst 27 Meter og en Bredde af 7 Meter, medens den østre, der helt manglede Syldsten eller andet Spor af Væg i nordre Langside, maalte $16,20 \times 5,50$ Meter. I den vestre Bygning fandtes Rester af Bræddegulve og i Midtaksen Fundamentet af to Skorstene med Ildsteder. En nyere Markvej har afskaaret Østenden af dette Hus. Muligvis har de to Bygninger været sammenbyggede.

Fra Hovedgaarden Lunds Arkiv¹⁾ og fra Vurderingen efter Thomas Lunds Død kan hentes nogle Oplysninger om det Fabrikanlæg, som engang har rejst sig paa disse Syldsten. Taksationen 1777 noterer følgende Løsøre:

1 Porcelains-Fabriquet²⁾:

	Rdlr.	Mk.	Sk.
1 Skab med Døre.....	1	4	
3 Skamler, 1 Stenbordblad, blaa og hvid	4	1	
1 Træbord med Fod		3	
1 Kar med 2de Jernbaand		2	
1 Bilægger-Kakkelovn	6		
1 halv Tønde med Potaske	2		
1 Fjerding med dito, hvorefter er taget 1/4 Part	1		
1 Bord med Fod, 3 Stripper		3	8
2 gl. dito, 1 Spand med Jernbaand		1	8
1 blaa og hvid Blækskrin		1	8
1 gammel Kaaber Kiedel		3	
2 Jærnplader, 2 Ildforer, 2 Rager, 1 Tang		2	8
1 gl. Øxe, 1 Murske, 1 Murhammer			4
2 Stenhamre og 1 Knivtang (!), 3 Ruller		1	12
1 Bordblad og 4 Bukke		3	
1 Tørveskuffel		1	
1 Timse (p: Sigte) og 1 Spandfod		1	

1) Landsarkivet: Lund Hovedgaards Arkiv: Diverse Documenter 1750—98. — 2)
Rettere: Fajancefabriken. Datiden forstod i Almindelighed ikke at skelne mellem
Porcelæn og Fajance.

	Rdlr.	Mk.	Sk.
1 Trug med Suda.....	1		
1 Bilægger-Kakkelovn	6		
1 Langbord med Fod.....		2	
1 Bord, 13 ¹ / ₂ Tylt Brædder.....	6	5	8
1 lang Bræt med Ramme		1	8
4 Blade, 2 mindre		2	8
det øvrige Træværk regnet	2		
1 stor og 7 mindre Tromler.....		3	
1 blaa Fuglebur		1	
1 gl. Spade, 12 Træblade.....	1		8
2 løse Brædder, 1 Trappe		1	8
1 Stige, 1 Trappe.....		1	8
1 Sengested, 1 sort og hvid Vadmels Dyne.....	1	4	
1 graa Dyne, 1 hvid Vadmels Pude		4	8
1 blaa og hvid Vadmels Hovedpude		1	
7 Tylter og 2 Brædder.....	3	3	
1 Langbord		1	
Træværket regnet for	2		
1 liden Trappe		1	
1 Uhrværk med Fouderal.....	8		
1 Sengested med rød og hvid Omhæng.....	4		
2 blaa og hv. Giskander (?: Vandkander) m. Fade	1		
6 dito Kander	3		
1 violet dito med 11 Skaaler.....	2		
1 dito Punse-Skaale med Fad, 1 dito.....	2	4	
1 rund Skaal med Fad, blaa og hvid malet.....	1		
1 Fad, violet med blaa og hvid Skaal.....		2	
1 hvid Skaal med Laag, 1 blaa og hvid Krukke .		2	8
2 blaa og hvide Ølkander, 2 violet[te] Lysestage		4	
3 Dukker, blaa og hvid, til en Platmenage	1		
1 Caffekande, 2 Thepotter, blaa og hvide		1	
1 Lysestage, 1 Thepotte, 1 blaa og hvid Punched- skaal, 2 Edikekrukker		4	
6 Stk. Tøyl af Steen, beskadiget.....			6
3 Krukker, 3 blaa og hvide Selatfade		1	3
3 dito Fade, 2 dito, 2 smaa Fade.....		3	
1 stor[t] og 3 smaa Fade, 1 rund Skaal med Laag, violet, 1 Jernmorte		3	
1 Bilægger-Kakkelovn	8		
1 Bord med Skuffe, 1 Sengested.....	2	2	
1 Bord med 2 Fløje, brun malet.....	1		
1 Kakkelovn med Tud og Trommel	10		
1 Tønde Suda, 1 Otting Sølvglød	6		
1 Fjerding med Engelsk Jord.....	2		
1 Otting Brunsten, 12 nye Blytavler til en Kirke	20		
32 gamle dito	50		
2 store Klumper og 5 mindre	10		
5 Stk. Engelsk Tin	6		
1 lang Foustagie med Suda	1		
1 halv Otting med Sølvglit		3	
1 stor Strippe med Jærnbånd.....		3	
3 Spaansolde, 4 hele Bræder		4	
1 Dør med Ramme, 1 Par Vægtskaale		5	

Det fremgaar heraf, at Bygningen eller de to Bygninger ikke alene rummede Fabriken, men at der ogsaa var Bolig for Arbejdere eller Mestres. For Værkstedets Redskaber er der ikke gjort nærmere Rede, men i Købekontrakten 1778 nævnes „Fajancefabrik-Redskaberne af Drejebænke, Forme, den store Jernmorter med Støder 1), som staar i Hestemøllen, item alle de til Brug ved Fajancens Forfærdigelse havende og behøvende Ting eller Materialier samt Stilladser med videre dertil henhørende, de opmurede Ovne . . saavel som de til Glasseringen der havende Bly- og øvrige Species.“ Samtidig nævnes Hestemøllen, Kornmaleværket, Glassurkværnene og Kalkslagerværket, uden at det kan ses, om Glassurkværnene, hvor Fajanceglassuren blev formalet, laa ved Hestemøllen i Lade-gaarden eller i den Vindmølle, som tidligere stod skraat overfor Fabriken paa en Banke Syd for Vejen til Færgestedet.

Besked om selve Bygningen faar vi først af en Synsforretning af 29. Januar 1798, hvori er anført: „Fabrikhuset, 17 Fag Tavlmur, Fyr- og Grantømmer, samt en Del Grundmur, bestaaende af adskillige Værelser foruden Fabrikindretningen, forsynet med Loft, Vinduer og Døre samt Skorstene.“ De grundmurede Fag laa i Vestgavlen af det vestre Hus. Det østre omtales ikke og maa være nedrevet tidligere. Da Matrikelskortet tegnedes 1814 var ogsaa den sidste Bygning forsvundet.

Inden vi gaar over til at beskæftige os med Fabrikens Arbejdere og dens Frembringelser, skal vi se, hvilke Raamaterialer, der anvendtes i Virksomheden. Enkelte, saaledes Soda, Bly og Sølvarglød, er allerede nævnt ovenfor i Vurderingen af 1777, og en Del deraf var endnu ikke betalt ved Thomas Lunds Død. Køb-

1) Denne store Jernmorte findes endnu hos en Haandværker paa Egnen.

mand Niels Rindum sendte Boet sin Regning paa nogle i 1776 leverede Species, nemlig 100 Pund Soda hispaniole, 50 Pund hvid Potaske og 2 Pund ægte Kobalt af det saksiske, alt forskaffet fra Hamborg. Ved Fabrikkens Oprettelse agtede Lund, ifølge sin til Kommerce-

Fig. 5. Rund Thepotte med blaa Blomstkvistdekoration. Højde 13,5 Centimeter. Anden Periode, (Tilhører Skibsreder Stang, Oslo).

kollegiet indsendte Redegørelse¹⁾, at købe 300 Tønder bornholmsk Ler (∴ Raakaolin), 10—20 Tønder do. Sand, 500 Tønder Bergspat, 100—150 Favne Brænde, 8—10 Skippund hvidt, hollandsk Ler (∴ Pibeler), 2 Skippund Tin, 6 Skippund Bly, 3 Skippund Soda, 8—10 Tønder Salt, 16 Pund Kobalt, 10 Lispund Sølvglød, 6 Lispund Zaffer (∴ uren Kobaltoxyd), 6 Lispund Smalt, 4 Lispund Mønje, 1 Lispund Antimon, 1/2 Lispund Borax,

1) J. W. Frohne: Danske Fajancer p. 82.

10 Skippund Potloth (∴ Grafit), 6 Lispund Okkergult, 1 Lispund Vitriol (∴ Svovlsyre eller Jernvitriol), 10 Skippund Gibs, 1 Lispund Umbra, 2 Lispund Kobber-
 aske, 2 Lispund Aqvafort (∴ Salpetersyre), 1 Lispund Aqvaregis (∴ Kongevand), 2 Lispund Vinsten, 1 Lispund Salpeter og 1 Skippund Potaske. — Prøver af enkelte af disse Stoffer er fundet ved Fabrikomtens Udgravning sammen med Brudstykker af Pottefritter, Kapsler, Pironi, Skaar med Glassur- og Farveprøver og adskilligt andet til Fabrikationen henhørende. Forfatteren skal dog ikke her komme nærmere ind paa Sagens tekniske Side, blot skal det nævnes, at de anførte Stoffer for en Del har været anvendt til Fremstilling af Malefarver, saaledes Kobalt, Zaffer og Smalt. Mærkværdigt nok nævnes ikke Manganoxyd, som i Datiden var meget benyttet til violet Farve og ogsaa fandt Anvendelse i Morsfabriken. Gipsen brugtes til Formene, hvori de Fajancegenstande, som ikke drejedes paa Skive, skulde formes, Grafit til Digler, hvori Raastoffer blev brændt. Raakaolinen var utvivlsomt bestemt til at komme i Kapselmassen — Kapslerne er de lukkede Beholdere, hvori Fajancerne stykkevis indesluttet, naar de sættes i Ovn — samt, ligesom Pibeleret, til at blande i det stedlige Ler for at gøre det lysere og mindre letsmelteligt. I de mange opgravne Skaar fra Fabrikomtens kan man skelne mellem det grovere, gulbrændte Ler fra Lund og et finere, ofte hvidligt eller lyserødt brændt Ler, hvori Raakaolin eller Pibeler udgør en væsentlig Del. Fabrikens dybe, cisterneformede Lergrave ses endnu tæt Nordøst for Gaarden i den Mark, som bar Navnet „Lergravene“.

Vi har foran udtalt, at Thomas Lund maa have haft sagkyndig Hjælp ved Anlæggelsen og Driften af sin Fajancefabrik, og at der maaske er nogen Kærne i Sagnets Meddelelse om tyske eller svenske Arbejdere,

der saa brat tog Afsked derfra. Værkstedet har næppe nogensinde mønstret en større Arbejderstyrke, men paa den anden Side kan 3 Mænd, der nævnes som Kreditorer i Lunds Bo 1777, ikke betragtes som Fabrikens hele Stab, i alt Fald ikke under normale Driftsforhold. Der tænkes her paa Christoffer Bone og en vis „Niels ved Fabrikken“, der hver havde et halvt Aars Løn, 8 Rdlr., tilgode, samt Peter Klein, hvis

Fig. 6. „Skriveskrin“ til Blæk- og Sandhus, dekoreret med blaa Blomstkviste. Højde 8, Bredde 23,5 Centimeter. Anden Periode. (Hjørring Museum. Tilsvarende findes i Aalborg Museum.)

Aarsløn kun var 10 Rdlr. Til disse lave Lønninger maa dog lægges Kost og Logi. Af særlig Interesse er Navnet Peter Klein, fordi dets Indehaver, som vi nedenfor skal se, en Tid var Fabrikens Maler eller Mester, hvis Signatur kendes fra det paa Fig. 1 afbildede Bakkebordsblad. Klein var Søn af By- og Herredsfoged Henrik Wolf Klein i Nykøbing paa Mors¹⁾ og var paa det nævnte Tidspunkt, 1777, endnu ikke fyldt 20 Aar. Det er derfor forstaaeligt, at det eneste Arbejde, der — i alt Fald til Dato — kendes fra hans Haand, ikke vidner om særlig Dygtighed. Den unge Jyde har været

1) Skifte efter Henrik Wolf Klein 1777. (Landsarkivet: Dueholm m. fl. Amters Skift:protokol 1773—86. Fol. 124 bl.

ny i Faget, og hans Uddannelse har ikke været fuldkommen. Klein opholdt sig endnu paa Lund i Aaret 1779, da han underskriver en Fæstekontrakt til Vitterlighed. Senere er hans Navn ikke truffet, og det er sandsynligt at Fabrikens nye Ejere snart har givet ham Løbepas.

Der er nemlig Tegn paa, at Meulengracht og Aschanius gennemførte et, sikkert tiltrængt, Systemskifte paa Fabriken, og sandsynligvis har den sidstnævnte været primus motor hertil. Paa Grund af sit Slægtskab med Professor i Mineralogi, Peter Aschanius, der fra 1776 var ansat ved Bjergværkerne i Norge, maatte han have gode Forbindelser, og det er maaske ogsaa fra Broderriget, at ny Kraft tilføres den svage Virksomhed ved Lund. Fabriken fik en ny Driftsleder i Fajancemester Kreipe, hvis Tilstedeværelse paa Mors er konstateret ved et heldigt Træf. Han stod nemlig 26. Januar 1783 Fadder i Vester Assels Kirke sammen med Aschanius' Broder og andre Folk fra Lund. Johan Georg Kreipe, hvis Navn undertiden staves Kreibs eller Kreipa, træffer vi i Aarene omkring 1757 som Mester ved Fajancefabriken i Slesvig By, men han virkede kun i faa Aar ved denne Fabrik, der i teknisk og kunstnerisk Henseende indtog en fremskudt Stilling. Rimeligvis kom han oprindeligt fra Tyskland.¹⁾ Fra Slesvig drog Kreipe til Norge, hvor han knyttedes til Herrebö Fajancefabrik ved dennes Anlæggelse. 1760 rejste han ned til København, hvor han havde Familie, for at fremvise Vareprøver fra den nye norske Fabrik. Antagelig er han senere vendt tilbage til Norge. Malersignaturen K, der forekommer paa en Del Herrebö-fajancer, tilskrives sædvanligvis ham.²⁾ Da Kreipe duk-

1) K. Hüster: Geschichte der Schleswig-Holsteinische Fayence-Manufaktur im 18. Jahrh. p. 27 og 32. En Maler Georg Adam Kreib arbejdede omkring 1750 paa Fuldafabriken. (O. Riesbieter: Die deutschen Fayencen p. 386). — 2) H. Grosch: Herrebö-Fayencer p. 13. — H. K. Steffens: Herrebö Fayencefabrik og dens Grundlægger Peter Hofnagel p. 72.

kede op paa Limfjordsøen, var Herreböfabriken forlængst standset. Hvor Kreipe har virket i Mellemtiden kan ikke oplyses, muligvis paa Fajancefabriken i Drammen. Efter at Fabriken i Lund havde indstillet Driften omkring 1784, har Kreipe muligvis arbejdet paa den Kongelige Porcelænsfabrik i København. I alt Fald fik

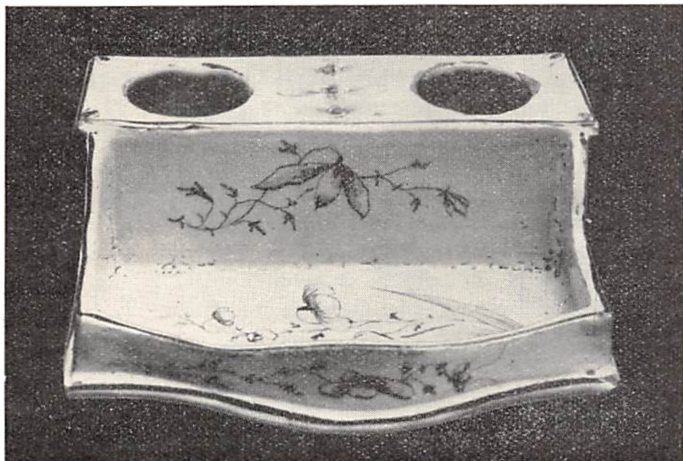

Fig. 7. „Skriveskrin“ til Blæk- og Sandhus. Blaa Blomstkvistdekoration. Højde 6,5, Bredde 16,5 Centimeter. Anden Periode. (Tilhører Skibsreder Stang, Oslo).

en Mand af Navnet Kreipe paa Fabrikens Anbefaling Ansættelse paa Fajancefabriken i Rendsborg ca. 1785, men her blev han hurtigt sat paa Døren, da han kostede for mange Penge og var en rigtig Vindbeutel.¹⁾

Hvad blev der nu lavet paa den Fabrik, hvor disse Folk arbejdede sammen med andre, hvis Navne er skjult? Enkelte Fajancegenstande, som henstod i Fabriken 1777, er allerede nævnt i den ovenfor p. 32 aftrykte Vurdering. Adskilligt flere forefandt Vurderingsmændene oppe paa Gaardens Hovedbygning, hvor de noterede:

1) J. W. Frohne: Danske Fajancer p. 115.

1 Theebord med røde og hvide Fliser udi, 1 do. med en heel Porcelains-Plade¹⁾ udi, rød malet, 1 sort Steen-Caffekande med 4 Theepotter, 2 Sukkerskaaler med Laag, 2 Spølkummer, 1 liden Melke-Kande, 1 Steen-Presenteer-Tallerken med Sukkerbøsse, Pebberdaase, Olie- og Ædikekande samt 3 Frugtkurver, 6 sorte Theekopper med forgyldte Zirater, 1 Theepotte, 1 Sukkerskaal, 1 Spølkumme og 1 Melke-Kande, 2 brogede Theepotter og 1 Par store lignende Theekopper, 1 blaa og hvid Steenpotte med Theedaase og Melkekande, 1 engelsk Sinops-Krukke med Laag, 1 do. Saltkar og 1 Dukke, 1 blaa og hvid Steen-Spølkumme med Melke-Kande. 2 blaa og hvide Steen-Krucker med Tinlaage, 1 Purpur- (∴ Potpourri-) Krukke med Laag og 1 Theedaase, 4 brune Caffekopper og 1 Underskaal, 11 Par do. Theekopper, 1 do. Overskaal, 12 Par fine rød og hvide Caffekopper, 12 do. Theekopper, 1 blaa og hvid Theepotte med Fad, 2 Dus. lange Tobakspiber, 6 Steen-Urtepotter. Steentøj¹⁾: 1 blaa malet Plade til et Theebord, 1 do. Tarine med Laag, 1 do. mindre, 2 hvide Tariner, 1 blaa og hvid mindre do., 1 blaa malet Giskande med Fad, 1 do. violet, 4 violette [do.?), 1 Dus. blaa og hvide flade Tallerkener, 1/2 Dus. do. malet, 11 Stk. dybe Tallerkener, 3 Blækhorn med Sandbøsse med violet Couleur, 2 runde Aschietter og 3 aflange, 4 violette Smørkander med Laag, 2 blaa og hvide do., 1 do. violet og 1 blaa og hvid Sukkerdaase, 4 Sukkerskaaler, 1 Flødeskaal, 1 Theepotte og 2 Spølkummer, 1 Pebberbøsse, 1 Dus. blaa og hvide Theekopper, 9 Stk. violette Underskaaler, 13 Kruse uden Laag, 1 Lysstage, 1 blaa og hvid Stenfad.

Der kan ikke være Tvivl om, at en meget stor Del af alle disse Genstande har været tilvirket paa Gaardens egen Fabrik, bortset fra enkelte Ting saasom den „engelske“ Sennepskrukke og Kopperne med de forgyldte Ornamentter. Derimod fremgaar det ikke af Skifteprotokollens Opstilling, om Genstandene har hørt til Familien Lunds Indbo, eller om en Del deraf kan betragtes som Fabrikens Lagerbeholdning. Foruden det ovennævnte forefandtes ogsaa en særlig Gruppe „Porcelain i Fadeburet“. Selv i Rullestuen stod 2 blaa og

¹⁾ Som tidligere anført forstod man ikke at skelne mellem Porcelæn og Fajance, ligesom Fajance ofte findes betegnet som Stentøj.

hvide Porcelains-Lycestager samt 1 hvid Giskande (s: Vandkande) med Fad og paa Gæstekammeret 2 hvide Steen-Lycestager og 1 violet Giskande med Fad.

Fig. 8. Hankekrus med Dekoration af blaa Bælter og Blomstkviste. Anden Periode. („Den gamle By“, Aarhus.)

Af Fajancevarerne fra Fabrikens første Periode, Thomas Lunds Tid 1774—77, kan kun afbildes een, nemlig det som Fig 1 gengivne Bakkebordsblad — d. v. s. bakkeformet, løs Plade til et lille Thebord —, der i Oversidens nederste, højre Hjørne har den ma-

lede Signatur: *Klein/Lund*, betegnende Mesteren eller Maleren Peter Klein og Stedet, Lund (Fig. 3 a). Den blaa Dekoration er ret ubehjælpsomt malet, ligesom prentet efter et Ornamentstik eller andet Forlæg. Midterst er dannet en Gruppe af musicerende Genier foran et i Rococotidens Grotteværk indbygget Orgel og til Siderne derfor er malet 4 smaa Trægrupper med Staffage af Dyr. Hvert Bundhjørne har en Rococokartouche som Ramme om et lille Landskabsudsnit og midt paa hver af Randens Sider er anbragt en Kvist eller Ranke, der dog er flydt stærkt ud i Brændingen. Glassuren er ujævn, saaledes at denne Fajance giver et lille Begreb om de tekniske Vanskeligheder, Thomas Lunds nyanlagte Fabrik havde at kæmpe med. — Ifølge en Meddelelse i Samlinger til jysk Historie og Topografi¹⁾ fandtes der endnu omkring 1880 paa Mors adskillige smaa Borde, hvis Plade enten var en Fajancebakke eller bestod af Fliser indenfor en ophøjet Kant og bar den ovennævnte Signatur *Klein/Lund*. Nu synes disse gamle Borde desværre at være grundigt udryddet fra Limfjordsøen, i alt Fald har Forfatteren, støttet af interesserede Lokalfolk, forgæves eftersøgt dem²⁾. Det her afbildede Eksemplar, der er købt i københavnsk Antikvitetshandel, maa derfor — i det mindste foreløbig — være ene om at repræsentere Thomas Lunds Fajancer. Det maa dog nævnes som en Mulighed, at det Lampehus eller Fyrfad, som er vist paa Fig 2, hidrører fra Morsøfabriken, og i saa Fald maa det stamme fra dennes første Periode. Undersiden bærer den andetsteds fra ukendte Signatur $\frac{L}{ML}$, hvor af de to nederste Bogstaver er sammenskrevne som vist paa Fig 3 b. Bogstaverne kan tydes som Lund (Ejeren), Mors og Lund (Gaarden) eller som en ukendt Malers

1) Bd. IX. 1882—83 p. 357 ff. — 2) Borde med Fliser er ikke ualmindelige paa Mors, men de hidtil undersøgte er af andet Fabrikat og savner den paamalede Signatur. Se dog Fig. 17.

Forbogstaver. Genstanden er købt i København og der foreligger intet om det oprindelige Hjemsted. Den flygtigt malede Dekoration er udført med Manganviolet. To usignerede Theflasker i Dansk Folkemuseum bærer

Fig 9. Hankekrus med Tinlaag. Blaa Blomstkvistdekoration. Højde uden Laag 16 Centimeter. Anden Periode. (Tilhører Skibsræder Stang, Oslo).

lignende Dekoration og maa være lavet paa samme Fabrik som Lampehuset.

Af Fajancevarerne fra Fabrikens anden Periode, Meulengracht og Aschanius' Tid 1778—ca. 84, er adskilligt flere bevarede. Forfatteren har hidtil identificeret 18, og disse er alle blaadekorerede og bærer med faa Undtagelser Signaturen $\frac{L}{MA}$, hvori de to midterste

Bogstaver er sammenskrevne paa en af de to paa Fig. 3 c og d viste Maader. Denne Signatur er ogsaa fundet paa flere af de i Tomten fremgravede Skaar. L betegner Gaarden Lund, M Meulengracht og A Aschanius,

Fig. 10. Fladt Fad med profileret Rand og blaa Blomstkvistdekoration. Diameter 32,5 Centimeter. Anden Periode. (Tilhører Højesteretssagfører C. L. David).

medens K'et, der staar lidt til Siden nederst, angiver Mesterens Navn, Kreipe. Den mest benyttede og derfor mest karakteristiske Dekoration for disse Fajancer er det Blomstkvistornament, hvorpaa bl. a. Fig. 4 til 8 viser Eksempler. Kvistens Blade er langstrakte eller spids-ovale, dog kan der undertiden paa Kvistens yderste Spidser sidde andre, ganske smaa Blade, der som Regel er tredelte og blot fremkommet ved 3 korte, raske

Penselstrøg. (Fig. 7). Blomsterne er oftest rosetformede med udfoldede Kronblade, hvoraf der sædvanligvis er 5, 6 eller 7 (f. Eks. Fig. 5 og 8), sjældnere ses Blomsten fra Siden, og i saa Fald faar den Lighed med en ud-

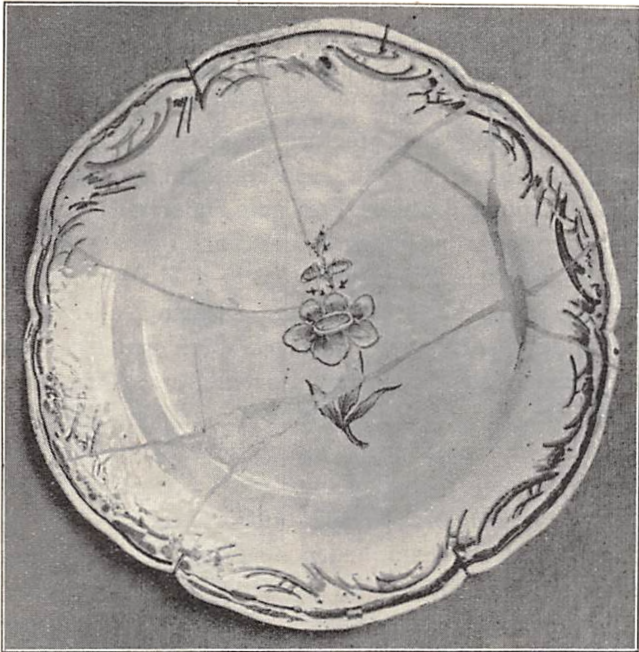

Fig. 11. Flad Tallerken (revnet) med blaa Dekoration af Blomstkvist og Rococobort. Usigneret. Diameter 24,4 Centimeter. Anden Periode. (Kunstindustrimuseet).

foldet Tulipan eller en Ærteblomst (Fig. 7 og 9). Denne Blomstkvistdekoration, som er let at genkende, naar man engang har mærket sig dens Ejendommeligheder, er udført med Konturstreg, indenfor hvilken der kun sparsomt er lagt Skravering, Afskygning eller anden Udfyldning. Hele Dekorationen falder oftest noget stiv og kejtet ud.

Det er ikke vanskeligt at se, hvorfra Fabriken paa

Mors har hentet denne Dekoration, der frem for andre anvendtes af dens Maler eller Malere. Man har rettet Opmærksomheden mod den Fabrik, hvis Frembringelser af vor Tids Samlere og Kendere i kunstnerisk Henseende regnes for de ypperste indenfor Norden, mod den norske Herreböfabrik. Men de, der førte Penslen paa Lund, var ikke begavet med samme kunstneriske Følelse som de norske Forgængere, hvis dristigt henkastede og dog saa graciøst og elegant formede Dekorationer, hører til Datidens skønneste Frembringelser indenfor Kunstindustrien. Det er ejendommeligt at iagttage, hvorledes man paa Mors har søgt at efterligne Herreböfabrikens Blomster, ej alene i Hovedtegningen, men ogsaa i dekorative Finesser, saasom Bladenes virkningsfulde Kantskygger, der paa Lundfajancerne gaar igen som en uheldig, plump Fortykkelse af Konturstregen (f. Eks. Fig. 8). Rococo-Kantborten paa Tallerkenen Fig. 11 viser ogsaa nær Tilknytning til Herreböornamentik. Ovenfor under Omtalen af Fabrikens Folk er meddelt, at Mester Kreipe tidligere havde tjent paa Herrebö, og Afhængigheden af denne ældre Virksomheds Arbejder faar derved en naturlig Forklaring. Forholdet maa dog ikke opfattes saaledes, at Kreipe selv skulde have malet baade en Del af rige Herrebødekorationer og deres beskednere jyske Efterkommere. Paa Lund har han signeret som Driftsleder, næppe som Maler. Kun hvor Lund-Dekorationerne undtagelsesvis har opnaaet en elegant Form, kan der være Grund til at tro, at Kreipe selv har taget en Pensel i sin Haand (Fig. 6).

Den her beskrevne Blomstkvist var, som alt fastslaaet, Lundfabrikens Hoveddekoration i Virksomhedens anden Periode. Men paa samme Tid benyttedes dog ogsaa andre Motiver, selv om disse efter de bevarede Fajancer at dømmes var mindre yndede. Egentlig Ro-

cocoornamentik maledes aabenbart sjældent (Kantborten Fig. 11). Den paa Fig. 16 afbildede Kande har lavt,

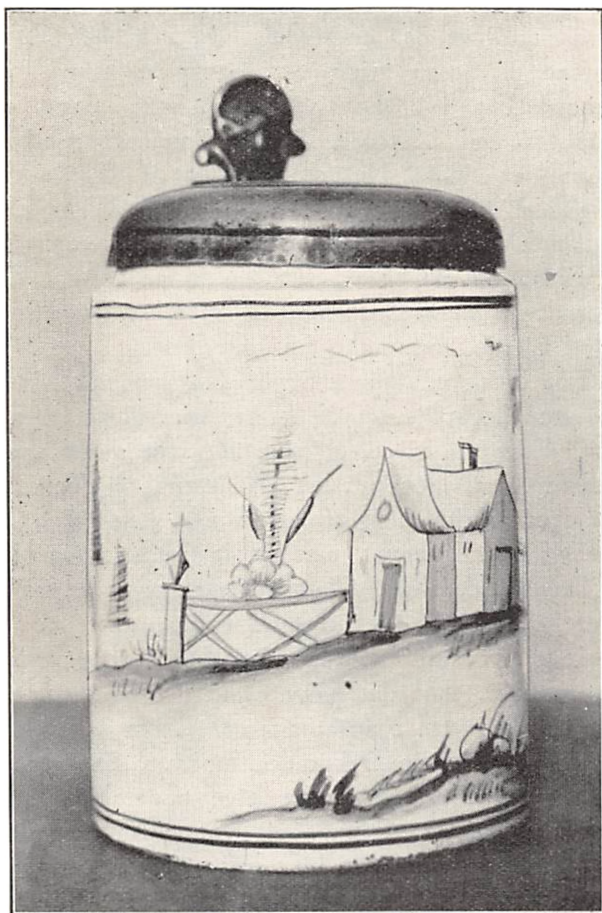

Fig. 12. Hankekrus med Tinlaag, dekoreret med Landskab med Bygning indenfor Kantbæltet i Blaat. Højde uden Laag 12 Centimeter Anden Periode. (Tilhører Højesteretssagfører C. L. David),

blaarandet Relief af Akantusblade og Rocaillekartoucher. Desværre var den stærkt beskadiget, da den af Forfatteren blev fundet mellem Skrammel paa Loftet af et

Hus i Øster Assels Sogn. Fig. 12 viser et Krus med Landskabsdekoration i hollandsk-kinesisk Smag, Fig. 13 et andet Krus med silhouetagtigt malede Fugle, symmetrisk anbragt paa en tredelt Kvist. Mellem Afbildningerne er ogsaa medtaget Prøver af Fliser fra et Thebord (Fig. 17), skønt disse kun med nogen Sandsynlighed kan tilskrives Lund. Sammenlagt danner Fliserne et blaat Netværkmønster af Bladranker i Cirkelform, belagt med Rosetblomster med straaleagtig udløbende, takkede Spidsblade. Mønstret bærer nyklassisk Præg og skiller sig ud fra de sædvanlige Flisedekorationer¹⁾. Bordet stammer, efter hvad der er oplyst af Ejeren, formentlig fra Jølbygaard.

For Fuldstændigheds Skyld skal bemærkes, at af de øvrige bevarede Lundfajancer, som Forfatteren har haft Lejlighed til at se, og som alle bærer den typiske Blomstkvist, afviger kun een i Henseende til Formen fra de i denne Afhandling afbildede. Det er en dyb, rund Skaal af buet Tværnsnit, nærmest af Form som et Vandfad. Skaalen, der findes i Kunstindustrimuseet, er 6 Centimeter høj og 23,5 Centimeter i Diameter.

Inden vi slutter Redegørelsen for Fabrikens malede Dekorationer, maa det nævnes, at der mellem de udgravede Skaar fra Fabrikomtten fremkom en Del, der bar Rester af andre Dekorationsmotiver. Skaarene var dog for smaa til at kunne give noget fuldstændigt Begreb om disse. Ogsaa her var Blaamalingen den fremherskende, men der blev ogsaa fundet Skaar med blaa og violet Rosetblomst, med violette, græslignende Blade, og som en enkelt Undtagelse med blaa Blomst og grønne Blade. Skaar af en enkelt Overkop viste blaa Kviste paa sartgrøn Bund, medens Fabrikens Bundfarve ellers er Fajancens hvide. Blaamalede Smaaavulter, bregnelignende Blade, Netværkmønster med rudeformede Masker

1) Fra samme Fabrik eller Maler stammer et stærkt beslægtet, usigneret Skriveskrin i Norsk Folkemuseum. Oslo. Muligvis maa Fliserne og Skriveskrinet tilskrives en yngre Fabrik, som den i 1805 ved Gudumlund i Himmerland oprettede.

med Smaakors anbragt over Skæringspunkterne samt krydsbelagte Buelinier eller Festons forekommer ogsaa. Et Par Brudstykker af Bord- eller Vægfliser havde en lille Hjørneblomst, Grantræer som dem, der skimtes paa Kruset Fig. 12, og ejendommelige Ornamenter, vist

Fig. 13. Lille Hankekrus med blaa Dekoration af to Fugle paa Kviste indenfor Kantbælter. Højde 11,5 Centimeter. Anden Periode. (Skænket til Dansk Folkemuseum af Stiftskasserer Dahl, Viborg).

forestillende Skyer, af aflang afrundet Form og med nodetegnliggende Udvekster i Række langs den ene Langside. Mellem Skaarene var ogsaa Størstedelen af en Tallerken, hvis Bund var prydet med en stor, kraftig, blaa Blomstkvist i yderst sikker og elegant Udførelse, nær svarende til Dekorationer paa Fajancer fra Hertugdømmernes Fabriker. Desværre viste Skaarene deraf ingen Signatur, og det er rimeligt at antage, at Taller-

kenen, ligesom en Del kinesisk Porcelæn, hvoraf Brudstykker ogsaa er fundet, er bragt til Lund f. Eks. som Model for Malerne der. Et vist Slægtskab med

Fig. 14. Tøndeformet Krukke med blaamalet Baandreief. Højde 17 Centimeter. Anden Periode. (Kunstindustrimuseet).

Slesvig- og Criseby-Eckernførdefabriken skimtes ogsaa af og til i Lundfajancerne. Ved Siden af Tilvirkning af Fajancer med den hvide Glassur, synes Fabriken ogsaa at have forsøgt sig med de saakaldte fløde- eller straa-farvede Varer, som efter engelsk Mode blev stærkt efterspurgt i Danmark fra Tiden omkring 1775 at regne.

Enkelte Fragmenter af slige lysgule Fajancer laa i alt Fald i Tomten, og det er højest sandsynligt, at Meulengracht og Aschanius har bestræbt sig paa at fremstille denne Modevare, som snart kom til at beherske Markedet i den Grad, at de nordiske Fabriker enten maatte lukke eller, som Kastrup- og Rendsborgfabriken, gaa helt over til Fabrikationen deraf. Dette havde dog sine Vanskeligheder, navnlig kneb det med at faa Glassuren modstandsdygtig nok overfor Knivridser og sure Vædsker.

De faa bevarede Lundfajancer giver ingenlunde et udtømmende Billede af Fabrikaternes Form og i det hele ikke af de forskellige Varer, som er udgaaet fra den lille Fabrik paa Mors. Her er det, at Udgravningsresultatet kommer os til Hjælp ved at give et videre Overblik.

Ved Udgravningen blev ikke fundet egentlige Af-faldsdynger, hvor det i Brændingen mislykkede Gods var kastet hen. Derimod opgravedes der, mere eller mindre spredt over hele Tomten, en stor Samling Skaar, hvoraf kun en mindre Del var glasserede, medens alle de andre stammede fra „skrødet“ Gods, d. v. s. fra Genstande, der var kasserede efter den første Brænding. Genstandene var stærkt søndrede og forholdsvis faa af Skaarene hørte sammen, hvorfor kun faa Genstande kunde genopbygges. Ikke desto mindre giver Skaarsamlingen et godt Begreb om Varernes Art og Form, og overraskende er det at se, i hvilken Grad Fabrikens Modellør har behersket Rococoens viltre Former. Medens Malerne paa Lund, som vi har set, oftest præsterede et ret middelmaadigt Arbejde, saa har Fabrikens Frembringelser i Henseende til Formen et Præg af Overlegenhed, der sidestiller dem med Arbejder fra de særlig fremragende Fabriker i Kastrup, Slesvig og Herrebö. Uheldigt var det dog, at Glassuren oftest lagde sig for tykt paa de færdige Fajancer, saaledes at

de fine plastiske Detaljer, der staar saa smukt paa det skrødede Gods, helt eller delvis udviskedes.

De fundne Skaar stammer fra mangfoldige Genstande: Tallerkener og Fade af forskellige Størrelser

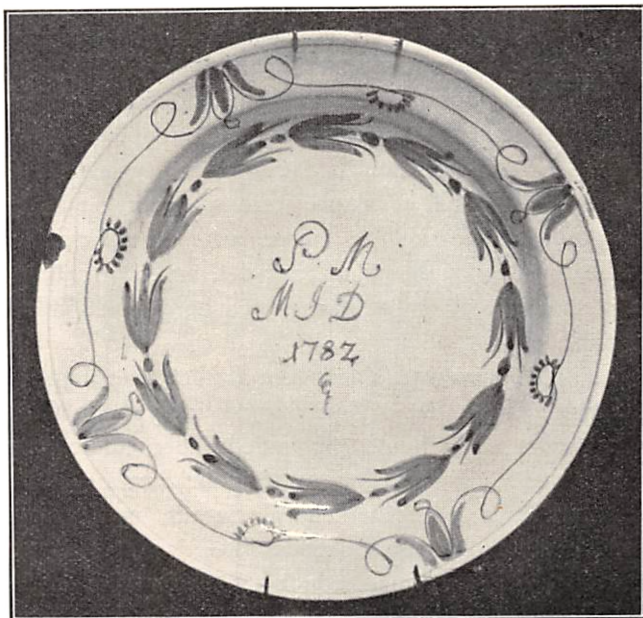

Fig. 15. Blaa- og mangandekoreret, flad Tallerken med Ejerparrets paamaalede Forbogstaver: P M og M J D samt Aarstallet 1782. Anden Periode. (Tilhører Skibsreder Stang, Oslo).

og Former, dels glatrandede, dels tungede med eller uden en profileret Kantvulst og dels inddelt ved radiale indløbende Knæk. Skaar med muslingriflet Bund og reliefbelagt, symmetrisk inddelt Rand, stammer fra store Presentér- eller Underfade til Opsatser. Andre viste Terriner af forskellig Form, og en af disse, af oval, buget Form, buklet og med snoede Hanke og Bladrelieffer var det muligt at sammenlime Størstedelen af, medens der kun fandtes spredte Bestanddele af en

stor og særdeles pragtfuld oval Terrin eller Kumme med overlegent formede Rococorelieffer langs den uregelmæssigt svungne Rand og med Sidehanke af Form som

Fig. 16. Kande af omvendt Hjelmform med stiliseret Bladværk og Rocaillekartoucher i lavt, blaarandet Relief. Hank og Kantskaar i Foden afslaaet. Højde 23 Centimeter. Anden Periode. (Dansk Folkemuseum).

Kvindehoveder paa Straaleglorie. Udpræget Rocailleform bærer en 23 Centimeter høj, stammeformet Opsats, som var repræsenteret ved Skaar af mindst fire Eksemplarer. To af dem kunde genopbygges (Fig. 18 til venstre) nogenlunde fuldstændigt¹⁾. Kaffe- og The-

1) Det ene Eksemplar er afgivet til Morslands historiske Museum.

kander er fremstillet dels i enklere, glatte, bugede Former, dels i den for Rococotiden typiske, saakaldte „Sølvfacon“, d. v. s. med skraatløbende, i S-Form vredne Knæk. I samme Manér har man tilvirket lave Sukkerskaale paa Fødder og større Genstande, vistnok Frugt- eller Konfektskaale og Potpourrikrucker af høj Vaseform. En lille oval Sukkerdaase er prydet med lodret Rifling i Sidevæggen og har Overfaldslaag med tilsvarende, radiale Rifler. Af Kaffe- og Thekopper er kun forholdsvis faa Skaar bevarede, da de yderst tyndvæggede Over- og Underkopper ikke har kunnet holde sig saa godt som det sværere Gods. De har været drejede i de for Datidens kinesiske Pørcelæn almindelige, glatte Former. Andre Skaar hidrørte fra større Kander, lave Øreskaale med to Hanke overfor hinanden, formede som stiliseret Akantusløv i gennembrudt Arbejde, andre Skaale og Spølkummer, Potter, Lysestager, dels finere med Reliefornamenter (Fig. 18 til højre), dels af simplere Form i Lighed med Datidens Lerstager. Hyppigt forekommende er Brudstykker af større eller mindre lave, runde Skaale med lodrette Vægge, dels glatte og dels prydede med omkringløbende Stafbælter, der, hvad enkelte glasserede Skaar viste, maledes violette eller blaa. Rimeligvis har det været Mælkeskaale, bestemt for Egnens Befolkning. En lignende Stafprydelse bærer lavere, runde Skaale med skraat opstaaende Rand. Af runde Urtepotter eller Urtepotteskjulere findes enkelte Skaar med et lidt under Overkanten fremspringende, glat Bælte, hvorpaa plastiske Ornamenter, antagelig Hoveder, har indtaget Hankernes Plads. Fabrikens største Arbejder synes at have været Bakkebordsblade som det paa Fig. 1 afbildede. Flere Skaar af saadanne Bakker blev fremgravet sammen med Fragmenter af Datidens yndede Smaafliser, hvormed Bordplader og Vægge blev beklædt. — Alt i alt giver Skaarsamlingen det Indtryk, at Fabriken

paa Mors har søgt at fremstille alle Slags Brugsgenstande af Fajance, bestemt saavel for de beskednere som de mere fordringsfulde Hjem. Muligvis har der ogsaa været tilvirket sortglasseret Lertøj. Skaar af en Tudkande af mørkbrændt Rødler tyder derpaa. At Fabriken ogsaa har brændt Kridtpiber viser en Lerplade,

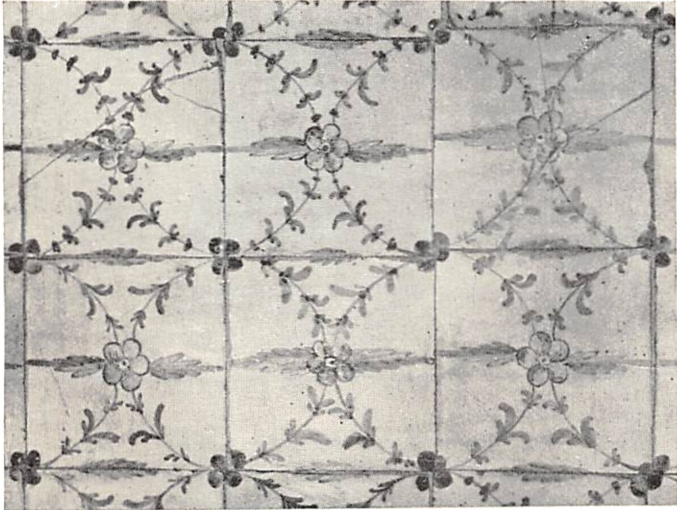

Fig. 17. Blaadekorede Fajancefliser i et Thebord. Usignerede. Muligvis Gammellund-Fabrikat. (Tilhører Gaardejer Hans Østergaard, Vestergaard, Alsted, Mors).

hvori Pibespidserne var stukne under Brændingen.

Fajancefabriken ved Lund fik en kort og fattig Tilværelse. Kun i en halv Snes Aar, fra 1774 til ca. 1784, blev der arbejdet i den lille Bygning, og indenfor dette Tidsrum har Driften vel af og til været indstillet. Fabrikens Produktion har ikke været stor, og kun faa af dens Fajancer er bevaret til vore Dage. Men netop derfor er der saa meget mere Grund til at værne om disse Minder fra en af Danmarks ældste Fajancefabriker, det første industrielle Foretagende paa Mors.

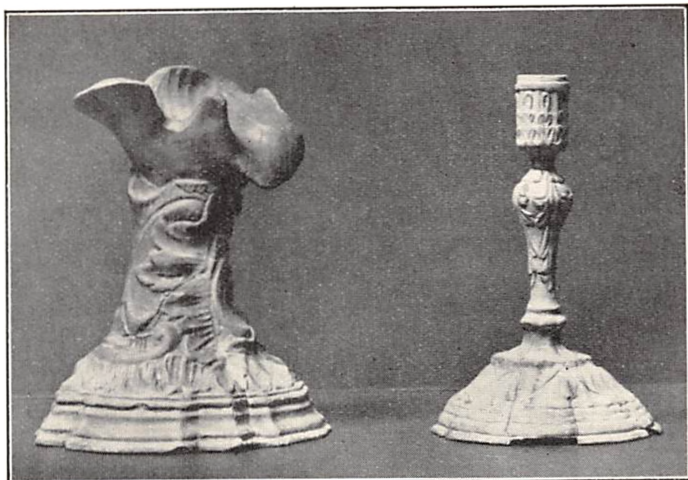

Fig. 18. Genstande, sammenlimet af uglasserede Skaar, fra Fabrik-
tomten. Stammeformet Opsats, Højde 23 Centimeter. Lysetage,
Højde 22 Centimeter. (Dansk Folkemuseum).

Da det vilde være af Interesse yderligere at uddybe Kend-
skabet til Gammellund Fajancefabrik og dens Frembringelser, hen-
stiller Forfatteren til Læsere, der færdes i gamle Hjem, især paa
Mors, at have Opmærksomheden rettet mod gamle Fajancegenstande,
der enten ved at bære en af de paa Fig. 3 afbildede Fabrikmærker
eller ved Lighed med de i denne Afhandling afbildede Genstande
kan tilskrives Fabrikken paa Mors. Forfatteren modtager med Tak-
nemlighed Meddelelse om, hvor der findes en saadan Fajancegen-
stand, selv om den blot er Skaar. Meddelelser kan sendes gennem
Aarbogens Redaktion eller direkte til Forfatteren under Adresse:
Dansk Folkemuseum, Bredgade 66, København K.

Galtrup Kirke.

FORUDEN DE KORTFATTEDE BESKRIVELSER af alle Morsøs Kirker, som findes i Traps Danmark 4. Udgave, V Bind, 1924, er der i de sidste faa Aar fremkommet en Del udførlige Skildringer af flere morslandske Kirkers Arkitektur og Historie. Saaledes har Johan P. Hovmøller i Historisk Aarbog for Mors givet indgaaende Beskrivelser af Rakkeby, Tæbring og Ovtrup Kirker (Aarb. 1927, 1928, 1930), medens han i Aarb. 1929 har meddelt en Mængde personalhistoriske Oplysninger om de i Karby Kirke begravede eller nedsatte Personer. Man maa oprigtigt haabe, at Hovmøller igennem en Aarrække vil fortsætte med sine Kirkebeskrivelser.

Ljørslev og Ørding Kirker har i G. Th. Gravesens Bog: Ljørslev og Ørding Sognes Historie I (1928) faaet en omhyggelig og detailrig Omtale, ligesom Chr. Søndergaard i Flade Sogns Historie 1930 fortrinlig har gjort Rede for alle Enkeltheder vedrørende Flade Kirke. Redsted og Hvidbjerg Kirker er kortelig omtalt i Michael Mikkelsens Afhandling om de betræffende Sognes Historie i Morsø Aarbog 1919. Selv har jeg i Morsø Aarbog 1929 skrevet om Øster Jølby Sognekirke og Ansgarskirken, og i Aarb. 1928 har jeg meddelt supplerende Oplysninger om Sundby Kirke. I det følgende skal jeg meddele, hvad jeg véd om Galtrup Kirke og derved endnu engang yde et Bidrag til Oplysning om Morsøs Kirker, som forhaabentlig efterhaanden alle maa faa deres Beskrivelse her i Øens historiske Aarbog. Disse Beskrivelser vil komme til at gøre god Gavn i det vældige Værk om alle Danmarks Kirker, som Nationalmuseet agter at udsende.

Galtrup Kirke ligger i den sydvestlige Del af Sognet, 10 Kilometer Nordvest for Nykøbing, nær et Vejkryds og i umiddelbar Nærhed af de Gaarde og Huse, der

udgør Galtrup By. Ifølge et Sagn skulde Galtrup Kirke have ligget et andet Sted. Materialet var kørt sammen oppe i Tøving, hvor den gamle Skole har været; men om Natten, før de skulde begynde Arbejdet, blev det hele flyttet til Galtrup, hvor Kirken nu ligger ¹⁾. Dette Sagn om Trolde, der forstyrrer Arbejdet, har mange Sidestykker i vort Land.

Galtrup Kirke.

Galtrup Kirke er synlig i en ret vid Omkreds, selvom den ikke som Tødsø og Solbjerg Kirker ligger paa et Højdepunkt. Disse tre Kirker — foruden flere andre af Øens Kirker (Frøslev, Sundby [der har haft Taarn], Lødderup, Vejerslev, Hvidbjerg og Karby) — har sikkert fra Middelalderens Dage og til henimod vor Tid været Vejvisere for Vejfarende, der, ukendte med Lokaliteterne, har skullet passere Øen. Det er nemlig iagttaget, at mange Steder i Danmark har Kirke-taarne tjent Rejsende som Vartegn. I *Hugo Mathiessens*

¹⁾ Meddelt 1927 af Gaardejer Anton Søndergaard. Galtrup. Jfr. E. Tang Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 975.

Bog: Hærvejen (1930) gives adskillige Eksempler her-
paa fra sydligere Egne af Jylland.

Galtrup Kirkes *Taarn* er uforholdsmæssigt bredt
og svært; det er hvidkalket og har et pyramidalsk-
formet Spir belagt med Skifer. Foruden Taarnet i Vest
bestaar Kirken af Kor og Skib samt Vaabenhus mod
Syd. Skibet, Koret og den nederste Del af Taarnet er

Kirkens Indre.

bygget af tilhugne Granitkvadre med en enkelt graa
Sokkel rundt om Kirken og Taarnet. Skibet er fra ro-
mansk Tid (det 11.—12. Aarhundrede). Det Materiale,
man da brugte til Kirkebygning, var altid *Natursten*,
idet man ikke havde lært Kunsten at brænde Mursten.
Overalt i Landet fandtes Kampesten, og tre Fjerdedele
af Danmarks Kirker er bygget af dem. I Nørrejylland
viste man — i Modsætning til andre Egne af vort
Land — stor Dygtighed og Udholdenhed ved Omdan-
nelsen af Stenene til Kvadre — over tre Fjerdedele af
de nørrejske Kirker er bygget af omhyggeligt tilhugne
Sten. Professor *Johannes Steenstrup* har givet følgende

saare smukke Karakteristik af de nørrejyske middelalderlige Kirker: „Disse jævne og uanselige Kirkehuse stemmer saa mærkeligt vel sammen med hele det jyske Landskabs Linier og Farver; det fine Slør af graat eller gulligt Lav, som har trukket sig hen over de tunge Sten, mildner Bygningens øvrige strenge og alvorlige Udtryk. Man røres uvilkaarligt over den Kunst, hvormed Stenen er bragt til at lystre Spidshammerens Slag og at ordne sig i regelrette Linjer; med Beundring ser man, hvordan der af Stenen er fremlokkeet Figurer, der ved deres bugnende Kraft virker betagende, man glæder sig ved Ornamenten, der fuldkomment harmonerer med Kirkestilens enfoldige Jævnhed“¹⁾.

Disse Ord kan med Rette anvendes paa Galtrup Kirke, paa hvis sydlige Taarnmur, der er to mærkelige *Gravstene* fra romansk Tid. Den ene har et stort Kors og mangler den nederste Del, hvorpaa der vistnok har været et Navn. Paa den anden ses et ejendommeligt Kors foroven og et Dyreornament forneden samt *tre Runelinjer*. I Korsets øverste Del er anbragt ni Huller i Form som en Hestesko og inden for dem tre, lignende en Trekant. De ni Huller, der danner „Hesteskoen“, maa alle betegnes som meget tydelige. Runestenen er første Gang omtalt i Danske Atlas 1769. Senere er den nævnt i runologiske Værker, hvoraf kun den meget udførlige Omtale af Stenen og Tolkningen af dens Runer i *L. F. A. Wimmers* store Værk: De danske Runemindesmærker IV (1903—08) S. 11 ff. Nr. 3²⁾ nu har Interesse. Wimmer undersøgte Galtrupstenen sammen med Runestengegneren *Magnus Pedersen* den 21. August 1878 og den 24. Juli 1882. Wimmer har læst Runelinjerne saaledes:

1) Det danske Folks Historie II (1927), 70 f.

2) Se ogsaa Lis Jacobsens Haandudgave: Wimmers Værk 1914. S. 167 (med Fotografi af Stenen). Jfr. smsts. S. 92: Else-Stenen.

Hær ligger Isulfr Thorkils sun.

„Her ligger Isulv Torkelssøn“.

Indskriften er fra c. 1180, hvorfor Galtrupstenen er den ældste Runesten med ægte Gravstensform, der findes i Danmark. Den har vel engang ligget fladt ovenpaa en Grav, men er saa bleven indmuret i Kirketaarnets Mur, hvornaar ved vi ikke. I 1769 sad den i Muren, og da Kirketaarnet er fra den senere Middelalder, er der nogen Grund til at tro, at Runeligstenen er bleven indsat i Muren ved Kirketaarnets Opførelse. Indskriften viser ikke nogensomhelst dialektal Afvigelse. Det mest paafaldende er Navnet *Isulfr*, der har en stærk oldtidsagtig Klang; maaske en Antydning af, at Beboerne var afsides, gammeldags Folk. Runestenen i Galtrup er den eneste af sin Slags fra Mors — medmindre man ogsaa vil medtage Brudstykket af en Runeindskrift fundet paa *Elsø* Kirkegaard i 1869. Kun et Ord (*thruith*) findes der bevaret paa *Elsø*runestenen.

Over de to omtalte Stene paa Galtrup Taarnmur, ca. 4 Alen over Jorden, er et lille rundbuet *Halv vindue*.

Kirkens Skib, der er tækket med rødt Tegl, har to nye Vinduer mod Nord og et nyt mod Syd. *Koret*, som er meget lille, har paa den nordlige Side et lille rundbuet Vindue, som nu er tilmuret. Mod Syd i *Koret* er et nyt Vindue. Tidligere har en *Apsis* (halvrund, med en Halvkuppel overdækket, Nische) sluttet sig til *Koret*; thi paa forskellige Steder i Skibet, Taarnet og Vaabenhuset ses ti Sokkelstene indmurede, som ved deres buede Form viser, at de har tilhørt en Korrunding.

Indgangen til Kirken er gennem et paa Sydsiden af Mursten opført nyere *Vaabenhus*. Stenen, man træder paa, inden man gaar ind ad Vaabenhusdøren, er en stor Gravsten, hvis Indskrift nu er saa slidt, at den ikke kan læses. I *Kirkens Indre* fængsles Øjet af den smukke kraftige Bue mellem Skibet og Taarnet, hvori

Hvælvingen er nedstyrtet. I Taarnet staar Orglet. Kirkeskibet har fladt Loft. *Prædikestolen* (fra ca. 1600) er mærkelig ved nogle symbolske Malerier fra 1699 med latinske Overskrifter (jeg blødgør, jeg lyser op, jeg genopstaar). Under hvert Maleri er to Linjer i Tilslutning hertil. Ved *Prædikestolen*, der er restaureret 1905, er en smuk Arm-Lysestage af Malm. *Korbuen* er velformet, med almindelige, let ornamenterede Krogsten. Paa den sydlige Side er Korbuemuren gennembrudt med en Trappe til *Prædikestolen*. Under Buen staar en skøn *Granit-Døbefont* med Rankeværk paa Kummen. Over *Korbuen* hænger et lille, *sengotisk Krucifix*, anbragt paa en malet Tavle fra 1692. Ovenpaa det romanske *Granitalterbord* (med Trædække og Tæppe) staar en *Altertavle* fra 1904 (den ældre, fra 1702, er nu i Museet paa Dueholm) med et Maleri: Kopi af *Carl Blochs* Christus i Emaus, af *A. Chr. Andersen*, Thisted. Under Billedet staar: „Da aabnedes deres Øjne, og de genkendte ham“. Paa Alterbordet staar to *Malmstager* med Navnet *Albert Wendt* og et Skjold med et *A.* Desuden er der en syvarmet Lysestage med Bogstaverne *P. H. P.* paa Foden. *Kalken* er af Sølv og er et sjældent smukt Arbejde, værdifuldt ogsaa paa Grund af sin Alder. Den er fra 14. Aarhundrede. Kalkens Fod er rund og har et støbt *Krucifix* som *Signaculum*. Det er af en ret usædvanlig Størrelse. Bægeret er senere Tidens Tilføjelse. Paa Kalkens Fod er en delvis som Spejlskrift med Majuskler graveret Indskrift:

† DNS. IOHANES. PETIRS'. VGGVLDROP.

(∴ Hr. Johannes Petersøn, Ullerup).

Ugguldrop er sikkert Navnet paa Herregaarden Ullerup i Galtrup Sogn ¹⁾. Der kan dog maaske være

1) M. Mackeprang: Vore ældste Alterkalke (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1906. 92). Jfr. Trap 4 V. 466.

lidt Tvivl om Læsemaaden af Indskriftens sidste Ord. Rimeligst er det at antage, at Ordet skal læses Ullerup; men den Mulighed er der ogsaa, at Ordet kan læses *ug Gvldrop*, d. v. s.: „af Galtrup“. Da vi ikke kender Ejterne af Ullerup eller Galtrupgaard saa tidlig som i det 14. Aarhundrede — Johannes Petersøn kendes saaledes ikke andetsteds fra end fra Kalkindskriften — kan det derfor ikke afgøres, om Kalken er skænket til Kirken af en Ejer (Johannes Petersøn) enten af Ullerup eller Galtrup. I den ældste Læsning af Indskriften (Ny kgl. Saml. 8° 201 c, Kgl. Bibliotek) findes følgende Læsemaade: Dns Johanes Petirs ug Galdrop. I Danske Atlas V (1769), 563, er Læsemaaden denne: Dominus Johannes Petirsvn de Vldrop.

Alterkalken.

Selvom Muligheden for Læsemaaden „af Galtrup“ vel ikke helt kan afvises, kan man dog vist ikke komme bort fra, at Ullerup maa være det Navn, der skjuler sig i Formen Vggvldrop.

Det kan ikke besvares, om Kalken i Galtrup Kirke er dansk eller indført Arbejde. *Mackeprang* mener dog, at der i og for sig ingen Grund er til at tro, at den ikke skulde være udført i Danmark. „Vore Guldsmede har kunnet stikke særdeles respektable Signeter, hvorfor skulde de saa ikke have kunnet lave gode Kalke“.

I sin Indberetning fra 1873 (27/8) i Nationalmuseets 2. Afdeling om Galtrup Kirke nævner *Magnus Petersen*¹⁾,

1) Nærværende Beskrivelse er, hvor intet andet er nævnt, bygget paa Magnus Petersens Indberetning samt Trap 4 V. 466. og egne Undersøgelser. Jfr. mine Artikler om Galtrup Sogn i Morsø Folkeblad 10.-5., 20.-5., 27.-5., 16.-6., 23.-6. 1930.

at der opad Korets nordlige Mur stod en højst mærkelig *Skriftestol* med Gitre, og paa Fyldingerne var malede Figurer og Skriftsprog. Under Gitret paa Døren stod: „Gak hen oc Beteé dig for Præsten. Math. 8“. Under Prædikestolen stod nogle Stole, som var smagfuldt udskaarne, omtrent som Frøslev Kirkes. En af dem bar Tegnene *I. H. S.* Ano 1583. Paa Skibets sydlige Væg hænger en *Table over Sognets Præster* fra Reformationen til 1926. Ved Udgangen af Kirken er en *Fattigblok* med Inskription. Stolestaderne og Panelet er nyopmalet i tiltalende rødbrunlig Farve. Paa Stolestadernes Ender ud til Midtergangen er malet kristelige Symboler i Guld, blaat m. v. Mur og Gipsloft er hvidkalket. I Skibets Nordside hang indtil i 1923 et *Epitafium* over en tidligere Ejer af Ullerup, nemlig *Christen Andersen Quistgaard*, f. i Kvistgaard 13. Marts 1711, død 28. Juni 1762 paa Ullerup, som han ejede i Tiden 1743—1762. Paa denne Mindetavle oplyses, at Quistgaard levede stedse ugift til sin Død, „hvorpaa hans Lig blev nedsat her udi hans egen Kirkes Begravelse, men efter hands i Live gjorde Disposition og Begjæring siden er forfløttet til Weirum Kirke, hvor hand hviler hos hands salige Forældre. Enhver, der kendte ham, maa tilstaa, at hand var Sandru og Troefast i Ord og Løfter, Oprigtig og Reedelig i Handel og Gjærning, Forligelig og Omgjængelig med Venner og Naboer, Høflig og Føjelig mod alle, Godgjørende og Resonabel endog (!) imod sine Underhavende, I Særdeleshed elskede hand sine Søkende med en Oprigtig og ret Broderlig Kjærlighed, mens hand levede, og efter hands Død Dem sit Gods og Midler efterloed, saa De til Deres Salig Broders Æresminde har eragtet Dem Høystforbunden at lade opsætte dette Epitafium.“

Epitafiet er 4 Alen 12 Tommer højt og 3 Alen 2 Tm. bredt og af Fyrretræ. Fladen er for største

Delen holdt i sort Farve, hvorpaa de ovenanførte m. fl. prangende og sikkert overdrevne Ord er malede. Epitafiet blev med Tilladelse af Kirkeministeriet paa Nationalmuseets Anbefaling i 1923 flyttet til Museet paa Dueholm, hvor det nu ses i Salen med gammel Kirkekunst. Grunden til, at Epitafiet blev flyttet, var den, at det ikke var nogen særlig Pryd for Kirkerummet, hvorfor Menigheden, og især da Pastor *Anton Raaschou*, ønskede det fjernet.

Kirkeklokken hænger i en af Taarnets Nordglugger. Den bærer følgende Indskrift: „Anno 1662 er deine Klock umstopt til Galtrup Kirc. Gloria in exelsis deo. Støbt til Galtrup Kirke af Baltzer Melchior Aar 1662.“

Paa *Kirkegaarden* er der i 1909 undersøgt en stensat Grav fra den ældre Middelalder. Den var $\frac{3}{4}$ Alen bred og henimod 3 Alen lang. I Graven fandtes noget af en Hovedskal, der var meget sprød, og et Par større Knogler.

— — —

Partiet ved Galtrup Kirke er af en ikke ringe landskabelig Skønhed, ikke mindst naar man fra Vest nærmer sig Kirken. Taarnet staar da saa lyst og rankt bag vejrbidte af Vestenvinden bøjede Træer. Fra Østsiden fængsles Blikket af de smukke Omgivelser ved Præstegaarden, der med sit Straatag, sine Espalierpæretræer, sit Kampestensdige og sin Plæne ikke alene harmonerer godt med Landskabet, men ligefrem er en Idyl, — sammen med Kirken og den hyggelige Kirkegaard et dejligt Minde om de svundne Tider.

*

Til Slut bør det nævnes, at der i gamle Dage har staaet et *Kapel* paa Tøving Mark. I 1811 nævner Provst *Caspar Schade* i sin Beskrivelse af Øen Mors

(S. 96), at der paa det Sted, hvor Kapellet laa, er en firkantet Plads, kaldet „Kirkegaard“ og at *Kapelgaard* har sit Navn efter Kapellet. I Markbogen fra 1683 nævnes under Tøving Marknavnene *Boll Kors Agre*¹⁾ (ogsaa *Boel Kaars Ager*) og *Korsager*. Disse Navne maa jo hentyde til Kapellet, der nu er ganske forsvundet, men hvis Beliggenhed var omtrent Syd for Gaarden Frederiksminde og Syd for Vejen, næsten ligesaa langt Syd for Vejen som Frederiksminde ligger Nord for Vejen. Kapellets Plads er nu dyrket Mark.

Hvis Kapellet i Tøving havde staaet endnu, havde der været fire Gudshuse i Galtrup-Øster Jølby Kommune.

August F. Schmidt.

1) Hvis *Boll Kors Agre* er lig med *Bodils Kors Agre*, har vi her et Eksempel paa, at Helgenen St. Bodil ogsaa har været kendt paa Mors. Maaſke de paa Øen brugte Slægtsnavne *Boll* og *Boel* kan afledes fra en middelalderlig St. Bodils Dyrkelse. *Marius Dahlsgaard* medde er mig, at St. Bodil i hvert Fald blev meget dyrket paa Fur. I Thy og Vendsyssel er Kirker og hellige Kilder viet til denne Helgen. Om St. Bodil i Danmark se nærmere min Bog: *Danmarks Helligkilder* 1926, 36.

Høslet og Høst paa Mors i Leernes Tid.

Af Johan P. Hoymøller.

I.

NAAR MAN HENIMOD 1. JULI skulde have Agerhøet slaaet, stillede man en tidlig Morgen allerede før Kl. 5 ved Slibestenen for at faa Leen slebet og indstillet, paa Morsingsk „skjævt“, til at slaa Agerhø med. Til dette Brug skulde Leen nemlig helst være „i Hug“. Naar Davren var spist, drog man af Sted i Marken ved 5^{1/2}-Tiden, for det meste medbringende Mellemmads-Tejnen og Øl-Dunken, især da, hvis man skulde arbejde et Stykke fra Gaarden.

Der var noget vist ensformigt ved at slaa Hø paa Agermarken, idet man der kun havde de mest almindelige Kulturplanter for Øje, saasom Kløver, Hundegræs, Thimoté og Rajgræs. Som Regel var Høafgrøden ikke sværere, end at man kunde gaa langs ad Ageren ved Slaaningsarbejdet, og det kunde da ofte være meget svært for de unge, uøvede Begyndere med de lange „Drøvt“ fra den ene Ende af Ageren til den anden, thi de kunde ikke opnaa Haandelaget i en Fart, hverken til at slibe og „skjævte“ Leen eller bruge den. Derfor havde de heller ikke noget imod et lille Hvil, mens Leen blev strøget, især sidst paa „Bedet“ var det dejligt at lindre Ryggen lidt, mens Strygningen foregik, og derfor blev dette Arbejde heller ikke forsømt.

De gamle veløvede Karle og Daglejere smilede

lunt og forstaaende. Ogsaa de havde gaaet den sorte Skole igennem. Men det skal siges til deres Ros, at de ofte var hjælpsomme overfor unge Begyndere, især dem, de bedst kunde lide. En saadan Dag i Høslettens travle Tid kunde let blive baade varm og sejt at komme igennem, og næste Morgen værkede Kroppen nederdrægtig, og Hænderne var fulde af Vabler.

Naar man var færdig med Agerhøet, kunde man begynde at slaa Hø i Engene. Men det var noget helt andet og ligesom mere livligt, den Morgen man stillede ved Slibestenen med Lerne for at slibe dem og „skjævt“ dem til at slaa Enghø med. Dertil skulde de ikke være saa lidt under „æ Hug“, hvis man da agtede at følge sin Formand, uden at have alt for megen Besvær med det, og tillige levere godt og pænt Arbejde. De tog nemlig ikke saa meget for, naar de var under „æ Hug“, og det var den eneste Maade, hvorpaa man kunde faa dem til at skære let gennem det fine og bløde Græs, som fandtes i Enge og Kær.

Der var noget helt andet festligt og livligt over Høsletten i Engene med det fine, bløde Græs og de mangeartede Blomster. Selve Duften af Høet var en anden og mere krydret end Duften af Høet paa Agrene, hvor Kløver og Græs var ene om at give Høet dets Duft. Hvor var det herligt en Sommerdag at smide sig i Høet et Øjeblik for at hvile og se op i de drivende Skyer, mens man byggede Luftslotte, det ene skønnere og større end det andet. Eller ved Mellemmads-Tider, naar Tejnen kom frem, og Øl-Dunken gik fra Mund til Mund Kredsen rundt og lod en bred Strøm af det hjemmebryggede Øl løbe ned i de tørstige Halse. Da glemtes for en Stund al Trætheden, og det mødige Sind livede op ved Øjeblikkets muntre Skæmt og Drillerier.

Hos os var det Skik, at man bryggede et Anker

Gammeløl, som blev drukket under Høsletten i Engene. Ogsaa dette var med til at give en vis Fest over Arbejdet, vel især for de ældre, der glædede sig til Aftenen, da der vankede Gammeløl med en Pind i, d. v. s. med en Dram.

I Leernes Tid var omtrent hele Gaardens Mandskab, baade unge og gamle af begge Køn, fælles om Arbejdet ved Høsletten. Dette gjorde, at der var noget festligt og fornøjeligt over det, som blev borte, da Maskinernes Tid kom, noget, som de, der ikke har oplevet det, ikke kan forstaa eller vurdere. Fællesskabet om Arbejdet betingede i de fleste Tilfælde en vis Samhørighed, der yderligere forstærkedes ved, at det næsten var de samme Mennesker, man arbejdede sammen med Aar ud og Aar ind.

Naar man var færdig med Høsletten, kunde der for det meste begyndes med Rughøsten og dernæst med Vaarsæden, saa Høleerne var saa godt som i Sving det meste af Sommeren. Derfor var det intet Under, at saa mange ældre Mennesker blev hele Mestre i at „skjævt“ og bruge „Hyllierne“, men det var ikke ene Spøg at gaa den sorte Skole igennem.

Til Korn skulde Lerne helst være lidt over „æ Hug“. Ellers blev det til for lidt med Arbejdet.

II.

I Aarets Kredsgang er Jul og Sct. Hans Yderpunkterne til hver sin Side. Fra en øde og fattig Jord stirrer i Julen Menneskene under en lav og graa Himmel frem mod det nye Aars mange Muligheder og tager Varsler om Fremtids Held og Grøde. Ved Sct. Hans Tid staar alt i sin fejreste Udfoldelse. Fra Rugens Aks bølger Dræet som en gullig Sky, Egens og Askens sent udsprungne Blade har vokset sig store, og Kløverhøet

staar højt og busket og maa falde for Leens skarpe Tand.

Men Ordet *Høst* har fra ældgamle Dage haft en Klang som ingen andre af Aarets Tider. Der er over dette Ord og selve Høsttiden en egen forventningsfuld Stemning, noget forjættende, der giver^A Haab om en god Høst og derigennem Opfyldelse af smaa Ønsker og Forhaabninger. Høstarbejdet var Slid og Slæb; men Høsten var ogsaa Skæmt og Løjer, og Høsten var Højtid tillige. Drilleri og Latter krydrede hvert Ophold under Arbejdet, og naar man i Skyggen af en Kornhob eller „Kærv“ sad sammen, unge og gamle af begge Køn, og spiste af „vor Mor“s Rundtenommer og ind imellem drak en god Slurk af det hjemmebryggede Øl, idet den store Dunk gik paa Omgang. Der vankede ofte en Dram til Maden, men hos os fik man ikke Gammeløl i Marken.

Naar man efter en lang og travl Høstdag kom ind i Dagligstuen, hvor Nadverbordet stod dækket under Lampens Lys, da var al Trætheden som strøget væk, og der sænkede sig et Velvære saa dejligt over én. Naar saa Pigen kom ind med et Fad dampende Kartofler og Mor med Panden fuld af stegt Flæsk og satte det paa Bordet, da herskede der en egen fælles og varm-hjertet Stemning over Stuen. Gammeløl-Kanden stod paa Enden af Bordet mellem Kopperne og Brændevinsflasken. Der blev skænket en Kop Gammeløl til hver, og de voksne Mandfolk fik hver en Dram i, saa vankede der ikke mere, selv om én og anden gerne vilde have haft endnu en Kop Gammeløl. Denne Tradition over-skredes kun, naar vi fik ophøstet, eller den Aften vi fik indhøstet.

Naar Markerne var tømt for det sidste Korn, saa blev der holdt Gilde, Høstgilde, for alle, som havde hjulpet til med Høsten. Denne Skik er ældgammel og

har vel ofte skiftet Form gennem de henrundne Tider. I det følgende skildres, hvorledes et saadant Høstgilde gik for sig i mit Hjem i min allertidligste Barndom først i 1880erne.

I Almindelighed blev vel nok Høstgildet holdt den Aften, man fik indhøstet, men ikke saaledes hos os.

En Uges Tid efter, at man var færdig med Høsten, blev alle, som havde haft det mindste med Høsten at gøre, indbudt til at møde ved Middagstid den Dag, vi skulde have vor „Opskywer“; ogsaa Børnene fra de fremmede Høstfolks Hjem var indbudt samt Sypigerne. Til Middagen, der sædvanlig var Kl. 1, blev der serveret Kødsuppe og Steg og som Dessert kold Risblomme med sødet Øl til. Risblommen stod paa Tallerkener langs ad Bordet under Spisningen af de første Retter og pyntede svært op, da den var strøet med Kanel i Striber,

Efter Middagen passiaredes der, og man drøftede ved en Pibe Tobak af „Damborgs“ de forskellige Uheld og muntre Episoder under Høstarbejdet, medens Kvinderne i Storstuen besaa Indholdet af de mange store Kister med forskellige Slags Vævearbejder.

Kl. ca. 3 serveredes Kaffe, og Mandfolkene fik sig her nogle Kaffepuncher til en Pibe Tobak. Derefter blev der leget enten ude eller inde. Man „vævede Vadmel“ eller „stod foran Enke“ o. lign. Her kommer man ofte til at svede, og Mændene benyttede Lejligheden til at kigge ind i Stuen for at se, om der ikke skulde være noget i Gammeløl-Kanden. Man havde nemlig sparet paa dette Øl under Høstarbejdet, for at der kunde være rigeligt til „æ Opskywer“. Denne Dag blev der spist en Mængde af de gode „Morsingboæbler“¹⁾, hvoraf der fandtes mange rundt i Hjemmene paa den Tid.

1) Glasæblet, en velsmagende Æblesort, som er god lige fra Træet. — Det skal stamme fra Estland.

Henad 6-Tiden spistes til Aften; man fik da varm Aftensmad, og hertil vankede Snapse til Mændene. Naar man havde spist, blev der ryddet til Side i Stuen, og vor Møllersvend fik fat i Violinen, „æ Fjol“, og saa gik Dansen lystig til hen paa Aftenen, da der blev budt Kaffe til Kvinderne og „Bollepunch“ til Mændene. Nu blev Mandfolkene somme Tider lidt højrøstede og overbød hverandre i at fortælle om alskens løjerlige Oplevelser, som vi Børn nøje hørte efter og huskede for senere at fortælle derom til andre. Et enkelt Aar gik det endog saa vidt, at man maatte ud for at prøve, hvem der kunde springe over Mølleaaen. Der var kun een, som prøvede, og han sprang lige midt ud i Aaen, til de andres store Morskab.

Efter at „Bollepunchen“ var drukket, tog man for Alvor fat paa Dansen en Times Tid eller to, og nu kan det nok være, at der blev stampet i Gulvet og svedt. Da gjaldt det om, at man ikke havde faaet ret meget Gammeløl først paa Eftermiddagen, thi det var som bekendt slemt til at gaa i Benene. Høsten havde givet haardt Arbejde og lange Dage, men nu var det overstaaet og Avlen bjerget, nu vilde og maatte man rigtig more sig. Min Moder, der var Enke, kunde ellers ikke lide, at noget blev overdrevet, allermindst højrøstet Tale eller Banden, men mærkeligt nok, den Aften vi fik vor „Opskywer“, kunde hun godt taale Spøg og Morskab og sørgede netop for, at alle morede sig. Saaledes havde det været baade i hendes Mands Tid og i hendes Faders Tid, og denne Tradition maatte ikke brydes, saa Høstgildet her i Gaarden ikke blev saa stor en Fest, som man fra gammel Tid var vant til. Nej, det var en stiltiende Aftale, at den Dag var noget for sig.

I ældre Tider var Høstgildet en af de aarlige tilbagevendende Festligheder, som Landbefolkningen saa

hen til med megen Glæde og Længsel. Der var jo ikke megen Morskab den Gang, og det var længe imellem, at man havde Lejlighed til at more sig med hinanden, thi alt var saa stille, saa ubeskriveligt stille i Sammenligning med vor Tid. Men netop derfor havde Aarets Højtider en meget større Betydning for Folkelivet end i vor Tid, hvor Fester, Udflugter og Selskabelighed er saa almindelige. Dybt i Folkets Sind laa gemt Tanker og Bønner og Ønsker om Høstens Rigdomme og Forjættelser, men ogsaa om hemmelige Magter og deres Indflydelse. — Naar man havde faaet sin „Opskyver“ var der ikke mere at vente; Høstens glade Dage var uigenkaldelig forbi for det Aar, og man begyndte dernæst saa smaat at glæde sig til Julen.

Lidt om Bondestandens Frigørelse med et lille Bidrag til Frøslev Sogns Historie fra Udskiftningstiden og fremefter.

Af Kr. Søndergaard.

TÆNKER VI OS 150 AAR TILBAGE i Tiden, er vi i Slutningen af Bøndernes Trældomstid. I flere Aarhundreder har de slidt paa Herregaardenes Hovmarker under Ridefogdens Pisk, blev tilsidst stavnsbundne og maatte i et og alt rette sig efter en vilkaarlig og ofte brutal Herremands Luner og Befalinger. Vovede nogen at mukke eller paa anden Maade at fortørne Herremanden, var Træhest og Hundehul tilrede, og endvidere havde han jo Ret til at sende, hvem af de unge Mænd han vilde, til „Militsen“, og en 8 Aars Militærtjeneste under raa Befalingsmænd var ikke lystelig.

Med Øre knap for Gøgens Kuk
gik Bondemand bag Ploven
og hørte for sit eget Suk
ej Fuglesang fra oven!

De Mænd, som i Slutningen af det attende Aarhundrede gennemførte de store Landboreformer, behøver ikke her at nævnes, deres Navne er gaaet ind i Historien, og det fortjener de. Disse Reformere mødte vældig Modstand baade fra Godsejernes og flere af de styrendes Side. Bekendt er jo den Udtalelse af Statsmanden Guldberg, at: „gives Bønderne fri, vil Danmark ryste og bæve i sine Grundvolde“. Men Reformernes Mænd havde en stærk Tro paa, at trods Aarhundreders Fornedrelse, trods Trældomsmærket, som der maaske skulde et helt Slægtled til at udslette, havde Bønderne dog bevaret saa megen indre Livskraft, at der var Mulighed for, at de kunde genrejse. Deres medfødte Vid, deres Sans for Fortidens Sagn og Eventyr, deres enfoldige Kristendom og deres Fællesskabsfølelse indeholdt Lynglimt, som berettigede til at vente en rigere Udvikling.

Tiden før Landboreformernes Fremkomst benævnes tit som Fællesskabets Tid, fordi Bønderne da var fælles om næsten alt mu-

ligt. Hver By eller Sogn var ligesom et afsluttet Hele, en lille Republik, som med Hensyn til indre Anliggender havde deres egne bestemte Vedtægter (Bylove), som var vedtaget og kunde ændres paa Gadestævne af Bymændene (Bylavet). Formanden hed Oldermann og havde som Tegn paa sin Værdighed en Stav, hvori Bymændenes Bomærker var indridset. Der kunde godt være adskilligt at forhandle om paa Gadestævne, om den fælles Byhyrdes og By-smeds Løn, om Bytyren, som tit gik paa Omgang m. m. Disse 3 kaldtes skemtvis de gamle Byers Embedsmænd. Saa var der den fælles Gadejord, Gadedam, Lergrav m. m. Det væsentligste Emne til Forhandling var dog nok Markarbejdet; thi ogsaa om Jorden var der et meget indviklet Fællesskab. Først havde alle Byens Bønder den hele Bymark i Fællig; den deltes i mindst 3 a 4 Vange, hvoraf den ene laa til Græsning, de andre til Kornavl. Hver Mand havde nu ikke blot Lod i hver Vang, men Vangene var igen delte i Aase eller Agre efter Jordernes forskellige Godhed, og disse var saa igen fordelte mellem Bymændene i Forhold til deres Gaardes Størrelse. Denne Fordelingsmaade bevirkede, at en Gaards Mark kunde ligge 30 a 40 forskellige Steder og nødvendiggjorde, at de forskellige Markarbejder foregik samtidig for hele Byen, saa det er forstaaeligt, at der jævnlgt var noget at forhandle paa Gadestævnet.

Kvæget holdtes paa Græsmarken eller paa Overdrevet, som strakte sig udenfor Bymarken, bedækket med Stene og opfyldt af Krat og Kær, og blev som nævnt vogtet af den fælles Byhyrde.

En Bys Befolkning var som Regel stærkt i Familie med hinanden, hertil havde Stavnsbaandet jo nok medvirket, saa ogsaa af den Grund følte de sig solidariske overfor den mægtige Herremand og var hjælpsomme mod hinanden, naar Sygdom eller anden Nød hjemsøgte en Familie. Det er temmelig sikkert, at denne Fællesskabsfølelse og den Frihed til med visse Forbehold at ordne deres indre Anliggender har styrket dem og hjulpet til at holde Modet oppe under det stærke Tryk. Men paa andre Maader var særlig Jordfællesskabet til saa store Ulemper, at vi vanskeligt i vore Dage kan gøre os noget klart Begreb derom. Saa meget kan vi dog skønne, at en naturlig Følge heraf var, at det hæmmede Foretagsomhed og umuliggjorde Udvikling og Fremskridt; thi ingen gik i sit Arbejde ud over det strengt nødvendige.

Den Kommission, som i 1757 blev udnævnt til at undersøge, hvad der kunde gøres „til Landbrugets Fremtarv og Nytte at befordre“, havde ogsaa straks sin Opmærksomhed henvendt herpaa, og noget af det første, den tænkte at raade Bod paa, var Markfællesskabet. Efter at der var indhentet Oplysninger fra alle Egne

af Landet og Kommissionen derved faaet nogen Klarhed over Forholdene, toges der fat paa den uhyre store Opgave med Besindighed og Kraft. Det var et overordentligt stort og vanskeligt Arbejde med Opmaaling, Bonitering og Udregning, og det varede mange Aar; det er vistnok først op i 80erne, at der er rigtig Gang i Ordningen med den bedre Fordeling af Jorderne; det kaldes for „Udskiftningen“.

Disse Opmaalinger, Boniteringer og Beregninger udførtes af Landinspektører med Hjælp af 2 eller 3 dertil af Herredsfogden eller Amtmanden udnævnte Taksationsmænd og blev bogført i dertil indrettede Protokoller. Disse Aktstykker opbevares selvfølgelig i Arkiverne, men en Del Afskrifter eller „Ekstrakter“ deraf findes spredt omkring mellem Soggenes gamle Dokumenter 1).

Omtrent midt paa Mors, lidt Syd for den lavtliggende Mosejord, som strækker sig fra Dragstrup Vig indefter Nykøbing, ligger Byen Frøslev. Der har været fremsat Formodning om, at Navnet skulde stamme fra Solguden Frøs eller Freir, men Læge Lund, som i „Historisk Aarbog for Mors“ 2) har skrevet en interessant Artikel om vore Bynavne, mener ikke dette er rigtigt. Det er ogsaa mere sandsynligt, at første Stavelse, ligesom ved flere andre Byer, er et Personnavn; thi den sidste Stavelse „lev“ betegner jo saadan noget som Arv eller Eie, og er dette rigtigt, vil Navnet Frøslev jo sige Frøs eller Freirs Arv eller Eie. Dette kan igen tyde paa, at Byen kan være grundlagt af en enkelt Mand og efterhaanden, som der er blevet flere Mennesker, blevet udstykket og fordelt mellem Slægten og derved blevet til en By. Lidt Øst for Frøslev ligger den lille By Andrup, hvis sidste Led stammer fra det gamle Navn „Thorpe“. Smaabyer med Endestavelsen „drup“ eller „trup“ ligger lidt i Nærheden af større Byer og er sikkert yngre end disse og kan nærmest betragtes som Aflæggere derfra.

1) Denne Indledning er medtaget, da den for en Del Læsere kan være en nødvendig Forudsætning for det kommende. R e d.

2) Aargang 1919i

Frøslev By synes anlagt efter den gamle Plan med Gaardene samlede i en omtrentlig Rundkreds omkring Gadedam og Gadejord m. m., og de fleste af Gaardene ligger endnu paa de gamle Pladser. Afdøde Sogneraadformand Kristian Jensen, Andrup, har overladt mig til fri Afbenyttelse en Afskrift over „Udskiftningen af Frøslev Sogns i fællig liggende Jorder“, og maaske turde nogle Uddrag heraf paaregne lidt Interesse af historisk Værdi, særlig blandt Sognets Beboere og andre stedkendte.

Forrest i den gamle Protokol er heftet et hvidt Blad, hvorpaa staar skrevet:

„Dette Dokument, der hidtil har været opbevaret hos Sognets største Lodseier, men for Tiden beroer hos Sogneraadet, er af Raadets Formand besørget indbunden for bedre at kunne opbevares gennem Tiderne.

Frøslev, Mollerup Sogneraad, i Decbr. 1900.

Andr. Vestergaard,
Formand.“

Paa den gamle Protokols Titelblad staar skrevet med store tydelige Bogstaver:

„Opmaalings Beregning
for

Frøslev Sogn paa Morsøe.

Beregnet i Aaret 1793 af Landinspektør Torm.“

Det fremgaar altsaa heraf, at Udskiftningen af Frøslev Sogns Jorder er tilendebragt i Aaret 1793, og ved at gaa videre i Bogen skønnes det, at Markfællesskabet har været lige saa indviklet her som i de fleste andre Byer.

Sammen med Frøslevgaard og Præstegaarden var der i Frøslev By 14 Gaarde, 8 Huse med Jord og 6 jordløse Huse.

I Andrup By var der 5 Gaarde, men ingen Huse.

Hele Sognets Jorder er ved Udskiftningen beregnet i følgende 5 Afdelinger:

1. *Alsædsjorden* (Aielsejovr) er den bedste Jord og er bleven kaldt saaledes, fordi her stadigt dyrkedes Korn. Den laa nærmest inde mod Byen, og et mindre Stykke heraf kaldes „Toften“. Ifølge Feilbergs „Dansk Bondeliv“ var det i Fællesskabets Tid almindeligt, at hver Mand havde en saadan lille Toft til fri Afbenyttelse. Af den gamle Protokol skønnes, at saadan har det nok ogsaa været i Frøslev, thi det første Jordstykke, der nævnes til Gaardene, er altid „Toften“.

2. *Brødjorden* er den næstbedste Jord og laa ogsaa nær inde ved Byen. Her dyrkedes Rug og Byg (Brødkornet). En Del deraf blev lagt ud til Græsmark.

3. *Vangjorden* laa sydøst for Byen. Den Del deraf, som hørte direkte under Frøsløvgaard, laa Øst for Vejen fra Andrup Mark til Vils, og det, der hørte til Gaardene Vest for denne Vej. En stor Del deraf laa hen som en tarvelig Græsmark. Resten dyrkedes med Havre. Præstens Vang begyndte ved „Snurom“.

4. *Kær, Eng og Grønning* laa i Nordøst fra Byen, maaske ogsaa lidt deraf mod Nord og Vest.

5. *Fælledjorden* maa vistnok have ligget mellem Kæret og Bymarken. Den har ikke været fordelt mellem Beboerne, men været fælles for dem alle, og her maa det jo nærmest have været, at den fælles Byhyrde har vogtet hele Byens Kvæg. Denne Jord kommer nu ogsaa med under Udskiftningen. Fælleden til Andrup maa have ligget paa begge Sider af Lyngbrovej.

Med Undtagelse af Fælledjorden og de førnævnte Tofte har hele Bymarken været afmærket i smalle Agre og disse fordelt mellem Gaardene paa den Maade, at hver Gaards Marker laa spredt omkring paa mange forskellige Steder. Formaålet med Udskiftningen er jo særlig den at foretage en bedre Fordeling, som kunde frem-

hjælpe en lettere og bedre Arbejdsmetode. Paa Grund af Jordernes forskellige Beskaffenhed kan de imidlertid ikke omlægges saadan, at hver Gaard kan faa sin Mark paa et Sted, og Udskiftning og Sammenlægning af Frøslev Sogns Jorder er derfor ordnet paa den Maade, at hver af Bymændene skal have Jord i hver af de 5 ovenfor nævnte Afdelinger. Nogle faa Stykker Jord, som indeholder Ler eller Grus, blev ikke taget med og har henligget som Fældjord indtil vore Dage.

*Udskiftningen af Frøslev Sogns Jorder i 1793.
Gaarde i Frøslev By.*

Beboernes Navne i 1793	Gaardenes Navne	Beboernes Navne i 1865
Jens Vandborg Peder Povlsen Peder Bak Joseph Pudsgaard Jens Glindtborg Niels Sørensen Niels Vestergaard Jens Overgaard Anders Krog Jens Bæk Pastor Vistoft Jens Maigaard Hans Østergaard Jørgen Dalgaard	Frøslevgaard Pudsgaard Glindtborg Vestergaard Overgaard Krog Præstegaarden Maigaard Østergaard Nørre Dalgaard	J. C. Schade Jens Dissing Kristen Fruergaard J. Kr. Bæk Søren Nyby Peder Steffensen Lars Legaard Søren Overgaard Anders Krog Mads Bæk Pastor Synnestvedt. Jens Maigaard Jens og Anders Østerg. J. Sørensen

Frøslevgaard har 30 Tdr. Hartkorn, Præstegaarden 7 Tdr.
De andre Gaarde har hver mellem 6 og 7 Tdr.

Huse med Jord i Frøslev By.

Beboernes Navne i 1793:

Mads Knorborg, Niels Sørensen, Niels Boll, Kristen Boisen,
Søren Pedersen, Martin Dahl, Mourits Mogensen, Mikkel Smed.

Jordløse Huse i Frøslev By.

Beboernes Navne i 1793:

Kristen Svane, Ane Larsdatter, Ole Nyby, Sidsel Skomager,
Lillebæk, Thomas Roisen 1).

1) Hvorfor disse jordløse Huse er taget med ved Udskiftningen vides ikke.

Gaarde i Andrup By.

Beboernes Navne i 1793	Gaardenes Navne	Beboernes Navne i 1865		
Lars Andersen Niels Kristensen Mikkel Dam Kristen Soelbjerg Jens Madsen	Søndergaard Østergaard	Laust Kristensen Jørgen Søndergaard Ejend. nedlagt 1850 Anders Dissing Jens Kr. Østergaard		
Hele Sognets Hartkorn				
	Tdr.	Skp.	Fjkr.	Alb.
Frøslev Gaarde	113	7		
Andrup Gaarde	28	1	3	2
Frøslev Huse	5	1		1
Tilsammen	147	2		

Anmærkning: Angaaende det anførte Hartkorn, da er der ved en ny Matrikkul omkring 1840 foretaget en Del Ændringer.

Østergaard i Andrup er den eneste Selvejergaard i Sognet, alle de andre, baade Gaarde og Huse, er Fæstegods under Frøslevgaard, hvis Ejer fra 1773 til 1811 var den velbyrdige Hr. Jens Vandborg. Efter ham overtages Gaarden tillige med Bøndergodset af hans Søn Jens Hvistendal Vandborg. Det ser ud til, at han ikke har kunnet klare Skærene; thi han solgte Gaarden efter faa Aars Forløb og maatte nøjes med en af sine Fæstegaarde, nemlig Halkjærgaard i Dragstrup. Jeg mener at kunne huske, de gamle fortalte, at han døde i stor Fattigdom.

Fra 1817 til 58 er Frederik Juul Ejer af Frøslevgaard, og fra ham gaar den over til Svigersønnen, Niels Stenild Mortensen, og her er vi jo nu saa langt fremme i Tiden, at for de ældste nulevende er det kendte Navne.

Der har sikkert været stor Forskel paa de gamle Herremænd, de har ikke alle været Bondeplagere, hvad Landboreformernes Mænd, hvoraf jo flere var Gods- ejere, er et tydeligt Bevis for. Hvordan Forholdene har

været mellem de gamle Ejere af Frøslevgaard og deres Fæstebønder, vides ikke; men adskilligt kan tyde paa, at det har været saa nogenlunde godt. I modsat Fald skulde det være mærkeligt, at mundtlige Beretninger herom ikke er blevet bevarede.

Gaar vi fra „Udskiftningen“ et Par Menneskealdrer frem i Tiden, altsaa til 1860'erne, hvor jeg, efter Hukommelsen, har opført Navnene paa daværende Ejere af Gaardene, da er der sket ret store Forandringer. Frøslevgaard har afgivet en Aflæggergaard „Bentinesminde“, der ejes af Peder Juul, og Vest i Byen er et Par mindre Gaarde kommet frem. Gaarden Glindtborg, som maa have ligget lidt vesten for Kirken, er flyttet op paa Vangjorden, og Indmarken er vistnok lagt til Frøslevgaard. Men den største Forandring er sket ved, at Vanglodderne er bleven solgt fra Gaardene og blevet bebyggede, saa derved er en Del ny Husmandsbrug kommet frem. Paa Frøslevvang er der saaledes kommet 10 Husmandsbrug og paa Frøslevgaardsvang, hvor der i gammel Tid kun var 2 Huse, hvoraf det ene kun var et Faarehus og det andet en Bolig for Hyrden, var der nu 3 smaa Gaardbrug, 10 Husmandsbrug og 8 jordløse Huse.

I det nordvestlige Hjørne af Frøslevgaardsvang ligger jo den store Kridtgrav, som ifølge Provst Schades Beskrivelse blev fundet ved, at et Par Bønder var i Færd med at kaste en Ræv ud af sin Hule.

Denne „Grav“, som indeholdt baade Kridt og Kalksten (Bleger), forblev tillige med ca. 12 Tdr. Land omliggende Jord ved Gaarden.

Ved Vejen laa et gammelt tarveligt Hus med en meget primitiv Beboelseslejlighed i den ene Ende og lidt Ladeplads samt et Par Studebaase i den anden. Den blev almindelig benævnt „æ Kridthus“, og her boede et Par halvgamle Folk. Sammen med et Par

andre Husmænd arbejdede Manden i Kridtgraven, og med et Par Trækstude og en gammel Vogn kørtes Kridt og Bleger op paa Brinken, hvorfra det igen med Heste og Vogne fra Gaarden afhentedes. Kridtet brugtes selvfølgelig til Marken og Blegerne til Teglovn, hvor der nu ogsaa brændtes Kalk. Den ovenfor Graven omliggende Jord var en stedsevarende Græsmark, og hvert Foraar kom en 10 a 12 store Beder herop, som Konen i „æ Kridhus“ passede.

De Husmandsbrug, som var komne frem, var ikke store nok til, at en Familie med den lidt tarvelige Driftsmaade kunde leve deraf, men heldigvis viste det sig, at Kridtlagene flere Steder, særlig paa det sydvestlige Hjørne af Vangen, laa saa nær Overfladen, at det var en god Forretning at arbejde Kridtet op. Der blev efterhaanden flere Kridtgrave, hvor Husmændene havde ret lønnende Arbejde.

Ogsaa i Markbruget er der nu, ca. 1865, sket ret store Forandringer. Ved Mageskifte, Køb og Salg har Gaardene faaet deres Jorder yderligere samlet, og der er foretaget en Del Grundforbedringsarbejder, særlig med Dræning og Mergling, og der er indført en fast Plan med Markens Inddeling, nemlig det saakaldte Kobbelbrug med Brak, en Række Kornafgrøder efter hinanden og derefter lige saa mange Aars Græsleje.

Angaaende det daglige Arbejde i en Bondegaard paa den Tid, skal jeg henvise til „Historisk Aarbog“ for 1922.

Ved Vejen fra Andrup til Frøslev var der den Gang et eneste Hus. Det laa lidt vesten for „Snurom“ og var indrettet med to ret primitive Lejligheder. Tæt østen for Byen laa Fattighuset samt et Par andre smaa, jordløse Huse.

Frøslev er ubetinget en af vore smukkeste Byer. Set oppe fra Friskolen ligger den helt idyllisk med

Kirken i sin Midte. Om den Række ny Bygninger, som i de senere Aar er kommet frem langs Vejen, tjener til Forskønnelse af Egnen, kan der maaske være delte Meninger. Det afhænger jo af, under hvilken Synsvinkel der ses.

Hvordan formede Livet sig ellers for den Tids Mennesker? Ja, ser vi det i Forhold til vor Tid, da er Forskellen stor; thi det meste af alt det, der nu fylder Menneskers Sind og Tanker, var jo dengang ukendt. Livet gik sin stille Gang i et langt roligere Tempo end nutildags. Interessen for den offentlige Styrelse var ikke ret stor. Valg til Sogneforstanderskabet kunde dog vække Røre og sætte Sindene i Bevægelse. Det var heller ikke længere saadan, at Interesserne stoppede op ved Sognegrænsen, vi havde jo vor lille „Morsø Avis“, som udkom et Par Gange om Ugen og bragte lidt Oplysning om Begivenheder ikke blot her fra Øen, men ogsaa ude fra den store Verden. Der blev ogsaa ved enkelte Lejligheder talt om Grundloven, Krigsaarene og Frihedsbevægelsen i 1848—49. Saa kom Krigsaaret 1864 med de mange Skuffelser. Dannevirkes Rømning, vor Hærs Tilbagetog herop gennem Jylland, Indkvartering af vore egne og siden af prøjsiske og østrigske Soldater og til Slut Tabet af Sønderjylland. Det var Begivenheder, som satte Sindene i Bevægelse og bidrog til, at den nationale Følelse øgedes, og Synskredsen udvidedes. Valgrettens Indskrænkning i 1866 medvirker sikkert ogsaa til, at en Del af Befolkningen vaagner op til selvstændig politisk Liv.

Efter disse Begivenheder gaar Livet atter i det samme rolige Tempo, men dog kun i nogle faa Aar. Det er nemlig ved den Tid, at den grundtvigske Bevægelse kommer frem. Særlig ved Præster af denne Retning samt fra Højskolen i Galtrup spredes kristelig og folkelig Oplysning ud over Øen, og de ny Tanker

og nyt Livssyn kommer til at brydes med gammelt Tankesæt, Skikke og Overleveringer.

Til Frøslev kommer Bevægelsen særlig med den unge og kraftige Pastor Lillelund. Hans Forkyndelse vækker i Førstningen stærk Modstand, der bliver Liv og Røre, men ved hans retlinede Personlighed vinder han efterhaanden Forstaaelse og Befolkningens Tillid. Hans praktiske Dygtighed som Landmand har sikkert ogsaa haft sin Betydning.

I 70erne bliver Politik et aktuelt Emne, og særlig Forfatningsstriden bevirker et temmeligt skarpt Skel i Befolkningen. Det er dog først op i 80erne, at det Spørgsmaal særlig bliver brændende.

De Folk, som nu arbejder med Frøslev Sogns Jorder, er, paa et Par Undtagelser nær, ikke Efterkommere af de gamle Slægter. Tiderne skifter, Formuer flyttes, og Menneskenes Børn forandrer sig.

Der er bleven sagt af en af vor Tids betydeligste Mænd, at det er en daarlig Slægt, som ikke vil værne om sine Minder. Dette er saa rigtigt, og det vilde derfor være sørgeligt, om den nuværende Slægt i Tidens Rastløshed skulde tabe Sansen for de Minder, der knytter sig til Fædrenes Jord og Livsvilkaar, selv om disse Minder kan synes fattige og ringe.

Den gamle Udskiftningsprotokol beroer nu atter hos Sogneraadet og vil nok være tilgængelige for historisk interesserede. For de enkelte Gaardes Vedkommende kan den give Oplysninger, som ikke her er anførte, gamle Marknavne, Arealberegninger m. m.

Efterskrift. For den nulevende Slægt kan det synes ret mærkeligt, at det ikke er 200 Aar siden, at Bønderne var den fattigste, den mest forkuede og undertrykte Stand her i Landet, som gik til Hoveriarbejde paa Herregaardens Marker og taalte Ridefogdens Pisk paa sin Ryg. Og det kan synes mærkeligt, at det er Efterkommere af denne fattige og forkuede Bondestand, som nu i et

Par Menneskealdre har været de førende i Landet baade i aandelig og materiel Henseende. Forklaringen er jo den, at ved brave, varmhjertede Mænds uegennyttige Arbejde løstes Bønderne af deres undertrykte Stilling. De store Landboreformer i Slutningen af det attende Aarhundrede medførte Bøndernes Frigørelse, gjorde dem selvstændige, saa de selv kunde bestemme over deres Tid og deres Ejendom.

Den Udvikling, der siden den Tid er foregaaet, den Forvandling, der er sket med Bonden i Danmark, er et storslaaet Bevis for, hvad det betyder for en Stands og et Lands Udvikling og Kaar, at de styrende forstaar at give de rigtige Love, saa der kan blive Plads og Betingelser for Livets Udfoldelse.

Outrup, i Vinteren 1931.

Kr. Søndergaard.

Bidrag til Ljørslev og Ørding Sognes Historie.

Af G. Th. Gravesen.

Oldtidens Minder.

„Vi søger Slægtens Spor i stort og smaat,
i Flintøkseen, efter Harvens Tænder,
i Mosefundets Smykke, plumpt og raat,
i Kirkens Kvadre, lagt af brede Hænder.
Hver skimlet Skrift, hver skjoldet Alterbog
har gemt et Gran af Slægtens Ve og Vaade;
nu skal de røbe mig, hvad Vej jeg drog,
og løfte mig et Flig af Livets Gaade.“

(Jeppe Aakjær).

HVER PLET I VORT FÆDRELAND har sin Historie. Fortidsminder findes overalt. Ljørslev og Ørding Sogne ejer ikke landskendte Minder; men de har en Mængde Oldtidslevn, der viser, at de tidlig har været beboede, og sandsynligt har Fjorden givet Befolkningen i den ældre Stenalder dens meste Underhold. Fjorden med de store Østersbanker har givet gode Betingelser for, at Menneskene kunde friste Livet. Endvidere har Skovene givet Læ og gode Jagtgrunde.

Meget tyder paa, at Fjorden i Fortiden har skaa-ret sig ind flere Steder i Sognene og dannet Smaafjorde og Indvige. Graver man ned i Engene og Moserne, kommer man til den gamle Fjordbunds Sand. Aaerne var bredere og mere vandførende, og af Søer var der langt flere og meget større end i vore Dage. Men Fjor-

dens Vand trak sig tilbage, Sumpen bredte sig paa dens Plads. Tørvedannelsen gik sin stille Gang i alle Søer og Vandhuller. Tilgroning og Forsumpning har forandret Sognenes Udseende meget siden Oldtiden.

Den ældre Stenalderes Mennesker valgte Bopladser ¹⁾ under Hensyntagen til Jagten, Fiskeriet, Østersbankerne o. s. v. Ved lune og skærmende Indvige, fiskerige Aaer og Søer slog de sig ned. De store Skove med deres vilde Dyr og det urolige Vand, har de undgaaet. Det var lettest at faa Føde ved de rolige Vige, Søer og Aaer; der fandt de Østers, fangede Fisk og Fugle.

Fra denne Tid har vi Minder i de mægtige Affaldsdynger. Disse kaldes Køkkenmøddinger, fordi det er Levninger af Maaltiderne. De viser os, at der har boet Mennesker, og fortæller os, hvad de har levet af. Føden var Kødmat af Pattedyr, Fugle, Fisk, Bløddyr, Snegle, Fuglægg, spiselige Bær, Frø, Rødder, Skovæbler og Nødder. Ildstederne i Køkkenmøddingerne viser, at Tilberedelsen af Føden er foretaget her. Deres Liv har været flakkende, de havde ingen varige Boliger. Hvorledes Boligerne har været, er ukendt; rimeligvis var de kun simple Hytter af Jord, Ler og Grenfletninger, de skulde jo kun tjene til Soverum; Livet levedes forøvrigt i fri Luft.

Køkkenmøddingtidens Mennesker klædte sig i Skind. Hunden var deres eneste Husdyr. Den har været en trofast Hjælper for Jægeren og Samleren. Deres døde begravede de paa selve Bostedet uden at bygge særlige Grave eller medgive Sager af nogen Art.

En Affaldsdyng fra den ældre Stenalder er endnu ikke truffet her i Sognene. Men ved nærmere Betragtning er dette dog ikke paafaldende. Det er klart, at de Affaldslag, som i den ældre Stenalder sikkert nok blev

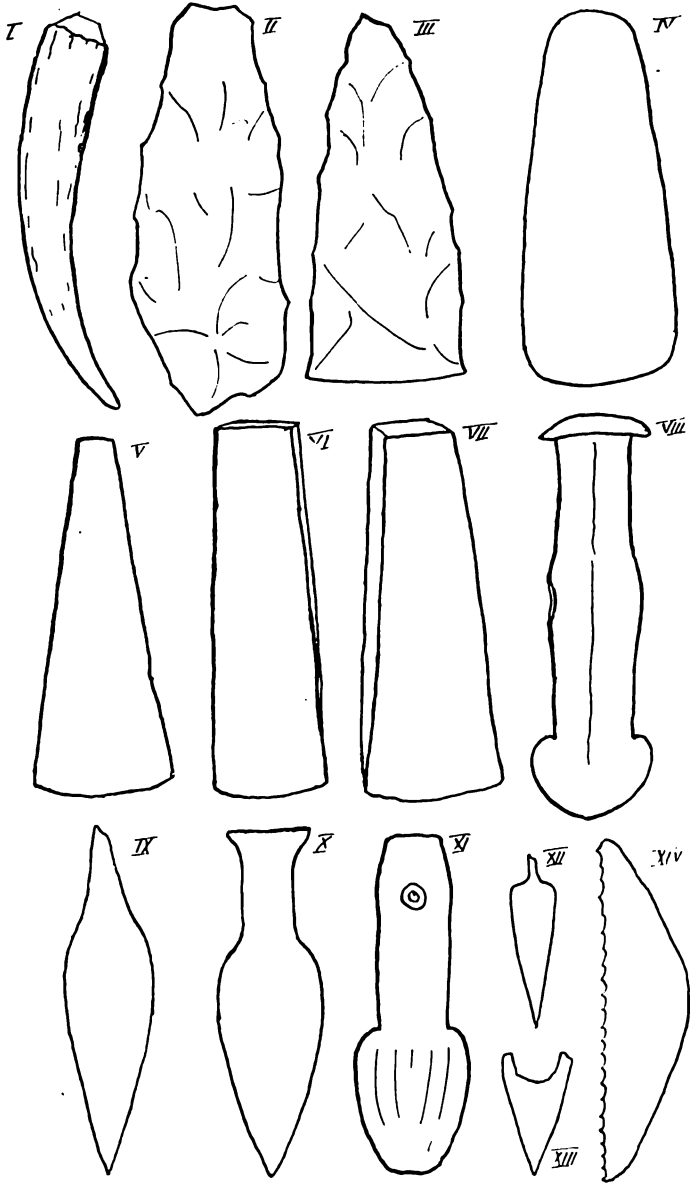
1) Bosteder er de Pladser, hvor Menneskene opholder sig og arbejder for længere eller kortere Tid.

ophobet her, maa være ødelagt ved Agerdyrkning. Opdyrkingen har grebet forstyrrende ind. I Køkkenmøddingerne findes den ældre Stenalders Vaaben og Redskaber. Alt, hvad der er fundet her i Sognene som Vidnesbyrd om den ældre Stenalders Beboeres Liv og Færden, er mere eller mindre skjulte Skatte, der tilfældigvis er kommen for Dagen ved Pløjning, Gravning, Tørveskæring og lignende i Mark og Mose.

Vaaben og Redskaber.

Materialet til Oldtidsfolkets Vaaben og Redskaber er væsentlig Flinten, som i store Mængder findes i Danmark, Flintens mest ejendommelige Egenskaber er dens Haardhed og dens Forhold over for Slag. Dens Haardhed er saa stor, at den med Staal giver Ild, hvilken Egenskab i tidligere Tider som bekendt spillede en stor Rolle (Fyrsten, Bøssesten). Ved Slag springer Flinten itu paa en bestemt Maade, saa at der opstaar en Slagkegle med Slagstedet som Udgangspunkt. Dette tilsyneladende ganske ligegyldige Forhold har givet den dens store Betydning for Oldtidsfolket. Paa Grund af Flintens regelmæssige Brud lod den sig let tildanne ved Afspaltning og Tryk, og to sammenstødende Spalteflader giver en overordentlig skarp Eg. Da Oldtidsfolket opdagede denne Egenskab ved Flinten, fandt de i denne et fortrinligt Raamateriale for Vaaben og Redskaber. Det var netop skærende, kløvende og savende Redskaber, det trængte til.

Der findes næppe en eneste Gaard eller et Hus her i Sognene, uden at man kan eller har fundet et eller andet Redskab eller Stumper deraf fra Stenaldertiden. Nu er det meste vel nok opsamlet og forlængst gaaet til Grunde; men meget er endnu skjult under Jorden. Af stor Betydning er det, at de fundne Genstande bliver stedfæstede.

Hist og her finder man nogle Sten af Størrelse som smaa Brosten, der paa Hjørner og Kanter bærer Spor af Stød og Slag; undertiden er til Støtte for Fingrene dannet smaa Gruber i Stenens Sider. De har gjort Tjeneste ved Flintens Bearbejdning som „Slagsten“ eller „Tilhuggersten“. Af disse er der fundet mange i begge Sogne.

Flinten kan ogsaa dannes ved Tryk med en haard Genstand; hertil anvendtes ogsaa „Slagstokke“ af Hjortetak. De bærer nemlig ofte Spor af Stød ved Spidsen. En Slagstok af Hjortetak er fundet i Birkemose. (Fig. I).

Den ældre Stenalder Vaaben og Redskaber er Kerneøksen og Skivespalteren. Kerneøksen er udhugget af en naturlig Flintkerne; der hugges bort af denne, til Redskabet faar den ønskede Form. Eggen er dannet af flere sammenstødende Flader fra hver Side og bliver derved uregelmæssig. Den er tilhugget baade som Retøkse med to hvælvede Sider og som Tværøkse med een flad og een hvælvet Side. (Fig. II). Skivespalteren er dannet af en tyk fra Blokken afslaaet Skive. Siderne hugges bort med to kraftige Slag, helst saaledes, at den tykke Slagbule forsvandt, og Siderne tilhuggedes. Den Ende, hvor Eggen skulde være, fik et kraftigt Skraahug, saaledes at Eggen dannedes mellem to sammenstødende Flader. Den kan bruges baade som Økse og som Mejsel. (Fig. III). De er enkeltvis fundet i begge Sogne; saaledes er baade Kerneøksen og Skivespalteren fundet paa Mtr. 6 a i Ørding paa Skraaningen ud mod Mosen, Kerneøksen fundet paa Mtr. 6 e i Storup og Mtr. 6 a i Ljørslev. Der er desuden fundet en Skivespalter paa Mtr. 5 a i Ljørslev. Disse enkelte spredte Fund viser, at Egnen har været beboet i denne fjerne Oldtid.

I den yngre Stenalder nøjedes man ikke længere med den grovere Tilhugning, men sliber Redskaberne. Sleben fik de højt forøget Virkekraft. Naar den tilslebne

Økse afløser den ældre kun tilhuggede, sætter man Skel mellem den ældre og den yngre Stenalder. Flinten tilslibes med groft og fint Sand paa Slibesten. Det er dels større Sten med en flad afslidt Side til den grovere Afslibning, dels mindre med Slibeflader paa flere Sider, saa at de oftest faar prismatisk Form, tyndest paa Midten, da Sliddet virker kraftigst her. Det er navnlig paa Bopladser, at Slibestenene findes. Der er fundet mange i begge Sogne; paa Mtr. 8 a i Ljørslev er fundet en særdeles smuk prismatisk formet Slibesten.

De ældste danske Økser, hvorved Slibningen anvendtes, er den butnakkede Grønstensøkse. Den træffes af og til i de yderste og yngste Dele af Køkkenmøddingerne. Det er oftest kun Eggen, der er sleben. Skaftet har været anbragt i et udboret Skaft hul. (Fig. IV). Dernæst viser sig den spidsnakkede Økse. Den har en bred Eg, spids Nakke med to stærkt hvælvede Sideflader, der mødes i en smal Kant, saaledes at Tværnittet er linseformet. Enten er den sleben fuldstændig eller kun ved Egpartiet. Den er hverken fundet i nogen Køkkenmødding eller Dysse. (Fig. V). Saa kommer den tyndnakkede Flintøkse. Den er et tyndt, firsidet, jævnbredt Økseblad med let hvælvede Bredsider. Nakken, der ofte er skarphugget, er næsten lige saa bred som den skarpe Eg. Den er for det meste fuldsleben overalt. (Fig. VI). Den afløses af den tyknakkede Flintøkse. Den er gennemgaaende noget kortere end de tyndnakkede, men langt sværere. Nakken er næsten lige saa tyk som Midtpartiet. Smalsiderne bliver derved bredere og er i Regelen uslebne; derimod er Bredsiderne næsten altid slebne. Egpartiet er betydelig bredere end Nakkeenden, og selve Eggen er ofte lidt buet. Den er snart tildannet som Retøkse, snart som Tværøkse. (Fig. VII). Til den yngre Stenalder hører ogsaa Økser med Skaft hul, der er lavet af andre Stenarter end Flint. Der

er groft tilhuggede Arbejdsøkser, hvoraf en Del er uden Skafthul, og meget smukke Økser af en anden Form, der ikke egner sig til Arbejdsbrug, men vel til Vaaben; det er Stridsøkser, hvoraf der er mange Former. (Fig. VIII).

Mærkelige Former for Vaaben er Køllestenene. Dette Vaaben virkede ved Slag og var bundet til et Træskaft eller en Rem. (Fig. XI).

Ligesom Økserne har Mejslerne været gode Arbejdsredskaber. Mejslerne følger Økserne gennem alle Formforandringer. At de har været Arbejdsredskaber ses paa, at de ofte er ødelagt ved Brug. Sliddet ses som finere eller grovere Skaar i Eggen, dels som Ridser udgaaende fra denne. Alle Økseformer er fundne i begge Sogne.

Det er dog ikke alene Økserne, der spiller en Rolle i den yngre Stenalders Vaaben- og Redskabsformer. Stikvaaben afløser Hugvaaben. Dolk, Spyd og Pil bliver senere Tidens Vaaben; men de blev ikke slebne. Spyd, Dolke og Pilespidser var lige anvendelige uden Slibning; den havde kun Betydning for Egværktøj, som Økser og Mejsler. Et stort Arbejde blev lagt i de tre Redskaber. Tilhugningen er saa glat og regelmæssig, at Arrene undertiden minder om Ornamenten. Arbejdet har krævet en øvet Haand og et skarpt Øje. Det er ofte smaa Mesterværker. Navnlig er Dolkene rene Pragtstykker. Enkelte Dolke med smukt udformet Haandtag er blandt det smukkeste, der er fundet her i Landet. Der var to Hovedformer af Flintpilespidser: den lange, smalle med trekantet Tværnsnit og Skafttunge og den korte, brede, flade med Modhager. De blev indsat i et Skaft og Forbindelsen sikret ved fast Omvikling med Bastsnore eller Senetraad. (Fig. XII og XIII).

Af Spydblade findes ligeledes to Former: uden særlig tildannet Skaftende og med særlig Skaftende. Spydets var det almindeligste Haandvaaben baade i Krig og

paa Jagt. Det er ikke let at afgøre, hvilke Former, der er beregnede til Vaaben, og hvilke til Redskaber. De smukkeste var sikkert Krigsvaaben.

Dolkene var ligeledes vigtige Redskaber og Vaaben i den yngre Stenalder. Det er ikke altid let at afgøre, om et Flintblad uden særlig afsat Haandtag er bestemt til Spydblad eller Dolk; de ganske korte er vistnok Spydblade og de fint udformede Dolke. (Fig. IX og X).

De smukke Spyd og Dolke har maaske aldrig været bestemte til virkeligt Brug. De har været Paradevaaben, som en Høvding mødte med ved højtidelige Lejligheder for at give sin Fremtræden mere Glans. — Sammen med ovennævnte smukke Flintarbejde findes en Række Genstande af enkelt Forarbejdning, der har været fælles baade for den ældre og yngre Stenalder, saasom Flækker (Knive), Skrabere, Bor m. fl. Kun Fundforholdene kan afgøre, hvor hvert enkelt Stykke skal føres hen. Disse Redskaber har været brugt til Skrabning af Huder, Forarbejdning af Træ og Ben samt til alle Slags Arbejde i det daglige Liv. De samme Redskaber har været brugt langt ud over Stenalderen ind i den følgende Metaltid.

Flækken er tildannet af en Flintblok ved et rask Slag mod en af dens Endeflader, saaledes at Flækken udsplattedes paa langs ned ad den. Det var et godt Skæreredskab og Stenalderfolkets Knive. Af den yderste af en Blok afslaaede Flække faas Rygflækker. Ryggen er dannet af Skropen. — Er Slagbuglens modsatte Ende tilhugget med mange smaa Slag, saa er der dannet en Skrabeg, Skraberen kan have ud- eller indbuget Eg. Af en Flintblok kan afhugges en større eller mindre Skive, der ved Tilhugning med mange smaa Slag faar tildannet et Stykke Eg, saa at den egner sig til Skrabning. Skiveskraberne kan efter Skivens Form være

aflange, snart mere runde. De aflange Skiveskrabere kan undertiden være stærkt afsmalnedede mod Bagenden og buede efter Længden; denne Form kaldes „skeformede“ Skrabere. Baade Flækkeskraberen og Skiveskraberen har vistnok været anvendte som Fil eller Rasp til Arbejde i Træ, Horn, Ben og ved Tilvirkning af Skind. Naar Eggen er hakket eller skaaret, viser det, at de er slidte ved Brug. Af en Flække lavedes ogsaa ved Tilhugning Bor, der var tildannet, saa at de kunde bruges til at bore i Træ, Ben, Horn og Sten.

Save lavedes af lange, flade Flintblade med en buet Ryg og en lige eller svagt indbuet Eg. Ved smaa Indhak i Eggen blev Saven forsynet med smaa Savtænder. Savene er undertiden ligesom Spyd, Pilespidser og Dolke omhyggeligt tilhuggede. (Fig. XIV). Eksemplarer af sidst nævnte Genstande er ogsaa fundne flere Steder i begge Sogne.

Det er vidunderligt, hvor højt allerede den yngre Stenalderes Mennesker var naaet i Henseende til Redskabernes Udvikling. Man havde fint, fagmæssigt tildannet Værktøj af mange Slags, og hvad der kunde udrettes med det, faar man et Indtryk af, naar man ser det Bjælkehus, Kammerherre Fr. Schested til Broholm paa Fyen for en Del Aar tilbage lod rejse alene ved Brug af Redskaber fra Stenalderen. Ved Hjælp af Stenværktøj viste det sig, at en Tømrer kunde udføre alt Arbejde ved Opførelsen af et Træhus. Af de forskellige fundne Oldsager er nogle sendt til Nationalmuseet, andre til Dueholm-Museet i Nykøbing og en stor Del er i private Samlinger. Hos Købmand Andersen, Ørding, findes en stor Privatsamling af Oldsager; mindre Samlinger er hos Gaardejer P. Houmøller, Kristinedal, Ljørslev, Gaardejer Anders Brogaard, Højlundgaard, Ljørslev, Gaardejer Karl Pedersen, Storup, og nærværende Forfatter.

Gravhøje.

Hvilke herlige Mindesmærker har vi ikke i vore Høje, der er Oldtidens Kirkegaarde eller Familiegravsteder.

Det, der særlig afmærker Forskellen mellem den ældre og yngre Stenalder, er den ændrede Gravform med Gravkamre i Høje, som forekommer overalt i begge Sogne, mere eller mindre spredte; de fortæller ogsaa om en tidlig Bebyggelse og om den Rolle, denne Egn har spillet i Oldtiden. Trods den daarlige Jord i en stor Del af Sognene, rummer de mindst 160 Kæmpehøje, deraf 79 i Ljørslev, 55 i Ørding og 26 i Storup. Navnet „Kæmpehøj“ er misvisende, idet Højene som ovenfor nævnt er den bosiddende Befolknings Gravhøje. De minder ikke om Slag, som tidligere antoges. Det er vel Vaabenfundene (f. Eks. Broncesværdet), som har medvirket til, at Højene blev Kæmpegrave.

Langt de fleste Høje er ganske ødelagte. Kun 36 er bevarede, deraf 3 i Ørding, 3 i Storup og 30 i Ljørslev; flere af disse er stærkt forstyrret ved tidligere Gravninger efter Oldsager eller Sten. En fuldstændig uskadt Høj er en sjælden Undtagelse. Halvdelen af Højen mangler, i Toppen er der et Hul, dybe Indsnit skæmmer Siden o. s. v. De fleste Høje er udjævnede for at udvide Agerlandet¹⁾. Og dette sker, skønt det ikke altid økonomisk set havde det mindste at sige, om disse Fortidsminder blev liggende urørte. Dog er det ikke alene Agerbruget, der har Skyld for Ødelæggelsen. Det er ofte Søgning efter Sten, og at man har villet prøve, om der var noget at finde i Højen, skønt man bestandig ikke har opnaaet stort andet, end at efterlade Old-

1) Oehlenschläger skriver i St. Hans Aftenspil:
 „Den Høj, der staar fra Arilds Tid,
 den pløjes nu med megen Flid
 til Grunde af sin Ejermand,
 at den kan blive Agerland.“

tidens Mindehøj i ødelagt Stand. De mange Sten, der blev brugt til den nye Amtsvej, er Skyld i, at flere Høje blev udjævnede. I Højene findes Kendskab om Oldtiden, men ikke Værdisager; de fleste Højjudgravninger er blevet uden mindste Udbytte for Oldtidsforskningen. Af de ødelagte Høje er Ødelæggelsen saa grundig, at disse Mindesmærker er helt forsvundne eller mishandlede til Ukendelighed. Kun efter Sporene i Marken kan man bedømme, at der tidligere har været 124 Høje foruden de bevarede; af disse er 1 i Storup og 17 i Ljørslev fredlyst.

Hovedmængden af Gravhøjene er fra Broncealderen. Ældst er Dyssen, som er bygget af faa store Sten; 4—6 Bæresten danner Væggene. Paa dem hviler en vældig Sten eller 2 mindre til Dække. Bærestenene er anbragte fast i Undergrunden og stillet skraat indefter. Gravkammeret er sædvanlig et Par Meter langt og fra $\frac{3}{4}$ til 2 Meter bredt. Den ene Endesten naar for det meste kun halvt op til Dækstenen; derved fremkommer en Aabning, hvorigennem Liget førtes ind i Kammeret. Dyssen var omgivet og beskyttet af en lille flad Jordhøj; Jorden skjulte Kammerets Sidesten; Dækstenen hævede sig frit over Højen, som havde rund Form. Ved Foden af den runde Høj blev der med smaa Mellemrum sat en Kreds af meget store, indtil 2 Meter høje Sten. Det var dels for at pryde Graven og dels for at beskytte den. Hvad der var indenfor Stenkredsen, var fredet. Det var de dødes fredhellige Omraade. Saaledes dannedes Runddyssen; men ofte har Højene aflang Form; disse indeholder mere end ét Dyssekammer. I Stedet for at lægge flere Runddysser ved Siden af hinanden har man bygget 2 eller flere Kamre i aflange Høje, som kaldes Langdysser. Disse Høje er ogsaa omsat med en Kreds af store Sten. Dyssekamrene brugtes til Begravelse gennem længere Tid og rummer ofte Rester

af flere Lig, undertiden indtil en halv Snes. De var Slægtens fælles Gravplads. Naar nogen døde, blev Gravhøjen altsaa aabnet paany, saa den døde kunde blive jordfæstet („samlet til sine Fædre“).

Hvor Overliggeren er dækket af Jord, er det en senere i Broncealderen foretagen Forøgelse af Højen. Af Dysser findes ingen her i Sognene velbevarede. De er alle ødelagte; det er i det hele sjældent at træffe disse Mindesmærker uforstyrrede.

Efterhaanden som Befolkningen tiltog, slog Dyssekamrene ikke til. Da det blev for besværligt stadigt at bygge nye Kamre, fandt man paa at danne store Gravsteder. De bestaar af et aflangt, højt Kammer, som er bygget af store, kantstillede Sten som Væg og flere mægtige Stene til Loft. Den Side af Stenene, der vender indad, er gerne flad, ofte ved Tilkløvning, saa Væggene bliver jævne. Mellemrummene mellem de store Sten udfyldes og tættes med et Slags Murværk af mindre Sten eller Fliser. Gulvet i Kammeret er omhyggelig jævnet, og det kan være belagt med et Lag knust Flint. Til Kammerets ene Langside gaar der en vinklet førende, smal og lav stensat Gang. Hele Anlægget er omgivet af en Jordhøj. Gravkammeret kan være flere Meter langt og i Regelen et Par Meter bredt og saa højt, at man kan staa oprejst eller næsten oprejst inde i det. Saadanne Gravstuer er opførte med stor Dygtighed, da Stenene ikke har forskudt sig i de mange Aar siden Opførelsen. I Modsætning til Dysserne har disse Gravstuer ingen Stenkrans langs Højens Fod. Disse Gravminder er bleven kaldt Jættestuer; men dette Navn er vildledende. De er ikke bygget af kæmpestore Jætter; de Folk, der har bygget Jættestuerne, har ikke været større, end de almindeligvis er nu til Dags. Jættestuerne er Gravkamre og har ikke været Boliger for Trolde, Jætter eller andre overnaturlige Væsener, som

Bønderne troede i gamle Dage. Undertiden har man bygget to eller endog tre Jættestuer i samme Høj. Dette er Tilfældet med den eneste Jættestue, der er fundet paa det her omhandlede Omraade. Men herom senere.

De yngste af Stenalderens Grave, bestemte til stadige Fællesgrave, kaldes Gravkister. Disse er aflange Grave med tre eller flere flade eller kløvede Sten i hver Langside, ofte med flere end to Dæksten, der ligger tværs over Graven, og med Indgangsaaftning for Enden af det aflange Kammer. Medens Tilhugning ikke kendtes ved Dysserne og var Undtagelse ved Jættestuerne, er den Reglen ved Gravkisterne. Mellemmrummene mellem Dæk- og Sidesten blev udstoppet med mindre Sten. De blev helt jorddækkede af en oftest ganske lav Høj, hvorover der tit baade pløjes og saas; dog naar Ploven undertiden ned til Kammerets Loft, og Gravkisten opdages.

Endnu er tilbage at nævne Enkeltgravene, som er almindelige Jordgrave, dækkede med lave Høje, der ofte er overpløjede og dyrkede som Marken, de ligger paa. De er af Mandslængde eller lidt over; Bunden er jævnlig dækket med et Stenlag. Den døde har hvilet i en Slags Kiste, idet Gravens Sider kan være indrammede af Sten, der i de fleste Tilfælde ligger ganske uordentlige. Saadan har Stenene ikke ligget fra først af; men Gravrummets Vægge og Loft dannedes af Planker, der har været afstivede med en Række eller Ramme af Sten, og over Graven er der saa rejst en lille Jordhøj. De var bestemte til kun at indeholde eet Lig.

Gravudstyr.

I ovennævnte Gravbygninger lagdes de døde ubrændte og ofte ledsaget af Gravgods. De var fælles Begravelsespladser, forsaavidt man i dem gravsatte Mænd, Kvinder og Børn; men Gravbygningerne har

rimeligvis kun været beregnet for en enkelt Slægt eller Familie. Hvor i Rækken den enkelte Grav findes, kan afgøres af Gravgodset. Gravenes Indretning ændredes, som Tiden gik, ligesaa Gravudstyret. De døde fik Vaaben og mange Slags Redskaber med sig i Graven, ja, endogsaa Mad. Det er særlig fra Stenaldergravene, at det nøjere Kendskab til den yngre Stenalder faas. Gravgodset er kønnere end de smaa, daarlige, daglig brugte Sager. I Dysserne findes tyndnakkede Økser, og denne Økseform er ejendommelig for Dysserne og Dyssetiden, ligesom de tyknakkede Økser, baade Ret- og Tværøkserne, og Mejsler er karakteristiske for Jættestuerne, Dolkene for Gravkisterne og Stridsøkser for Enkeltgravene.

Foruden disse Genstande findes navnlig i Jættestuerne en lang Række andre Sager, og et skarpt Skel mellem Gravformenes Udstyr findes ikke. I Dysserne kan findes Køllestene, buede og skæve Knive; endvidere hører herhen de ældste Dolkeblade med en tyk Skafteende. Gravfundene i Jættestuerne kan tillige være Save, Spyd- og Dolkeblade uden særlig udpræget Haandtag, slanke Pilespidser med trekantet Tværnsnit og Skafttunge og smaa, flade Pilespidser med Modhager. I Gravkistetiden er Dolk, Spyd og Pil Tidens Vaaben. Flintdolkene har udhugget Haandtag. I Enkeltgravene findes kun een eneste Genstand, en smukt tildannet Stridsøkse af Grønsten. Den var Mandens faste Gravudstyr, sædvanlig liggende ved Skulderen, saa at Skaftet laa nedad i Armen, som han vel plejede at bære den.

Der er foregaaet en jævn Udvikling fra Dyssetiden, gennem Jættestuetiden og til Stenalderens Slutningstid, da Gravkisterne og senere Enkeltgravene opførtes. Der træffes i de ældre Jættestuer det samme Gravudstyr som i de yngre Dysser; ja, Dolkene viser sig allerede

i Dysserne, bliver almindelige i de yngste Jættestuer og eneraadende i Gravkisterne.

Blandt Gravudstyret findes ogsaa Lerkar, der vel har indeholdt Fødevarer.

En egen Betydning har Lerkarrene fra de ældste Dysser ved, at de viser os den første Ornamentik; baade Øreflasken, Kraveflasken og Bægeret blev pyntet med nedløbende Linier paa Karrenes Bug. Det er Begyndelsen til den rige Dekoration, som udmærker den senere Stenalderes Lerkar, der efterhaanden blev bedre og smukkere. I Jættestuetiden bliver Krukkerne forsynet med udpræget Hals og Bug, Hanke og Ører, Laag og Øskener til Ophængning.

Sjældent bliver Lerkarrene reddet frem i hel Tilstand. De Forstyrrelser, de forskellige Begravelser medførte, har ødelagt Gravgodset. Sammenpakningen af Ligene i Forbindelse med de Baal (maaske Offerbaal), der ofte har været tændt i Gravene, har bevirket, at de skrøbelige Lerkar er knust, ofte i saa mange Stykker, at en Genopbygning er saa at sige umulig. Den ældre Stenalderes Kogekar er grove, tykvæggede Kar med noget tilspidset Bund og uornamenterede eller i det højeste med en Række indtrykkede Fordybninger i Mundingsranden.

Bronzealderfolket har anbragt sine Begravelser umiddelbart ved Stenalderfolkets Side; men Gravskikkene ændredes. Først begravede man Ligene i stensatte, mandslange Kister som i Stenalderen, eller i Trækister dannede af svære, kløvede og udhulede Træstammer (oftest Egestammer), og over Graven rejstes en stor Jordhøj. Saadanne Kister har man fundet mange Steder i Danmark; i Kisten laa den døde fuldt paa-klædt med Smykker, Vaaben og andet Udstyr, som han plejede at bruge i det daglige Liv. I Stenalderen blev den døde rimeligvis ogsaa sat ind i Gravkammeret

i sin daglige Dragt med Smykker, Vaaben og Redskaber. Egetræets Garvesyre i Forbindelse med Højens Fugtighed har bevaret Kistens Indhold.

I den senere Broncealder brændte man den døde, og Ligbrænding blev almindelig og eneraadende Skik. Ved at brænde Ligene har man sikkert tænkt sig at gøre Sjælen fri, saa at den kunde slippe bort fra det gamle Legeme, og at den kunde leve uden at bo i Legemet.

I den første Tid lagde man Resterne af Ligbaalet i mandslange Kister af Stene eller Træ, hvori den dødes Vaaben, Smykker og andre Ting, som han holdt meget af, fik Plads; men senere samledes Asken i en Lerkrukke (Urne); derover rejste man et stensat Kammer. Gravgodset blev mindre værdifuldt, sædvanligvis nogle faa Smaasager.

De fleste Broncealdergrave dækkedes af kunstigt, opkastede Høje paa flad Mark. Ofte indeholder Højen flere Grave. Dybest nede, ofte under Markflader, ligger Stenaldergraven. Højen var dengang kun lav. Over den fritstaaende Dysse eller Gravstue byggedes Broncealdergraven, og Højen er samtidig gjort større og faar da først sin fulde Størrelse.

Ikke sjældent finder man indsat foroven i en Høj en Urne af Ler med brændte Ben, undertiden flere sammen; de kan ogsaa findes indsatte i Højens Sider. Disse Urnegrave findes saa godt som aldrig nedsat i Højens Nordside. Ligesom i vore Dage Kirkens venlige, lyse Sydside foretrækkes som Gravplads, medens den mørke Nordside undgaas, saaledes tilsvarende i Oldtiden. Intet Nyt under Solen!

I flere af Højene her i Sognene er fundet Broncegenstande eller større eller mindre Dele; men Broncefundet er ikke stort indenfor Omraadet. Fundene staar

ikke i Forhold til det store Antal Gravhøje; men herom senere. Broncen gaar hurtigt til ¹⁾).

Længe havde Jernet været i Brug, inden det kom til Danmark. Ved Aar 500 f. Kr. fandt det Vej hertil. Og Overgangen fra Bronze til Jern foregik ikke brat. I Førstningen var det sjældent og kostbart.

Den førromerske Periode, 400 Aar før Kr. F. til Kr. F., Aarhundrederne nærmest forud for vor Tidsregning kaldes den førromerske Jernalder, fordi den romerske Handel endnu kun mærkes i ringe Omfang.

Gravskikkene vekslede ogsaa i Jernalderen. Ligbrænding, som var eneraadende Gravskik i den yngre Bronzealder, anvendtes ogsaa i Jernalderen. Gravgodset var yderst fattigt. De brændte Ben, Kulrester og Metalgenstandene fra Dragten, Gravudstyr, som var med paa Baalet, samlede sammen for det meste i et Kar, sædvanlig af Ler, der nedgravedes i Udsiden af en ældre Høj. Undertiden opkastedes en egen Høj, som gjordes ganske lille og lav, saa at den tegnede sig i Landskabet som en næsten umærkelig Tue (Tuegrave). Ret ofte nøjedes man med at sammenfeje Baalresterne i en lille Fordybning i Jorden, hvor de enten dækkedes med en flad Sten eller blot med Muld og nu viser sig som kredsrunde Pletter, de saakaldte Brandpletter, med sort, kulholdig Jord. Flere Brandpletter er fundne paa Matr. 17 s i Ørding. Saavel den ene som den anden Art Grave ligger ofte samlede paa store Gravpladser. Dette er den ene Forskel fra før. Den anden bestaar i, at Dødsgaverne brændes sammen med de døde. Denne Ændring skyldes en Idé vedrørende Livet efter Døden. Lerkarrene er af beskedent Præg; de er ofte ret store med kun sparsomt anvendte Ornament.

Den romerske Periode fra Kr. F. til 300 e. Kr. F.

1) Oldtiden kan man inddele i følgende Tidsaldrer: Stenalderen fra c. 4000 f. Kr. til c. 1500 f. Kr., Bronzealderen fra 1500 f. Kr. til 400 f. Kr. og Jernalderen fra 400 f. Kr. til 1000 e. Kr.).

kaldes saaledes, fordi den romerske Handel tilfører vort Land en stor Mængde Varer, navnlig Bronze. De samme romerske Fabrikmærker, som man finder paa indførte Brugsgenstande i Danmark, har man fundet paa Redskaberne i de udgravede Byer Herculenum og Pompeji, der begravedes af Vesuvs Aske Aar 79 e. Kr. F.

Gravene udstyres nu efter en ny Skik. Man brænder endnu i Begyndelsen af denne Periode Ligene, medens Urnerne i Regelen begravnes i flad Mark, stundom skærmede af en lille Stenpakning eller med en flad Sten som Dække eller Underlag. Ofte stilles de frit i Jorden. Efterhaanden begynder man her og der at begrave den døde Legeme, og Gravene viser sig i Overensstemmelse hermed. Undtagelsesvis kan Graven dækkes af en Høj. Det er almindeligt, at de findes i Sand- og Grusbanker, ikke sjælden paa jævn Flade under aaben Mark. Mest udprægede er de Grave, der bestaar af et stenbygget Kammer, der var indrettet $1\frac{1}{2}$ —2 m under Jordfladen. Dækket kan være dannet af store, fladt liggende Sten eller af mange mindre, de underste ragende noget ud over Gravrummet og de følgende noget mere, saaledes at der dannes et Tag, hvori Mellemrummene er omhyggelig udfyldte med mindre Sten. Naar Graven findes uden Stendækning, maa det antages at bero paa, at Stenene i tidligere Tid er fjernede ved Markarbejdet. I Regelen findes flere Grave nær sammen; de maa hidrøre fra en enkelt Husstand.

Det er særlig fra saadanne Grave, at de romerske Sager fremdrages. Vaaben forekommer meget sparsomt i Gravudstyret. Det er det personlige Udstyr og rigt Forraad af Mad og Drikke, der medfølger den døde i Graven.

Folkevandringstiden fra 300—500 er det Tidsrum, hvori Romerriget knuses af de germanske Barbarer. Gullet strømmer til Danmark, ja, ogsaa prægede Mønter fra Romerriget.

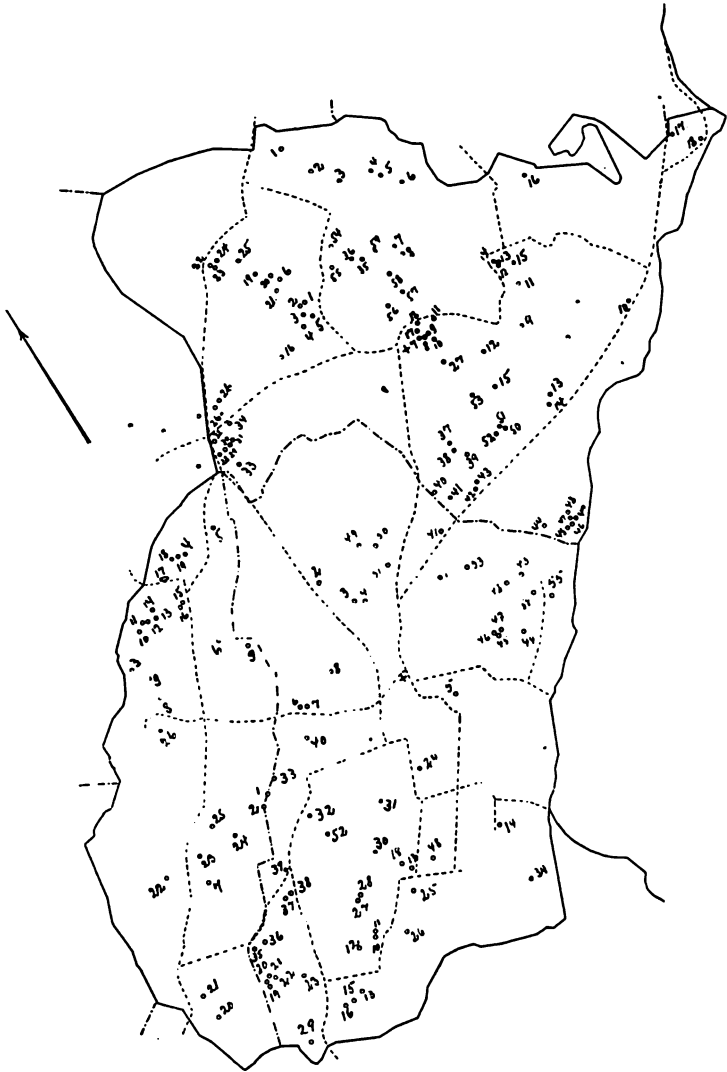
Ubrændte Gravlægninger er nu almindelige. Næsten altid ligger Gravene under Markfladen og i Samling, sjældent i Høje. Gravenes Omfang bliver mindre og med færre Sten eller ganske uden Stenramme eller dækkende Stentæppe. Det er det ringere Udstyr, der medfører, at Gravens Omfang bliver mindre. Foruden de Sager, der hørte til og fulgte med Klædedragten, findes i Regelen kun et enkelt eller faa Lerkar.

Den efterromerske Periode fra 500—800 er den mindst oplyste, idet man ikke, som i de andre Perioder, har de mange Gravfund at bygge paa. Men de Grave, der er fundet, findes som Regel i større Samlinger. Ligene er næsten altid begravede. Ligbrænding synes saa godt som ophørt. Over Graven hvælves en lav, flad Jordhøj eller anbringes kun en Brolægning i Jordskorpen. Undertiden findes Mændene nedlagt med deres Vaaben og anden krigerisk Udrustning og Kvinderne med deres Smykker.

Romerrigets Rigdomme lyser ogsaa i disse Aarhundreder i Danmark. Om det er kommet hertil som Handelsvare fra Germanerne, der har røvet det fra Romerne, eller Danskerne selv har været med til at røve det, ved man ikke. Men de fundne Sager er sikkert hjemmelavede efter romerske Forbilleder. Ingen romerske Ting findes mere. Germanerne var blevet Herskerfolket, men havde ikke som Romerne Industrienstande til Eksport.

Vikingetiden fra 800—1000 fører os ind i den historiske Tid. Aarsagerne til Vikingetogene kender man ikke med Sikkerhed, men Danmark har vistnok været overbefolket; maaske er Dannelsen af en stærk Kongemagt Grunden.

Gravene fra denne Tid findes under aaben Mark, stundom i Banker, ikke sjældent er de lagt foroven i en ældre Høj; undtagelsesvis er der bygget nye Høje;

Kort over Højene i Ljørslev og Ørding Sogne.

men til Gengæld hører disse nye Høje til de største, som overhovedet findes i vort Land. Storhøjene opkastedes kun over Folk af Konge- og Stormandsæt. Manden faar sine Vaaben (Sværd og Spyd) og sit Hestetøj med i Graven. Ikke sjældent er hos ham gravlagt Hest og Hund. Fra Dragten er ofte i Gravene fundet Spænder med Sølvbelægning; Bidsel, Stigbøjler og Spænder fra Ridetøjet findes ret almindeligt. Kvinderne faar deres Glaspynt og deres Broncesmykker med i Graven.

Gravhøje.

Paa det vedføjede Kort er alle de Gravhøje, der har kunnet findes, aftegnet med Prikker. De punkterede Linier betegner Nutidens Færdselsveje. Hver Høj har faaet et Nummer.

Ved at betragte Højenes Fordeling ses, at ved Ørding og Storup By ligger slet ingen. Derimod ligger de spredt over en ret stor Strækning lige fra den ene Ende af Sognene til den anden. Der kan ikke være anden Grund til, at Højene lagdes saaledes spredt, end at man boede spredt. Den enkelte Høj eller flere nær sammen liggende maa have hørt til eet Bosted. Saaledes oplyser Gravhøjene om Bebyggelsen. Et Højkort er derfor et fuldstændigt Bebyggelseskort. Det viser, hvilke Egne der dengang var befolkede, og om der var faa eller mange Mennesker. Naar Gravhøjene mangler et Sted, maa det ligge i, at Stedet ikke har været bebygget.

Ved at betragte Egnen ses, at Gravhøjene ligger yderst ved Bakkebrynet. I den yngre Stenalder trængte Menneskene fra Kysten indefter. Fladerne blev undgaaede og Højderne benyttede fra de næsten umærkeligste til de betydeligste. Jordbundsforholdene har næppe forandret sig væsentlig siden den Tid og Klimaet heller ikke. Naturforholdene har derimod været anderledes.

Store Strækninger har været dækkede af Skov; derom vidner de mange Stammer, der findes i Tørvemoserne o. s. v. Megen Jord har fremdeles ligget hen som Eng eller Kær. Aaerne har været mere vandrige end nu. Vand og Fugtighed hindrede Benyttelsen af Fladerne; Tørhed og Afløb gav Højderne Tiltrækning. Afskyen for den lave Jord er forstaaelig i vort Klima, hvor der fra Efteraar til Foraarstid findes mange fugtige og vandrige Lavninger. Hvor Skoven ikke hindrede det, eller Lerbakkerne var for drøje, bosatte man sig paa de lettere Jorder, som man med den Tids simple Redskaber bedst har været i Stand til at bearbejde. Man ser da ogsaa, at de lerede, frugtbare Jorder af den Grund ikke har været bebygget, da Redskaberne var for daarlige til at bearbejde den.

Endvidere kan Højene deles fra Nord til Syd i 3 Striber. Det er nu en Kendsgerning, at man ved at følge Gravhøjene kan se, hvor de gamle Færdselsveje har gaaet. Højene løber sammen, hvor der findes en bekvem Overgang over Vandløb og sumpede Strækninger; mange Steder fører de fra Vadested til Vadested. Et saadant Vadested har været mellem Ørding og Sillerslev. Dette hentyder Stednavnet Vadestedbakke (Vujstedbak) til. En af de gamle Færdselsveje fra Mors har sikkert gaaet igennem Ørding og Sillerslev ved Overfartstedet Sillerslevøre til Salling. Denne gamle Færdselsvej benyttes endnu.

En Udsigt over Gravhøjenes Fordeling over Sognene giver saaledes Oplysning om Bebyggelsen, dens Art og Omfang, om indre Samkvem og Forbindelse udadtil.

Ljørslev.

Matr. 1, 6 Høje¹⁾ (1, 2, 3, 4, 5 [alle 5 kaldes Galtzhøje], 6). Af Indberetningen til Ole Worm (se Ljørslev og Ørding Sognes Kirkehistorie Side 64) ses,

1. De i Parentes nævnte Tal er Højenes Nummer paa Kortet; endvidere er Højens Navn tilføjet bagefter Nummeret.

at kun 3 Høje dengang har dette Navn. Til flere af Højene er knyttet et Navn. Nogle af disse Navne har jeg søgt at give en Forklaring, der dog ikke maa betragtes som fyldestgørende.

Til mange Høje er knyttet Mandsnavne, og det er ikke utænkeligt, at de virkelig har faaet Navn efter dem, hvis Ben er højlagt deri. Første Led i Højnavnet Galthøj indeholder maaske Mandsnavnet Galt. Er dette Tilfældet, har oprindeligt kun den ene Høj i Højgruppen haft dette Navn. 4 af Højene er fredlyst.

Matr. 2, 8 Høje (7 og 8 Starhøjene, 9, 10, 11, 12 [det er vistnok denne Høj, der benævnes med flere Navne: Rosenhøj, Rosmeshøj og Rørsenshøj], 13, 13 a og 13 b,¹⁾ 14 Kløvenhøj).

I flere Hundrede Aar var disse Høje synlige viden om; Egnens Folk kaldte dem „Storhøje“, hvilket med Bøndernes Udtale bliver til Starhøje. kan ogsaa indeholde Mandsnavnet Star. Forleddet i alle 3 Navne i Nr. 12 hentyder vistnok til Stendynge eller Krat. Højene faar ofte Navn efter Omgivelserne. — Paa mange Høje er det kendeligt af deres udhulede Top, at de engang maa være blevet udhulet i Midten. En saadan udgravet Høj kaldes tidt Kløvenhøj, kløvet Høj, d. e. udkastet Høj.

Matr. 3, 1 Høj (15 Udmarkshøj, d. v. s. Højen i Udmarken).

Matr. 4, 8 Høje (16, 17, 18, 19, 20, 21), hvoraf 3 er fredlyste.

I Nr. 21 er fundet en Grav fra Broncealderen. Der fandtes Rester af et Broncespænde, der var stærkt opløst. Nordøst derfra i samme Mark er fundet i en udjævnet Høj en Grav (13 a) fra samme Tidsalder, ligeledes med svage Spor af Bronze.

Matr. 5, 5 Høje (22, 23, 24 [alle 3 kaldes Nebelhøje], 25, 26 og 26a). Nr. 22 er udgravet. I Højen fandtes Glas-

¹⁾ 13 a og 13 b har ikke faaet Nummer paa Kortet; sammen med 26 a forøges Højenes Antal i Sognene til 161.

perler, en Haandledsring og en Pincet af Bronze. Alle Dele opbevares i Nationalmuseet (C. 4188). Nr. 23 er ogsaa udgravet. I den fandtes ved Højens Bund en stensat Broncealders Gravkiste, hvori var en Broncedolk og en Bæltplade, som begge opbevares i Dueholm Museum (Nr. 113). — Nr. 25 blev udgravet 1921. Ved Udgravningen fandtes et lille firkantet stensat Kammer med brændte Ben, og midt i Højen en større stensat Grav med en Dynge Haandsten over, men uden Overligger. Der fandtes ingen Oldsager. Der var en Fodkreds af store Sten om Højen. Ved Udgravningen fandtes i Nr. 26 et Flintspyd.

Matr. 6, 1 Høj (27, Kjerlinghøj; Forleddet: Kælling).

Matr. 7, 9 Høje (28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36). Ved Udgravningen af Nr. 33 fandtes 3 stensatte Grave, en Del Lerkar og en Flintdolk.

Matr. 8, 10 Høje (37, 38, 39, 40, 41, Torshøj, 42, 43, 44, 45, 46 [noget af den paa Matr. 9], hvoraf 3 er fredlyst). Ved Eftergravning i Nr. 37 fandtes en tyndnakked Flintøkse og en glat Broncearmring. Der fandtes ved Udgravning af Nr. 39 en Grav fra den yngre Stenalder; i denne var en meget smuk, lang Stendolk og en ligeledes meget smuk Pilespids med Modhager. Graven var sat af smukke Kløvninger. I Højens nordre Side var en Grav fra samme Tid, men uden Gravgoods. — Højnavnet Torshøj kan maaske tyde paa, at her i Nærhen har været et Offersted; men herom senere. — I Nr. 43 fandtes ved Udgravningen to Jættestuer tæt sammenbyggede og hver med sin Gang; i det sydlige Kammer, som der tidligere havde været gravet i, fandtes nogle faa Ravperler. Den nordlige Stue var rigere paa Oldsager; i denne fandtes en Stridsøkse med Skafthul, en sleben Grønstensøkse med Nakkehul, en sleben Flintøkse, fem Flintknive, enkelte Ravperler, en

Ildsten, en Pilespids med Modhager og 3 andre Pilespidser. I den nordre Gang fandtes to Flintdolke og i Fylden en Slibesten. Begge Kamres Dæksten var for mange Aar siden bortsprængt. Kamrenes Bund var belagt med tilhugne Fliser. I Nr. 49 er fundet en Enkeltgrav fra Stenalderen uden Gravgoods.

Matr. 9, 7 Høje (47, 48, 49, 50, 51, 52 og 53), hvoraf 3 er fredlyst.

Matr. 11, 2 Høje (54, 55).

Matr. 12, 4 Høje (56, 57, 58, Pinkhøj, 59). Forleddet „Pink“, jydsk pinke (flaa), sigter til det Sted uden for Byen, hvor Rakkeren udførte sit Hverv. — I Nr. 56 fandtes ved Udgravningen fire Grave opbygget i to Etager; de to nederste Grave var i Forlængelse af hinanden, og paa disse Graves Dæksten var de to øverste Kamres Bæresten opsat, saa de dannede et stort enestaaende Gravanlæg. Gravene indeholdt intet Gravgoods; i den ene var der dog Spor af et Perlemorssmykke; i Fylden fandtes en Dobbeltknap af Bronze, en Kampestensøkse og tre Køllesten. — Nr. 59 blev i 1864 udgravet af Soldater, hvorved fandtes en stor stensat Gravkiste paa hvis Bund laa udbredt som et Tæppe en Del Stykker af meget grovt, vævet, uldent Tøj, samt en Del Haartotter af et Dyreskind. Paa Tæppet laa et Skelet af et Menneske, som hensmuldrede ved Berøringen. I Graven fandtes en Spiralfingerring af Guld. Alle Dele blev indsendt til Nationalmuseet. (Nr. 21487—88).

Paa Matr. 4 i Ljørslev er senere fundet 1 Høj og flere Grave. I Højen (13 b) havde tidligere været et større Kammer, hvorfra alle Sten var fjernet undtagen Randstenene. Graven kunde ses ved et Lag Mosejord midt i Højen; der fandtes 6 Ravperler fra Stenalderen.

Paa en naturlig Højning uden Spor af Høje er der fundet 9 Grave. Af disse var 4 Barnegrave. I den ene af disse fandtes en Barnekiste af Træ, hvoraf der var

tydelige Spor at se. Der var nedsat to ornamenterede Lerkar i Nordenden af Graven; Karrene var sat indeni hinanden og var fra Stenalderen. Af Gravgoods i de fem andre Grave fandtes i de tre en Flintdolk i hver; i den fjerde var nedlagt et smukt Stenalderskar med sjældne Ornament, og i den femte Grav fandtes intet Gravgoods. Den ene af de fem Grave havde en Brolægning af smaa Sten; Kampsten var dynget over Overliggerne.

Højris Mark. Matr. 1, 18 Høje (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, Gravhøj, 8, 9, 10, Vaarhøj, 11, 12, 13, 14 [11—14 kaldes Stenhøje], 15, Langdos [Dos = Dysse], 16, 17 og 18). I Vaarhøj (maaske ældre dansk „Varth“ = „Vagthold“) er funden en Tilhuggersten med en Fordybning paa hver af de to brede Sider og desuden en Fordybning paa en af de smalle Sider. Paa Enden var mange Ar efter Slag. I en af Stenhøjene er fundet en Guldtraad i Spiral, siddende om et Stykke Ben. Desuden fandtes nogle sønderbrudte Metalsager, saasom en Armring, en Kniv og en Stenkniv. Sydvest for Højene i Pollumkær er fundet tre Bronceringe. Paa Enderne af den ene Broncering var anbragt 2 runde Bronceknapper; den ene støbt over en Kerne af Ler. Alle Dele er indsendt til Nationalmuseet.

Ørding.

Matr. 2, 1 Høj (1).

Matr. 4, 4 Høje (2, Store Kongehøj, 3, 4, Lille Kummelhøj [ældre Dansk: Kummel = Mindesmærke], 5, Bastruphøj), Paa en Banke Nord for Ørding har St. Kongehøj været; der skal ifølge Sagnet have været en Konge begravet i den. Sagnet har for saa vidt Ret, som Højen virkelig indeholdt en Høvdinggrav fra Vikingetiden. I denne Tid var det stundom Skik, at Krigeren fik sine Vaaben og sit Ridetøj, ja ofte sin Hest og Hund med i Graven. 1873 blev Højen udgravet. I en Dybde af 1 Meter under Jordoverfladen fandtes en Sten-

dyngge i Højens Indre. Midt i denne Dyngge fandtes en hvælvet, stensat Grav fra den romerske Periode i Jernalderen. Heri fandtes en Mængde Brudstykker af en stor Træspand med ombøjet Jernrand langs Mundingen, et Par Brudstykker af et stort af Bronzeblik dannet Kar uden Prydelser, en Del Brudstykker af et Bronzekar med skraat buede Striber ned ad Siderne og med udadbøjet Munding, hvorpaa har været fastloddet 2 opstaaende Ører, i hvilke en Bronzehank har grebet, Brudstykker af en Broncekasserolle og en deri passende Broncesi, Brudstykke af et tvæægget Jernsværd med Grebtunge og med paasiddende betydelige Levninger af Træ, Brudstykker af en stor Spydspids af Jern med lang Dølle, uden paa denne sidder fastrustedes Levninger af to Slags Tøj, en Skjoldbule af Jern uden fremstaaende Spids og 7 forrustedes Jernstykker, hvoraf et synes at være af en Bæltehagekrog og to Stykker synes at være af en Kniv med Ryg; paa den ene Side af disse 2 Stykker var fastrustet et Stof, der nærmest lignede fint Skind.

I den sydlige Side af Højen, ca. 2 Meter over Højens Grundflade, fandtes en Del Levninger af Træ, der laa i den løse Muld. Midt i dette Lag af Træstumper, der hensmuldrede ved Berøringen, fandtes to Brudstykker af en stor Jernspydspids med Dølle, et lille, meget forrustet Økseblad af Jern, et Brudstykke af en Jernkniv med Ryg, et meget forrustet Mundbid af Jern til et Bidsel, et Par forrustedes og beskadigede, trekantede Stigbøjler af Jern, der syntes at have været sølvbelagte, 3 store, ovale Jernspænder, formodentligt af Sadelgjorden (ved det ene var fastrustet et Brudstykke af Rembeslag), en Del mere eller mindre ufuldstændige Rembeslag af Jern, der alle har været sølvbelagte, samt adskillige forrustedes og ubestemmelige Jernstykker og endelig et Par smaa Stykker Dyrehud med paasiddende Haar. Desuden fandtes en meget forrustet, stor Jern-

spand, et Endebeslag af Bronze til et Drikkehorn, 2 Brudstykker af en lille tynd Sølvbule og Brudstykker af flere Lerkar.

Endvidere fandtes enkelte Benknogler, samt i den nordøstlige Ende af Graven en Guldring, dannet af to vredne og derpaa sammensnoede Guldtraade, hvis ene Ende er ombøjet som en Krog, der griber ind i en af den modsatte Ende dannet Øsken; den vejede 17/64 Lod og blev vurderet til 19 Rdl. 48 Skilling; dette Beløb blev udbetalt Finderen.

Fra Steen Blichers Novelle „E Bindstow“ kender man Navnet Baahstrup (Bastrup). Forleddet kan henpege paa Bast af Træer eller Mandsnavnet Basti, men herom senere.

Matr. 5, 4 Høje (6, 7, Brunhøj, 8, Sorthøj, 9 Grønhøj). Disse Højnavne peger sikkert paa de Naturforhold, der var ejendommeligt for Omgivelserne: de grønne Marker, den sorte Hede o. s. v., altsaa Plantevæksten.

Matr. 6, 4 Høje (10, Klovhøj, 11, 12, Ildhøj, 13. Elhøj). I 1930 blev Ildhøj udjævnet og bortkørt. Under Gravningen fandtes i Fylden 3 Stumper af Slibestene, 3 Knusesten, i Sydsiden Potteskaar af flere, mindst fire, Urner, hvoraf de to indeholdt Kulstumper og brændte Ben og to ubestemmelige Brudstykker af Bronze. Paa Bunden af Højen fandtes to Rækker Sten af Mandslængde. Liget har sikkert været begravet i en Trækiste, og omkring denne har Stenene da været anbragt. Af Kisten eller Liget var intet at opdage, kun var der nogle mørke Pletter i Jorden. Navnet Ildhøj taler maaske om, at der har været tændt St. Hansblus paa den.

Matr. 7, 1 Høj (14, Korshøj eller Kaashøj). Ørding Kirke er synlig i vid Omkreds. Den bliver efter Folkesnak benyttet som Sømærke, og naar Kaashøj, som er Syd for Kirken, er i lige Linie med Kirken, har man Nord- og Syd-Retningen. Endvidere fortælles, at Sø-

folkene kalder Ørding Kirke „den skæve Kirke“, fordi den ikke skal ligge solret. — Paa Højen kan ogsaa have været opstillet et Kors, enten som Sømærke eller fordi den har tjent som Mødested for den aarlige Korsbyrd i den katolske Tid. Deraf har den saa faaet Navnet „Korshøj“.

Matr. 8, 2 Høje (15, 16).

Matr. 9, 8 Høje (17, 18, Tinghøj, 19, 20, 21, Sovehøj, 22, 23, 24, Mølrøgelhøj). Der er fundet en Flintøkse og to Stenperler i Nr. 17; i Nr. 18, som kaldes Tinghøj, fandtes to stensatte Grave, hvori der var Lerkarskaar og brændte Ben; ligeledes skal der være fundet i Tinghøj en Sten med flere Huller i og en Slibesten.

Tinghøj minder sikkert om et gammelt Tingsted. Der vides næppe noget om, at Morsø S. Herreds Ting har været holdt her; men det er meget muligt; thi det er ikke sjældent i et Herred at finde flere gamle Tingsteder, ved hvilke Tinget til forskellig Tid har været holdt.

Tinghøj har ligget paa Skravelsbakke, hvorfra man har en herlig Udsigt over Størsteparten af Salling og Thy. Ofte ligger Galgehøj, den naturlige Følgesvend, i Nærheden af Tinghøj; men her er ingen Galgehøj. Man taler om Ungdommens raske Ben og spændstige Gang, og man kender den modne Alders adstadige Skridt og Alderdommens langsomme eller skravlende, som det udtales her paa Mors, Bevægelser. Det er ganske naturligt, at Benene har svigtet hos de dødsdømte, naar de gik fra Tingstedet, og de har gaaet noget skravlet ned ad Bakken. Jeg kunde tænke mig, at Bakken deraf har faaet dette mærkelige Navn. Heri kan der saa mulig være et Bevis for, at der har været et Tingsted ved Tinghøj. Der ligger flere store Sten i en Grøft Østen for Højen; de skal være kommen fra Tinghøj

og være benyttet som Tingsten, hvorpaa Tingstokkene har været anbragt,

Sovhøj: Første Led er maaske et Personnavn (Se-win. i jydsk Form Soun), Navnet gemmer da Mindet om en Mands Navn, som er begravet i Højen. I Sovhøj er fundet et Broncesværd og i Østsiden af Højen en Mængde Urner; i en af disse en Syl og en Barberkniv af Bronze.

Ofte kan Højnavnene sigte til rent tilfældige Forhold, som f. Eks. Sovhøj til det Sted, hvor Hyrden tog sig en Hvil. Møl, Møgel, Stor; Røgel eller Røgle betyder en langstrakt Forhøjning eller Bakke, Aas, som er afledt af Ryg. Mølrøgelhøj, den store Høj paa den lange Bakke. Møgel og stor er fra forskellige Tider.

Matr. 10, 2 Høje (25, 26).

Matr. 11, 3 Høje (27, Skelhøj, 28, 29, Nethøj). Skelhøj ligger maaske i Skellet mellem Ørding og Prostrup, og deraf Navnet. Net hentyder maaske til Fiskegarn. I Nethøj fandtes mange Sten i en aflang Dynge; mellem Stenene laa to Slibesten. Desuden fandtes flere Flækkeknive, Tordensten. Formen for Tordenstenene her paa Mors er en Flække, altsaa et tildannet Redskab. Mange Steder et forstenet Søjvindsvin, en saakaldt Sebedeje (Spaadejen, Paddeko eller Palliko paa Mors), opkaldt efter Zebedæi Sønner, „Tordensønnerne“, (Marc. 3, 17), Disse Tordensten gemtes i Husene for at værne dem mod Lynnedslag og mod onde Vætters Magt: det var den Tids Lynafledere.

Matr. 12, 2 Høje (30, 31, Volshøj). Det fortælles, at fra Volshøj kunde Husted-Manden have Opsyn med sine Folk i Marken. Volshøj, Volleshøj (Ole udt. Volle).

Matr. 13, 3 Høje (32, Trædhøj, 33 [Skeldige og Grøft mod Storup Mark gaar over den vestlige Side af Højen, og kaldes sammen med to Høje i Storup Trehøje], 34, Aarshøj eller Aashøj. Trædhøj, jydsk træde.

„Trætte, Proces“ indgaar ofte i Navne paa omstridte Stykker. En Aas er en langstrakt Højde eller Højderyg, men det passer ikke paa denne Højs Omgivelser. Aar er et gammelt Ord, som egentlig betyder „Sendebud“, men blev Betegnelse for en høj kongelig Ombudsmand eller Aarmand; maaske en af Kongens Embedsmænd (Aarmænd) er begravet i denne Høj. Et Rettergangssted, som blev holdt ved Strandbredden, kaldtes ogsaa Aar. Aarshøj ligger helt nede ved Engen, som er gammel Fjordbund, paa en lille Odde, som har gaaet ud i Fjorden.

Matr. 14, 5 Høje (35 og 36, Øksenhøje, 37, Lille Dorris, 38, 39). Øksenhøje hentyder til Dyrenes Færd den ved disse Høje. Øksen er i gammel Udtale Fler-tal af Okse.

Matr. 15, 1 Høj (40, Baunhøj). Dette Navn minder om den Tid, da Bavnen var et virkeligt Meddelelsesmiddel. Naar en Fjende nærmede sig Kysten, tændte man Baal paa Højen, og disse Baal forplantedes i et Nu fra den ene Landsdel til den anden og kaldte Folk til Vaaben lige ned til Slutningen af det 17. Aarh.

Matr. 17, 7 Høje (41, 42, 43, Nyhavehøj [Have, Indhegning], 44, Mandshøj [maaske af Mandsnavnet Manne], 45, 46, 47). I Markbogen nævnes Sundhøj, som vist maa have været paa Matr. 17. 1929 fandtes i Nr. 41 en Rammegrav fra Stenalderen. I Graven fandtes en Stridsøkse med Skafthul, en stor og to smaa Ravperler.

Matr. 18, 1 Høj (48).

Matr. 20, 3 Høje, (49, Trædhøj, 50, 51, Trædhøj).

Matr. 22, 1 Høj (52).

Matr. 24, 3 Høje (53, 54, 55). Tidligere har der været bygget en Mølle paa Nr. 55.

Storup. Matr. 1, 6 Høje (1 og 2 kaldes sammen med 33 i Ørding Trehøje. Her har Højenes Beliggen-

hed i Nærheden af hinanden været Oprindelse til Højenes Navn, 3, 4, 5 og 6). Nr. 2 er fredlyst. I Nr. 6 er fundet en Dolk af Flint.

Matr. 2, 1 Høj (7).

Matr. 4, 12 Høje (8, Gravhøj, 9, 10, 11, 12, 13, 14 [de tre sidste kaldes Elhøje], 15, 16, 17, Troldstuen, 18, 19). 18, 19 og 4 kaldes Posehøje. I Følge Sagnet skal Navnet være fremkommen ved, at Nisserne har baaret Jorden hen til Højene i Poser, og saaledes lavet dem.

Troldstuen tyder stærkt paa overtroiske Forestillinger. Vore Forfædre troede, at Højene var Bolig for Nisser og Trolde. Til flere af Højene knytttes der Sagn. I Sovehøj boede Nisser, som man har set hænge Tøj til Tørre paa den; i Øksenhøje boede en Smed, som flere har hørt smede. Der blev engang stukket en Pisk ned til ham gennem et Hul i Højen; men Smeden trak Piskene ned til sig. I den nordlige af Trehøje har der ogsaa boet en Smed. Desuden danser der hver Midnat tre Jomfruer paa disse o. s. v. Først det 19. Aarhundredes Videnskab har hævet Fortryllesen. Vi ved nu, at Troldhøjen er en Gravhøj, at Skatten er Gravgods, og at hvad der ellers fortælles om Elverpiger er Koglerier, fødte i den danske Sommernats sindsforvirrende Dejlighed. Navnet paa Troldstuen er gammelt, idet Stuen allerede nævnes 1638 i Præstens Indberetning til Ole Worm; den lyder saaledes: „Paa Storup marck er en høj, kaldes Troldstuen, hvor nogle store stene ligger paa huer andre.“ I Danske Atlas fra 1769 læses, at „paa Storup Mark er en Høj med nogle store Sten paa, kaldet Troldstuen.“ 1806 skriver C. Schade: „Foruden egentlige Gravhøje, som i Oldtiden maa have været Ting- og Offersteder, findes her endnu Levninger af Stendysser, som Troldstuen paa Storup Mark.“ Schade udtaler, ligesom Ole Worm 1643 i „Monumente

Danica“, den Mening, at Dysserne var Oldtidens Tingsteder eller maaske Altre, hvor Guderne fik deres Offer. Han skriver: „Alteret er oftest en Jordhøj, paa hvis Top der staar tre vældige Stene, som bærer en fjerde, der baade er sværere og bredere, saa at der dannes ligesom et Bord. Underneden er der en Hulhed, som af og til er tom, men ofte fyldt med Jord og Stene, og som var bestemt til at modtage Offerblodet. Sjældn er det, at der her ikke findes Flintsten til at slaa Ild med; thi kun saaledes maatte den Ild antændes, hvorved Offeret skulde brændes.“ Først i 1843 gjorde Worsaae sig i „Danmarks Oldtid“ til Talsmand for den Opfattelse, at Dysser var Grave.

I 1927 blev Troldstuen udgravet. Den var ødelagt ved tidligere Gravninger. Paa Bunden af Højen fandtes 5 tyndnakkede Økser i mindst 4 Grave. De tyndnakkede Økser bestemmer denne Langdysse til den ældste Dyssetid; men den mindede meget om en Jættestue; det var et jættestueformet Kammer, tætbygget af mange Sten. Der blev ikke foretaget nogen Undersøgelse. Af Ligene fandtes intet Spor; de var forlængst formuldede.

Matr. 6, 6 Høje (20 og 21 Ejsthøje eller Eishøje, 22, 23, 24, 25, Brunrøgelhøj. I Nr. 21 er fundet en Stenøkse m. m. (Se Nationalmuseet Nr. 15286). Denne Høj har været paa Egestue Agre. Egestue = Egestup; Egestup Høj = Ejsthøj. Dette Navn peger paa den omgivende Plantevækst. Paa Marken ved Højen er fundet en spidsnakked Økse. Ved Eftergravning i Nr. 23 fandtes to Skafthuløkser og ved Nr. 24 en tyknakked Økse; der er flere Ting, som tyder paa, at her har været en Jættestue.

Matr. 7, 1 Høj (26).

Nogle Højnavne er bevarede gennem Indberetningen, som Ole Worm modtog af Præsten 1638, saaledes

Findshøj og Ørnshøj i Ljørslev, Murhøj paa Vittrup Mark og Kununellhøj (maaske Kongehøj) i Ørding. Hvor de har været vides ikke.

Bosteder. Fund af Oldsager fra Mark og Mose uden for Højene er ikke ualmindelige. Saaledes fandtes i Birkemose for ca. 50 Aar siden ved Tørvegravning en Slagstok af Hjortetak, tre Spaltere, en Sav, en Kølle, nogle Flækker, fire tyknakkede Økser og et Dolkeblad. Paa Matr. 6 a i Ljørslev er fundet ved Dræning i en Lavning to store Mejsler, en tyndnakket Økse og en usleben Huløkse. En Flintdolk er fundet paa Matr. 31 b i Ørding. Endvidere er paa Matr. 6 e i Storup fundet mange Oldsager fra Stenalderen. Skaar af Lerkar, Redskaber af Flint og Affald fra Flintens Tilhugning findes mange Steder, saaledes paa Matr. 17 s i Ørding. Flere Steder findes større eller mindre Sten, sorte, ildsvættede, skørnede og revnede ved Ildens Paavirkning; dette peger paa Ildsteder. Disse Fund og mange flere tilkendegiver, at Stenalderfolket har levet og virket her. Spor af Boliger er ikke fundet; men det fremgaar af foranstaaende, at i Nærheden af disse mange Fund maa have været gamle Bosteder; men noget tydeligt Bosted fra Stenalderen er ikke kendt. Medens der for Broncealderens Vedkommende ikke er paavist et eneste Sted for en Bolig, er der fra Jernalderens skiftende Perioder her i Sognene flere Fund, der maa opfattes som hidhørende fra Bosteder. Paa Matr. 7 a i Ljørslev ved Amtsvejen fandtes i 1925 en Boplads fra den romerske Jernalder. Tæt under Pløjelaget fandtes flade Brolægninger. Der fandtes Huller efter Stolper gaaende ned i Undergrunden. Et Jernalderhus ¹⁾ var bygget paa den Maade, at en Række Stolper sattes i Jorden, og der dannedes en stærk Risfletning imellem og om dem, saaledes at

1) Se Gudmund Hatt: Hustomter fra ældre Jernalder paa Mors. „Hist. Aarbog f. M.“ XI 1929.

Mellemrummene udfyldtes; derefter sloges der Ler ind- og udvendig paa Risfletningen. Flere Steder i Danmark er Lerklining fra Væggene bevarede, idet Hytterne er brændte, saa Leret er blevet fast og har kunnet holde sig gennem Tiderne. Endvidere fandtes talrige Potteskaar, som hidrører fra større eller mindre Kar; det ene var et stort Forraadskar, Kornbeholder. Indholdet var forkullede Korn, mest Hvede. Dette viser, at Huset er brændt. Tillige fandtes Knusesten, Slibesten og en Tensten. Af Jernsager fandtes derimod kun en Jernøkse; det er iøvrigt sjældent at finde Jernsager paa Bopladser. Der blev ikke Lejlighed til Undersøgelse. Jernalderen vedrørende er tillige at nævne to Bopladser i Sturup paa Mtr. 1 k og 1 r. Disse Huse har haft stampet Lergulv. Senest ved Jernalderens Begyndelse maa det firesidede Hus antages at være i almindelig Brug. Materialet har som ovenfor berørt været Græstørv, Lerklining og Træ. I Broncealderen havde man Rundhuse.

Mens man i Sten- og Broncealderen boede spredt, boede man i Jernalderen mere samlet. Bebyggelsen bredte sig stærkt, og mange Strækninger, der tidligere havde ligget hen som Skov eller Hede, blev taget under Plov. Endvidere indtraadte i Jernalderen den mærkelige Forandring, at Bebyggelsen ikke længere holder sig til Højderne, men i stort Omfang bredte sig over Fladerne. Hvad der har ligget til Grund for Forandringen fra Højden til Fladerne, er vanskeligt at paavise; men den stærke Tilvækst i Befolkningen i de første Aarhundreder efter Kr. F. har vel bevirket, at den hidtil ubenyttede Jord paa Fladerne toges i Brug.

Agerdyrkning. Begyndelsen til Agerbrug og Husdyrhold i Danmark falder lang Tid forud for vor Tidsregnings Begyndelse. Vil vi have Kendskab om det ældste Agerbrug her i Landet, kan vi ikke læse os til den, fordi de Folk, der først drev Agerbrug her i Landet,

ikke har skrevet noget derom. De ældste skriftlige Dokumenter, der hentyder til Bønder og Bondegerning, er Runestenene; men de er kun ca. 1000 Aar gamle. Men der har været drevet Agerbrug i den yngre Stenalder. Allerede 1877 paaviste E. Rostrup Hvede, Byg og Hirse i et Broncealderfund fra Lolland, og 1899 gjorde Lærer Frode Kristensen den betydningsfulde Iagttagelse, at Oldtidens Lerkar undertiden indeholder forkullede Kornrester og Kornaftryk; endvidere har man i adskillige Bopladsler fundet forkullede Rester af Korn, som ovenfor nævnt i Ljørslev.

Det var ikke et ordnet Agerbrug med Tilberedning af Jorden, der var Tale om. Hvilke Redskaber, Stenalderfolket har dyrket Jorden med, ved man ikke. Plov og Harve har man ikke kendt. Jorden blev behandlet med Hakke. Og med et saadant Redskab har man kun formaaet at dyrke ganske smaa Marker. Det samme Jordstykke dyrkedes Aar efter Aar (Alsædebrug). Gødning brugte man ikke: men naar den gamle Agerjord ikke kunde yde mere, tog man et nyt Stykke ind og lod det gamle gro i Lyng.

I Broncealderen afløses Hakken af den primitive Træplov, som kaldes Ard. I Døstrup Mose ved Hobro er fundet en saadan Plov. Den bestaar af to Dele; det kortere Styr fortsat i Skæret, saa Styr og Skær er i eet Træstykke, og den længere, tæt ovenfor Skæret fattende Træstang, Aasen. Styret er ført igennem et firkantet Hul i Aasen. Et særligt Træstykke blev indkilet til Befæstelse af Styret i Aashullet. I Styret er der indtappet et lille Haandtag af Træ, og i Aasens forreste Del sidder en Trækrog til Fastbinding ved et Aag, der har hvilet paa Trækdyrenes Nakke. Plovmanden styrede ved Haandgrebet og med Foden paa den fremskydende Aasende. Denne Plov var et tarveligt Redskab; den manglede Muldfjælen, saa den har ikke kun-

net danne Fure; det var egentlig kun en Træhakke, indrettet til at trækkes af Okser; men den gjorde Arbejdet i Marken langt lettere, saa at Agerbruget efterhaanden fik stor Betydning. Først senere paa Folkevandringstiden lærte man Hjulploven at kende.¹⁾

Vi kender ogsaa det Redskab, hvormed Kornet høstedes. I Stenild Mose i Himmerland har man fundet en Stensegl. Den bestod af en skarp Flintekniv med bred Ryg, der var fastgjort til et Træskaft. Man kan se paa den, at den har været meget brugt. Rundt om i Landet har man fundet mange lignende Flintflækker, men uden Skaft. Træskafterne er forlængst smuldret hen. Stenseglen blev senere afløst af den krumme Broncekniv, der bedre egnede sig til at skære Kornet med. Og denne med et krumt Jernblad, der har været brugt op til vor Tid.

Der er ogsaa fundet udhulede Granitsten — Gruttesten — der har været brugt til Underlag ved Kornknusningen. Til de udhulede Sten (Liggeren) svarer nogle runde Haandsten (Løberen), hvormed Kernerne blev malet til Mel. Løberen eller Knusestenen førtes med Haanden frem og tilbage over Liggeren. En Knusesten er fundet i Ørding paa Matr. 17 s. Ved Hjælp af disse Redskaber dyrkede og forarbejdede Befolkningen Korn til Menneskeføde. Først i Jernalderen foregik Kornets Maling paa omdrejende Haandkværn. Et Stykke af en Haandkværn er ogsaa fundet paa Matr. 17 s.

Kornets Opbevaring krævede Beholdere, der lavedes af brændt Ler. Det skete paa samme Sten, hvor Kornet blev knust, og derfor er det, at man finder mange Kerner af Hvede og Byg siddende fast i Lerkrukker. Hvede og Byg var de første Kornsorter. Rugen kom i Brug senere.

1) Det ældste Billede af en Hjulplov findes paa Bayeux-Tapetet, der skildrer Vilhelm Erobrerens Togt til England og er fra Slutn. af det XI. Aarhundrede.

Oldtidsagerbruget har ogsaa efterladt sig synlige Minder i Ørding Sogn, hvor der kan paavises Spor af en Oldtidsager. Den bestaar af et rektangulært Jordstykke, som er omsluttet af en Jordvold. Saadanne Oldtidsagre findes flere Steder i Jylland. Jordvolden, der danner en Højning omkring disse smaa Dyrkningsstykker, er maaske fremkommen ved, at Sten, Knolde og Rødder o. s. v. er henkastede. Den vilde Plantevækst, som her Aar efter Aar fik Lov til at vokse i Frihed, kan ogsaa have hjulpet til at danne disse Højninger eller Indhegninger. Dette Minde om Oldtidens Agerbrug findes i Ørding paa Matr. 6 og helt nede ved Mosen, hvor Opdyrkningen endnu ikke har grebet forstyrrende ind; det er delvis ødelagt ved Bortkørsel af Jord.

Lidt sønden for Ildhøj fandtes i 1930 en Stensætning, der nærmest maa opfattes som to i Jorden sænkede parallelle Stengærder. Det var tydeligt at se, at der var gravet ned i Undergrunden. Kanten var skarp. Stengærderne var aabne i begge Ender; maaske var disse allerede borttaget. Disse Stenrækker har maaske dannet Skel mellem de dyrkede Agre. Endnu i vore Dage samles der Sten fra de dyrkede Marker. Ligeledes er der fundet flere lignende Stenrækker i Storup.

Stenalderfolket fik ogsaa Husdyr, saa som Hornkvæg, Faar, Geder og Svin, hvis Knogler er fundet sammen med Stenaldersager. Senere bliver Hesten Menneskets bedste Medhjælper. Den brugtes ikke alene som Trækdyr, Lastdyr og Ridedyr, men ogsaa til Slagtebrug. Man holdt dengang meget af Hestekød i Danmark. I Jernalderen kommer Katten, Hønen, Anden og Gaasen til som Husdyr. Kvæget var smaat og vantrent, langt mindre end Nutidens Dyr; men Kvægavl har sikkert været Hovednæringsvejen og Agerdyrkning været det andet Hovederhverv.

Fra Samler-, Jæger- og Fiskerlivet var Befolk-

ningen nu naaet til Kvægavlerens og Agerdyrkingens Stadium. Før den Tid havde de vandret fra Sted til Sted. Hjemmet var der, hvor der var godt med Vildt og Fisk. Men Agerdyrkeren vælger Boplads for Livet. Jorden begynder at binde Mennesket fast; den blev ikke længere fælles. Den Plet, Manden havde ryddet og hegnet, blev hans Jord, hans Eje. Der byggede han sin Bolig. Nu havde han faaet et fast Hjem, hvor han boede. Han var bleven Bonde. Ordet Bonde betyder „boende“. Bønder har der altsaa været fra den Tid, Folk tog sig faste Boliger. Hver Familie for sig dyrkede sin lille Jordlod. For saadan et lille dyrket Jordstykke, der tjener til en Families Underhold, er Bol en gammel Betegnelse. Bolstedet var den første og eneste Form for Bosættelsen i Landet. I Boligens Nærhed fandtes den opdyrkede Jord, længere borte laa Skov, Krat og Græsgange og anden Jord, som væsentlig udnyttedes ved Husdyrhold. Mulighederne for at skaffe sig Livets Ophold var nu flere. Husdyrene gav Kød og Flæsk, Mælk og Uld, Kornet Brød, Grød og Øl. Folket var fastboende, levede i lerklinede Huse, dyrkede Jorden, vogtede Kvæget, fældede Træer, jagede og fiskede.

Indhold.

	Side
<i>Kristen Klastrup: Kvægpesten paa Mors 1747— 1749</i>	3
<i>Kai Uldall: Fajancefabriken ved Gammellund paa Mors</i>	25
<i>August F. Schmidt: Galtrup Kirke</i>	57
<i>Johan P. Hovmøller: Høslet og Høst paa Mors i Leernes Tid</i>	67
<i>Kr. Søndergaard: Lidt om Bondestandens Fri- gørelse med et lille Bidrag til Frøslev Sogns Historie fra Udskiftningstiden og fremefter</i> ...	74
<i>G. Th. Gravesen: Bidrag til Ljørslev og Ørding Sognes Historie</i>	86

XIII
1931